

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

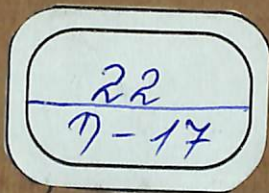
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Quercus macrocarpa

Neptis

Unsp. gland. septentrionalis

1904₂₀

№ 5 NOV 2017

Գ. ԳԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Սուրբ Գիրք Ընթերցողաց

22
Պ-17

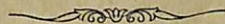
Կ. ԳՈՂԻՍ
ՈՒԹԻՆՆ Ե. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1904

Գ. ՊԱՂՏԱՍԱՐԵԱՆ

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Սուրբ Գիրք Ընթերցողաց

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک ۲۴ شعبان ۱۳۲۱ و ۱ تشرین ثانی
۱۳۱۹ تاریخی و ۳۰۵ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

Կ. ԷՊՈԼԻՍ

ՏԳԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆ Ե. ՄԱՏԹԵՆՈՍԵԱՆ

1904

11 7 JUL 2013

4079

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն

Սոյն , մեծաւ մասամբ Գերմաներէնէ թարգմանեալ , հատորիկով նպատակած ենք այսօրուան մեր ձեռք գտնուած Ս. Գրոց նկատմամբ մի քանի պարզ և ամփոփ ծանօթութիւններ տալ ընթերցողաց :

Դեռ մօտ օրերս — Մարտ 7ին — քրիստոնեայ աշխարհը տօնեց Հարիւրամեակն Աստուածաշունչի տարածման առաջնակարգ և հսկայ ընկերութեան : Բրիտանական Աստուածաշունչի ընկերութիւնն է այս , որ 1804ին կազմակերպուելով մէկ դարի միջոցին Ս. Գիրքը , ամբողջովին կամ մասամբ , 370 լեզուներու թարգմանեց և 14,000,000 Անգլ. ոսկի ծախք ընելով , 180 միլիոն հատոր տարածեց աշխարհի մէջ :

Ա.փ մը հունտ ցոյց տուի տղուն , խնդաց , ծաղրեց , անարգեց փոքրիկ , աննշան սեւուլիկ հատիկները : Չայն չհանեցի . դրի զայս հողին մէջ . պահ մը յետոյ գունագեղ և հոտաւէտ ծաղիկներ յառաջ եկան պարտէզիս մէջ : Տղուն ձեռքէն բռնելով հոն առաջնորդեցի . ապշեցաւ , հիացաւ , սքանչացաւ ի տես սոյն գեղեցիկ ծաղկանց : Ուզեց ունենալ զայնս արտադրող հունտերէն . ամօթահար ծռեց գլուխը երբ ըսի թէ այս ծաղիկներ իր այն անարգած հունտերէն յառաջ են եկած :

Տուփ մը չերամի հունտ ներկայացուցի անգէտին . «կեանք կայ քա՛մբուն ստուց իւրաքանչիւրին

ՏՊԱՐԱՆ, ՎԻՍԱԳՐԱՏՈՒՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

Թիւ 27, Ֆիլինանճըրտ եօզուռու, Կ. Պոլիս

58194-67

մեջ» ըսի : Գնա՛ բանդ ըսաւ , ու մէկդի հրեց տուփը : Եկաւ գարուն , հունտերէն դուրս եկան որդեր , մեծցան ու աճեցան , շերամատուն ծայրէ ի ծայր լեցուցին . ճիշտ երբ թրթուրներն սկսան ցախերուն վրայ ելլել և բոժոժներ հլուսել , մարդուկը հոն առաջնորդեցի : Ափ ի բերան մնաց ի տես սքանչելի տեսարանին . իսկ երբ սպիտակազգեստ թիթեռնիկներ բոժոժներն ծակելով թռչտիլ սկսան ցախերուն վրայ , մեր մարդուկ կարծես խելակորոյս եղաւ իր անարգած հունտերուն յառաջ բերած արդիւնքին ի տես :

Ճիշտ այսպէս է Աստուծոյ խօսք . զայն քննադատողներն , ծաղրողներն և անարգողներն թող ցանն զայն իրենց և այլոց սրտին մէջ և պիտի տեսնեն սքանչելի , հրաշալի և փառաւոր արդիւնք :

Մաղթենք և աղօթենք որ գրքոյկս նպաստէ առ այս :

Գ. ՊԱՆՏԱՍԱՐԵԱՆ

Գրուած, Մայիս 1904:

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԲ ԸՆԹԵՐՑՈՂ ԱՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

Ա Ն Գ Ի Ր Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԸ ամէնէն հին գիրքն է : Մովսէսի հինգ գրքերն , Հնգամասեանն , որոնցմով կ'սկսի Սուրբ Գիրք , Աստուածաշունչին բոլոր միւս գրքերէն առաջ են շարադրուած և Քրիստոսէ 1500 տարի առաջ ալ գրուած են : Հետեւապէս 3000 տարիէ աւելի է որ մարդիկ , Աստուծոյ խօսքին այս մասը , գրուած , պատրաստուած , ձեռքերնին ունին : Սակայն գրեթէ նոյնքան երկար ժամանակ ալ , կամ գոնէ 2500 տարի , մարդիկ անցուցած են առանց գրեալ խօսքին Աստուծոյ : Ադամէ մինչև ջրհեղեղ , 1656 տարի , ջրհեղեղէն մինչև Աբրահամ , 427 տարի , և

Աբրահամէ մինչեւ Իսրայէլի Եգիպտոս մտնելը, 430 տարի, ընդամէնը իբր 2500 երկար տարիներ, մարդիկ ապրեցան առանց Աստուծոյ գրեալ խօսքն ի ձեռին ունենալու: Չարմանալի չէ ուրեմն որ այն երկար միջոցին մէջ «մարդոց չարութիւնը կը շատնար երկրի վրայ, և անոնց սրտին խորհուրդներուն բոլոր գաղափարները միայն չար էին ամէն օր» (Ծննդ. 2. 5), զի, այն ատեն հատ մ'իսկ Սուրբ Գիրք չէր գտնուէր, ուսկից տգէտներն՝ իմաստութիւն և հանճար, տկարներն՝ զօրութիւն, մեղաւորները խրատ և յորդոր և լոյս ստանային:

Պէտք չէ. սակայն, կարծել թէ Աստուած այն խաւարակուռ դարերուն մէջ ինքզինք մարդոցմէ բոլորովին ծածկած էր: Սուրբ Գիրք ընթերցողներ լաւ գիտեն որ Տէրը, Դրախտին մէջ, մեր նախածնողաց հետ մտերմաբար կը խօսակցէր և իբր հայր կը վարուէր իր այն անդրանիկ զաւակաց հետ: Չէ՞ հաւանական որ նա, անոնց անմեղութեան երջանիկ վիճակին մէջ, պատմէր անոնց թէ ինչպէս իր կարող, հզօր խօսքով, երկինք և երկիր յոչնչ ստեղծեց, և այս մեր բնակած աշխարհը, վեց օրուան մէջ զարդարեց և փառքով լեցուց: Անշուշտ, նաեւ յայտնած էր անոնց իր սրբազան կամք և պատուիրած

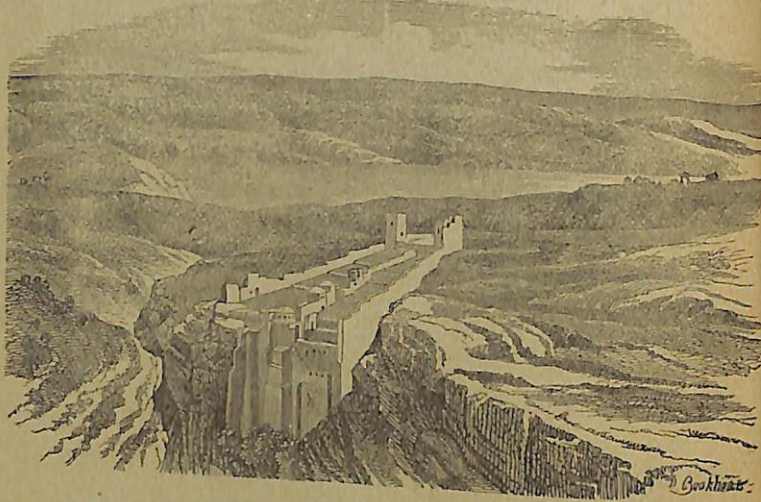
էր, պատմել, աւանդել իրենց զաւակաց զոր ինչ լսէին իրմէ: Անկուսմէն ետեւ Տէրը դարձեալ յայտնուեցաւ Կայէնի, խրատեց զնա և զգուշացուց մեղաց գերութենէ: Իր հոգևով նաեւ կը յորդորէր ջրհեղեղեան սերունդ և ապաշխարութեան կը հրաւիրէր, մինչ արդար Նոյի հետ մտերմաբար կը խօսէր և իր յանձնարարութիւններ կ'ընէր պարզ ու որոշ կերպով (Ծննդ. 2):

Ապա Աբրահամի, Իսահակի, Յակոբի և Յովսէփի հետ կը խօսէր. երազներու, տեսիլքներու և հրեշտակներու միջոցաւ կը յայտնէր անոնց իր կամքը, կուտար հրահանգներ և պատուէրներ, կ'առաջնորդէր զանոնք և իր փառք ցոյց կուտար անոնց:

Ասկէ զատ Աստուած ինքզինք մարդոց կը յայտնէր արարչագործութեան գործքերով, որոց մէջ անոնք Աստուծոյ իմաստութիւնը, զօրութիւնը, բարութիւնը և փառքը իբր թէ պարզ աչօք կը տեսնէին: Բնութիւն համայն գիրք մ'էր, որոշ տառերով և գիրհասակնալի բառերով, ուր կրնային տեսնել և կարդալ Աստուծոյ սրբութիւն և արդարութիւն, ինչպէս նաեւ փրկարար սէր, գթութիւն և ողորմութիւն, բաւ էր միայն բաց աչօք գիտել այն ահռելի աւերումներ, զորս Աստուած էր գործ կը դնէր, մեղք և անօրէնութիւն

պատուհասերու համար, միեւնոյն ատեն բարին և առաքինին ազատելով անոր յաջողութիւն և երջանկութիւն պարգեւելով: Ասոնք բոլորը վկաներ էին, որք բարձրաձայն կը յայտնէին մարդկանց Աստուծոյ էութիւն և զինչութիւն:

Ի՞նչ էր ջրհեղեղը, Բաբելոնեան լեզուներու խառնակութիւնը, Սողոմի և Գոմորի

ՄԵՌԵՍԻՍ ԵՈՎ

կործանումը, չէ որ անոնք մարդոց համար Աստուածային ազդու և զօրաւոր քարոզութիւններ էին: Ուստի մարդիկ դեռ Սուրբ Գիրքը չունեցած ատեննին իսկ Աստուծոյ ձայն կը լսէին և Տէրը ինքզինքը կը յայտնէր

անոնց ամենայն ճշդութեամբ, « որպէս զի անպատասխանի մնան » (Հոովմ. Ա. 20):

Գիտելու արժան է նաեւ թէ ինչպէս, ամենողորմն Աստուած, իր զարմանալի իմաստութեամբ ու բարութեամբ, հոգ տարաւ որ իր քանի մը նահապետներու, մասնաւորապէս յայտնած իրողութիւններն, երկար դարեր անցնելէն ետեւ ալ ոչ մոռցուէին, ոչ շոխուէին և ոչ ալ աչրայչէին: Քանզի յայտնի է որ եթէ պատմութիւն մը երկու կամ երեք հազար տարի, առանց որ և է գրաւոր միջոցի, միայն բերնէ բերան անցնելով, այլոց հաղորդուէր, նոյնը մեծ վտանգի մէջ էր կամ կորսուելու և կամ բոլորովին փոխուած և այլայլուած ձեւով ապագայ սերունդներուն հասնելու: Ասիկա օրինակով մը բացատրենք: Բաբելոնի լեզուներուն խառնակութենէն ետեւ Սենաարի երկիրը գտնուող ցեղերէն մէկը Քապուլի լեռներէն անցնելով և միշտ դէպի հարաւային արեւելք չուելով, Հնդկաստան հասաւ, և հոն իր բնակութիւնը հաստատելով այժմեան Հնդկաստանցւոց նախահայրն եղաւ: Ասոնք Սենաարի մէջ լած պատմութիւններուն և Աստուածային յայտնութիւններու յիշատակութիւններն հետերնին բերին, և չմոռնալու համար զանոնք գրքի մը մէջ արձանագրեցին: Այս գրքին մէջ արձանա-

զրուած ամէն բան զարմանալի կերպով փոխուած և այլայլուած է : Զրհեղելին պատճառը, զոր օրինակ, հոն իրենց բարձեալ աստուծոյն — Պրահմային — խորունկ քնոյ մէջ իյնալուն է տրուած, այս պատճառաւ երկրիս վրայ մեծ հեղեղ մը գալով, բոլոր արարածները խեղդուեր են, և միայն աստուածավախ մեծատուն մը, տիեզերաց Տէրոջը ձեռքով, կարողացեր է ազատիլ : Պրահմա այս մեծատունին (Նոյի) այսպէս է ըսեր. « Եօթն օրուան մէջ, ո՛վ դու յաղթողդ թշնամեաց, երեք աշխարհներն (երկինք, երկիր և դժողք) մահուան ովկիանոսին մէջ պիտի ընկղմին : Աւերիչ ալիքներու և կոհակներու մէջ նաւ մը պիտի տեսնես : Անիկայ ես եմ խրկողը : Ուստի երբ նաւը առջիդ գալով անշարժ կայնի, յայնժամ ամէն տեսակ բժշկական բոյսերէն և ամէն տեսակ սերմերէն հետդ առնես և եօթն սուրբերուն ու ամէն կենդանիներուն հետ ընկերացած, անոր մէջը մտնես, Ովկիանոսին վրայ տատանելով բայց ալիքներէն ազատ մնալով, նաև առանց լուսոյ, հետդ եղած սուրբերուն քեզի տուած լուսովն բաւականանալով : Եթեմատունն այս միջոցով իր ընկերներուն հետ ազատեր է, իսկ բոլոր ուրիշ արարածներն հեղեղներուն մէջ կորսուեր են :

Ահա այն Աստուածային դատաստանին պատմութիւնը այսպէս փոխուած և աղաւաղեալ կը տեսնենք գրքի մը մէջ որ գրեթէ Մովսէսի գիրքին չափ հին է : Տեսնենք արդ թէ Աստուած ի՞նչ միջոց գործածեց, որ ճշմարտութիւնը, երկար դարերէ ետև, զուտ և մաքուր պահուելով, մինչև այն կէտին հասնի, երբ անոր ի գիր առնուիլը ոչ թէ միայն հնարաւոր ու կարելի այլ նաև պէտք էր : Նախ եւ առաջ Տէրը, սկիզբէն ի վեր, ընդհանուր մարդկային սեռէն, նահապետներու սուրբ ու բարեպաշտ սերունդը ընտրեց, որ սրբազան պատմութեան և Աստուածային Յայտնութեանց հաւատարիմ պահպանողն և ապագայ սերունդներու հաղորդողն եղաւ : Աս նահապետներուն անուններն են. Ադամ, Սէթ, Ենոփ, Կայնան, Մադաղիէլ, Յարեգ, Ենովք, Մաթուսաղայ, Ղամէք, և Նոյ, որ է նահապետներու այս առաջին գիծին տասներորդ անձը : Նոյէ մինչև Աբրահամ դարձեալ տասը անձինք կան, որոնց անուններն են. Սէմ, Արփաքսադ, Սաղա, Եբեր, Փաղէք, Ռագաւ, Սերուգ, Նագովր, Թարայ և Աբրահամ, որ է նահապետներու այս երկրորդ գիծին տասներորդ անձը : Աբրահամէ մինչև Մովսէս միայն վեց անձինք կան : Ասոնք են. Իսահակ, Յակոբ, Ղեւի, Գահաթ, Ամրամ և Մոյսէս : Աս նա-

հապետներու յանձնեց Աստուած մասնաւորաբար իր Յայտնութիւններն երբ գրութեան արուեստն դեռ ծանօթ չէր . անոնց պաշտօնն էր զանոնք ամենայն հաւատարմութեամբ և ճշմարտութեամբ, ցեղէ ի ցեղ հաղորդել : Աս ալ գիտնալու ենք որ այս պաշտօնը ժառանգական չէր և անդրանիկ որդիքը միշտ իրենց հօր չէին յաջորդեր, այլ նահապետներու բազմաթիւ որդիներէն միշտ ամէնէն տաղանդաւորն, բարեպաշտն և յարմար դատողութեան տէր եղողն կ'ընտրուէր Աստուածային նախասահմանութեամբ : Նահապետներու գերդաստան մը սիրուն և խաղաղ տեսարան մը կ'ներկայացնէ մեզի, հոն ծերունի հայրը իր շուրջը կը հաւաքէր իր որդիքը, թոռները և շատ անգամ ալ թոռներուն թոռները, և անոնց կ'պատմէր իր հօրմէն կամ մեծ հօրմէն լսածը, կամ մասնաւոր յայտնութիւնով մը անձամբ Աստուծմէ տեղեկացած Աստուածային գործքերուն և խօսքերուն պատմութիւններն և զանոնք դարձեալ և դարձեալ կը կրկնէր : Այս կերպով հնարաւոր, կարելի և պէտք էր որ այս պատմութիւններ, անփոփոխ և անալլայելի պահուելով ցեղէ ցեղ հաղորդուէին և վերջապէս Մովսէսի ալ հասնէին . զոր ինքը, Մովսէս ալ, ճիշտ այն ձեւով ու ճիշտ այն խօսքերով, ինչպէս որ նահա-

պետներ կը պատմէին, զանոնք գրքի մը մէջ գրեց : Այս է ահա այսօր կարդացուած Հնգամատեանը :

Սրբազան պատմութիւններն այլայլումէ և փոփոխումէ զերծ և ազատ պահելու համար Աստուծոյ գործածած երկրորդ միջոցը, իր նահապետներուն պարգեւած երկար կեանքն էր : Ասիկայ Աստուածային ճշմարտութիւններուն հաւատարմաբար պահպանուելուն և այլոց հաղորդուելուն նկատմամբ խիստ կարեւոր և էական կէտ մ'է : Մաթուսաղայ, Ադամէ ետև եօթներորդ նահապետն Ադամի հետ 243 տարի ի միասին ապրելով, դրախտին մէջ և անկումէն ետքը պատահած ամէն բան կրնար ուղղակի Ադամին բերնէն իմանալ : Նոյ Մաթուսաղայի հետ 600 տարի միասին ապրելով կրնար անկէց իմացածը բուն իր բերնով Աբրահամի հօրն Թարայի պատմել, իր անոր հետ միասին անցուցած 128 տարուան միջոցին մէջ, անանկ որ Ադամէ մինչև Աբրահամ եղած երկար ժամանակամիջոցին մէջ ամէն պատահածներուն պատմութիւնը միայն յորս հոգիի բերնէ անցաւ : Այս չորս անձինքն էին : Աբրահամ՝ որ Թարայի հետ 75 տարի ապրեցաւ :

Թարայ՝ որ Նոյի հետ 128 տարի ապրեցաւ :

Նոյ՝ որ Մաթուսաղայի հետ 600 տարի ապրեցաւ :

Մաթուսաղայ՝ որ Ադամի հետ 243 տարի ապրեցաւ :

Ահա Աստուած , այս երկու միջոցներով , ճշմարտութիւնը բազում դարերու մէջէ անխառն ու անփոփոխ պահելով ապահովապէս մինչև այն օրուան հասցուց , երբ նոյնը գրուելով բոլոր վտանգներէ ապահով և դժբերկրնար համարուիլ :

Պէտք չէ կարծել որ Սրբազան Պատմութիւններն ընտրեալ Նահապետներու յանձնուած ըլլալուն համար անոնք միայն իրենց ընտանիքներուն փոքրիկ շրջանին մէջ գաղտնիքի նման կը պահուէին , և աս շրջանէն դուրս եղողներն զանոնք լսելու արտօնութիւնը չէին վայելէր : Ընդհակառակն Ադամի որդւոյն Սէթի ժամանակին համար կը կարդամք թէ « սկսուեցաւ Տէրոջը անունը կանչել » (Մնն. Դ. 26) , նաև ենովքի համար կը կարդամք թէ մարգարէութիւն ընելով ըսաւ « Ահա Տէրը իր բերաւոր Սուրբերովը եկաւ , ամէնուն դատաստան ընելու , ու բոլոր ամբարիշտները յանդիմանելու իրենց ըրած ամբարշտութեան բոլոր գործքերուն համար , և բոլոր խիստ խօսքերուն համար , որ ամբարիշտ մեղաւորները անոր դէմ խօսեցան » , (Յուդայ) 14 և 15 համարները) :

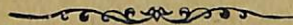
Նաև երբ Աբրահամ Տէրոջը կոչումին հազանդելով Խառանէն ելաւ և Քանան եկաւ , այն երկրին ամբարիշտ ժողովրդին առջև սեղան մը շինելով Տէրոջը անունը կանչեց .

ՍԵՂԱՆ ՈՂՋԱԿԷՋԻ

ՍԵՂԱՆ ԽՆԿՈՅ

(Մնն. ԺԲ. 8) : Հաւանական է որ բոլոր սրբազան Նահապետներն սովորութիւն ունէին այսպէս ընելու , անանկ որ այն ժամանակի մարդիկը մեր Աստուածաշունչին մէջ կարդացած պատմութիւններն Նահապետներու բերնէն կը շնչէին և այն սեղաններն այն առեւնի եկեղեցիներն էին , ուր Սուրբ Գրոց ճշմարտութիւններն Նահապետներու բերնովը կը քարոզուէին :

Գ Լ ՈՒ Ի Բ

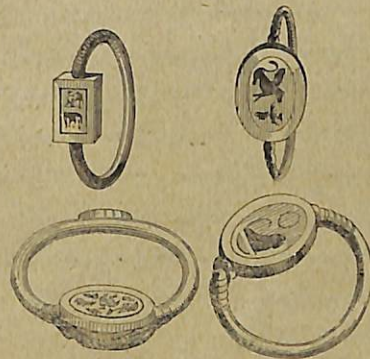
Գ Բ Ա Ի ՈՐ Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ

ԱՌԱՉԻ գլխուն մէջ տեսանք որ Աստուծոյ խօսքը 3000 տարիի չափ քերակէ քերակ աւանդուելով յաջորդ ցեղերուն հասաւ : Արդ եթէ անիկայ փոխուելու և օտար առարկաներով խառնուելու վտանգին գիւրաւ ենթակայ կրնար ըլլալ, ինչո՞ւ սրբազան նահապետներն զանիկայ գրելով այս վտանգէն չապահովցուցին :

Մեր օրերը ամէն տղայ, որ քիչ մը կըրթուի ինն առած է, պէտք է գրել գիտնայ, սակայն ասիկայ հին ատենի հայրերուն բուրովին անձանօթ բան մ'էր : Յակոբ նահապետ անգամ մը գիշերը դաշտին վրայ անցնելով երկնային Սանդուխին երազը տեսաւ : Արդ եթէ ինքը գրել գիտնար անշուշտ հե-

տեւեալ առաւօտ իր կանգնած փոքրիկ կոթողին վրայ քանի մը խօսք պիտի գրեր, ի յիշատակ այն ահաւոր տեսիլքին, որ իր վրայ այնպիսի ազդեցութիւն մըն մ'էր ըրեր. սակայն կը կարգանք որ անիկայ միայն իւղով կ'օծէ զայն, նախ ուրիշ անգամ ան տեղէն անցած ատենը, զանիկայ ճանչնալու համար և երկրորդ՝ զանիկայ Աստուածային պաշտամունքի նուիրելու նպատակաւ (Մնն. ԻԸ.) իր որդին, Յուդայ, Թամարին այծի ու մը խօստացած ատեն, չկարողանալով անոր գրաւոր վստահութիւն մը տալ, իր գաւազանը, մատնին և ժապաւէնը, որուն վրայ մատնին կախուած էր, անոր քով գրաւ կը դնէ (Մնն. ԼԸ.):

Ասոնք բաւական ապացոյցներ են որ նահապետներն դեռ գրել չէին գիտեր : Բայց

ճիշտ Յուդայի մատնին տառերու կամ նշանագրերու արդէն ծանօթանալ սկսած ըլլալուն ապացոյց մ'է, քանզի, թէև վճռաբար չենք կրնար ըսել թէ անոր վրայ Յուդայի անունը փորագրեալ էր, սակայն անշուշտ անոր վրայ որ և է առարկայ մը քանթակուած ըլլալու էր, հաւանականաբար հովուական գաւազան մը, գառն մը և կամ այժի մը ուլը և կամ ո՛ր և է ասոր նման առարկայ մը և ճիշտ այսպիսի պատկերներ և նկարներ պատճառ եղան գրութեան արուեստին գտնուելուն, որուն վրայ հոս աւելի պիտի խօսինք:

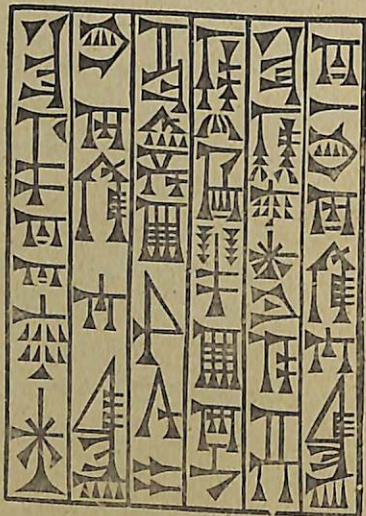
Գրութեան արուեստը Եգիպտոսի մէջ գըտնուիլը թէև այնքան հաստատ չէ. սակայն գոնէ հոն ծաղկած և կատարելութեան հասած ըլլալն ստոյգ է, ուր Մովսէս, Աստուծոյ խօսքն նախ և առաջ գրելու պաշտօն ունեցող անձը, ծնաւ ու դաստիարակուեցաւ: Հոն քուրմերն ամէն ուսմունքներուն, գիտութիւններուն և արուեստներուն հայրերն էին ճանչցուած, և ոչ թէ միայն ժողովուրդը այլ մինչև անգամ Փարաւոնները զանոնք մեծ ակնածութեամբ կը պատուէին և անոնց հրամաններն մեծ ճշդութեամբ ի գործ կը դնէին: Այս քուրմերն ամէն Աստուածային և մարդկային բաները, — թէ իրօք գիտնային

և թէ գիտնալ ձեւացնէին — տեսակ մը տառերով կը գրէին, որպէսզի անոնք յաջորդեցեղերուն ալ ծանօթ ըլլան: Անոնց գործածած գրքերն թուղթէ կամ մագաղաթէ չէին, այլ ասհազին քարերէ շինուած հսկայական շէնքեր էին, որոնք մինչև այսօր ճանապարհորդներու հիացման պատճառ կ'ըլլան:

Եգիպտոսի բուրքերը, թագաւորներուն այն հսկայաձև շիրիմները, որո՞ ծանօթ չեն: Ասոնց մէջը մէկ հատ մը ա'յնքան ընդարձակ էր որ, գաղղիացի ճարտարագետի մը հաշիւին նայելով, անոր շինութեանը համար գործածուած քարերովը 600 ժամ երկայն 10 ոտք բարձր և 1 ոտք լայն պատ մը կրնար շինուիլ: Այս շէնքին արտաքին մասը ժամանակով յղկեալ մարմարին քարերով ծածկուած էր, որոնց վրայ քուրմերուն արձանագրութիւնները կը տեսնուին: Փարիզի հասարակաց զբօսավայրներէն մէկուն մէջ 75 ոտք բարձրութեամբ կոթող մը կայ, ասիկայ առաջ Եգիպտոսի Լուքսոր քաղաքին մեհեանին առջին կանգնուած էր և 1831ին խիստ մեծ աշխատութիւնով Փարիզ փոխադրուեցաւ: Այս կոթողն ալ քրմական նշանագրերով ծածկուած է. քանզի հին ատենուան, գրեթէ բոլոր հասարակաց շէնքերն, փառաւոր տաճարներն, պալատներուն ճակատներն

և սիւնալից սրահներն և մարդառիւծ (*) կոչուած հրէշներուն արձանները ևլն. ևլն. քուրմերուն գրքերն էին, անոնց վրայ կը փորագրէին ինչ որ պահել կ'ուզէին յաջորդ ժամանակներուն համար:

Քուրմերուն գործածած նշանագիրները որ հիէրօկլիֆ կամ նշանագիր կը կոչուի,

ԱՆՈՆԻՆՈՆԵԱՆ ԱՂԻՒՍ

քուրմերէն զատ մէկու մը ծանօթ չէին: Դարեր անցան և եգիպտոս օտար ցեղերու

(*) Առիւծի մարմնով և մարդու երեսով արձաններ:

58794-67

ձեռքն անցնելով քուրմերն իրենց երկրէն աքսորուեցան և իրենց հետ այս գաղտնիքներուն բանալին ալ երկրէն կորսուեցաւ: Այսպէս 2000 տարի մարդիկ այս Հիէրօկլիֆներուն առջեւէն կ'անցնէին և կը դառնային, առանց այս խորիմաստ հանելուկներէն բառ մը լուծել կարող ըլլալու: Վերջապէս նախորդ դարուս ուսումնասիրաց անխոնջ և յարատեւական ջանքովն և հիանալի նրբամըտութեամբը այս նշանագիրներն իրենց մեկնութիւնն ստացան: Այս պարզ Հիէրօկլիֆները եգիպտական ճարտարագետութեան ամէնահին դամբարաններուն վրայ կը գտնուին, որոնք ոչ գրուած և ոչ ալ նկարուած են, այլ մեծ զգուշութեամբ և վարպետութեամբ փորագրուած են: Աւելորդ է յիշել թէ ամենափոքր նախադասութիւն մը անգամ այս նշանագիրներով գրելը, խիստ ձանձրացուցիչ և տաղտկալի գործ մ'էր: Ասոր համար, գրել ուզուած բանը, կարելի եղածէն աւելի կը համառօտէին, որպէսզի քիչ խօսքով շատ բան հասկցնել կարենային: Դիւրութեան համար պարզ Հիէրօկլիֆէն լոկ գիծերով գրուած Հիէրօկլիֆը շինեցին, ուր, առաջի տեսակին պէս, փոխանակ ամբողջ պատկերներ գործածելու, միայն անոնց արտաքին յատակագիծերն կը նշանակէին: Այս վերջի տեսակը

քարերու վրայ քանդակելէ զատ նաև մագաղաթի կամ կտաւի վրայ կը գրէին և կը նկարէին որ դարձեալ քուրմերուն գործածութեանը կը ծառայէին : Այս անձանօթ և խորհրդաւոր գրութիւններն , ինչպէս որ յիշեցինք , բազմաթիւ դարեր աշխարհիս անձանօթ մնալէն ետև , յանկարծ զարմանալի կերպով ամէնուն յայտնի ըլլալ սկսաւ : Նեղոս գետին բերանը 1779ին սեւ մարմարիոն քարէ տախտակ մը գտնուեցաւ , ասոր վրայ երեք տեսակ նշանագիրներով արձանագրութիւն մը կար , որուն երրորդ կարգը Յունարէն ըլլալով դիւրաւ կարգացուեցաւ : Ուսումնականները միւս երկու կարգերն այս երրորդին հետ բաղդատելով շուտով գտան որ երեքն ալ բառ առ բառ միեւնոյն պարունակութիւնն ունէին : Անկից քիչ ժամանակ ետև նշանագրին Աբուբէնն ալ գտնուելով , ահա բազում դարերէ հետէ ծածկեալ գաղտնիքը մէյ մ'ալ յայտնուեցաւ , այնպէս որ հիմա Հիէրօկլիֆներուն մեծագոյն մասը կրնայ կարգացուիլ : Այն քարը հիմայ Լոնտոնի Բրիտանիական թանգարանը կը պահուի . Ասոր պարունակութիւնը այնքան կարեւոր չէ , քանզի Գրիստոսէ 185 տարի առաջ Անտիօքոս (Էփիֆանէս) թագաւորին Եգիպտոսի Մէմֆիս քաղաքին մէջ թագադրուելուն յիշատակութիւնն է ,

սակայն այս քարը ուրիշ հազարաւոր Հիէրօկլիֆներու բանալին մեզի տալուն համար յիրաւի կարեւոր և երեւելի հնութիւններէն մէկն՝ և իր պահուած թանգարանին պարծանքն է եղած :

Ուրիշ նկատմամբ ալ այս գիւտը մեծ արժէք ունի , քանզի երբ տեսակ տեսակ անհաւատ անձինք Սուրբ Գրոց հին պատմութիւններն ոտնակոխ ընելով , զանոնք որևէ առեղծուածի կամ վիպասանութեան կարգը դնել կը ջանան , Եգիպտոսի այս հին Հիէրօկլիֆները ելլելով Սուրբ Գիրքը անհաւատներուն դէմ անդիմադրելի և հաստատուն փաստերով կը պաշտպանեն և անոնց ճշմարտութիւնը կ'ապացուցանեն : Հոս միայն մէկ օրինակ տալով անցնինք : Շամբօլլիօն , Գաղղիացի ուսումնականը , 1828ին Նեղոս գետին վրայ երկար ճանապարհորդութենէ մը ետև , Գառնաք գիւղին քով ցամաքը ելաւ և հոն Եգիպտական հնութիւններու մեծ գանձ մը գտաւ : Հոն նաև գտաւ Շիլօնք (Սիսակ , տես. Գ. թագ. Ժ. Ա. 40) թագաւորին մէկ արձանը . ասիկայ իր Ամուն չաստուծմէն 63 պատերազմական գերիներ ընծայ կ'առնէր :

Պատկերին վրայ Սիսակ հսկայական ձեւով ներկայացուած է . մէկ ձեռքով գերիի մը մազերէն բռնած , իսկ միւսովը անոր գլուխը

մարմինէն զատելու վրայ, Իրեն բերուած գերինները հինգ կարգի են բաժանեալ, որոնց վերջի կարգիները հրէական կերպարանք ունին : Այս վերջի կարգի գերիններուն մէջէն մէկը մեր ուշադրութիւնը մասնաւորապէս կը գրաւէ : Մարդու մը երկու ձեռքերն ետին են կապուած և վիզը չուան մ'են անցուցած, պատկերին տակը ատամնաւոր չրջանակ մը կայ որ Սիսակի առած քաղաքին բերդը կը նշանակէ : Այս ատամնաւոր չրջանակին մէջ Հիէրօկլիֆ մը կայ, որու լուծումն է, «եռօսս մէլլեֆ ֆահ» և կը նշանակէ. Արֆայ հրէից երկրին : Ասիկայ Գ. Թագ. ԺԴ. գլխուն և 25 ու 26 համարներուն հետ բաղդատելով կը տեսնենք որ Սիսակ, Ռոբովամ թագաւորին հինգերորդ տարին, Երուսաղէմի դէմ պատերազմելով զանիկայ առաւ, և տաճարին ու արքայական պալատին դանձերն կողպտելով հետը տարաւ :

Այն ժամանակը Ասորեստանի և Բաբելոնի կողմերը տեսակ մը գիր ալ կը գործածուէր որ Նեօսգրոռօիան (Բեւեռագիր) կը կոչուէր : Ասիկայ հասարակ նետի մը ծայրերուն զանազան դիրքով և ուղղութեամբ շարուելուն մէջ կը կայանայ, Ասորագէտներն անխոնջ ջանքով և աշխատութեամբ այս խորհրդաւոր բեւեռագիրներն ալ (Նինուէի և Բաբելոնի նո-

րագիւտ աւերակներէն դեռ պեղումներ կ'ըլլան), լուծել յաջողեցան : Լայարտ, հըռչակաւոր ուսումնականը, Նինուէի աւերակներուն մէջէն այս տեսակ արձանագրեալ քար մը գտաւ հետեւեալ պարունակութեամբ. «ես Սենէքերիմ, հզօր թագաւորս, Ասորեստանի արքան, Լաքիս քաղաքին առջին դատաւորական գահն բազմած : Արդ երբ ասիկայ Գ. Թագ. ԺԼ. գլխուն 13 և 14 համարներուն հետ բաղդատեմք, պարտիմք գոչել, «յիրաւի, եթէ մարդիկ լռեն, ֆարէրը բարձրաձայն պիտի աղաղակեն և Սուրբ Իրոց ճշմարտութեանը համար վկայութիւն տան» : Ասոնք ամէնը, որքան որ օգտակար և հետաքրքրական բաներ ալ ըլլան, թողով՝ դարձեալ Աստուածաշունչին դառնանք : Աստուծոյ սքանչելի իմաստութեամբն էր որ Յակոբ նահապետ, Աբրահամի այն սերունդն, որով բոլոր ազգերն պիտի օրհնուէին, ճիշտ ժողովուրդ մ'ըլլալու կէտին, իր բնակութիւնը Եգիպտոս փոխադրեց, որ այն ատենը երկրիս ամէնէն լուսաւորեալ մասն էր : Հոն Իսրայէլ գրութեան արուեստին ժանօթանալով, Աստուածային վսեմ յայտնութիւններն գալու ցեղերուն համար կարողացաւ պահել : Իսրայէլ այս պաշտօնին յիրաւի բոլորովին անյարմար պիտի ըլլար եթէ գրել չգիտնար :

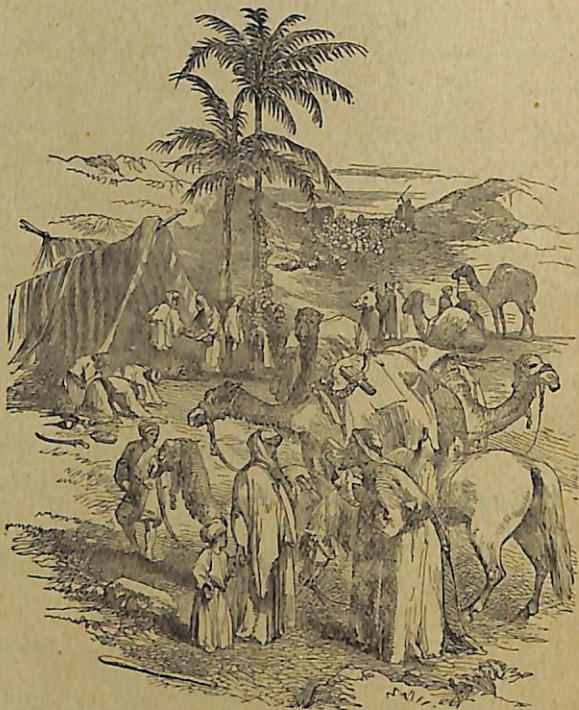
Եգիպտոսէ ելլելէ ետև գրեթէ ամբողջ ժողովուրդը այս արուեստին քիչ շատ ծանօթացած ըլլալու էր, քանզի Մովսէս անապատին մէջ անոնց պատուիրեց որ օրինաց խօսքերը ամէն մէկը իր տանը դրանդիքնէրուն և դուռներուն վրայ գրէ (Բ. օրին. ԺԱ. 20)։ Դիտողութեան խիստ կարեւոր կէտ մ'ալ այս է որ Մովսէս, որուն ձեռքով Տէրը մեծամեծ գործքեր պիտի ընէր, Եգիպտոսի արքունական պալատը, գիտութեանց և իմաստութեանց աղբիւր սեպւող քուրմերէն հրահանգուեցաւ և Եգիպտացոց բոլոր իմաստութեանը մէջ վարժուեցաւ. (Գործ է. 22) և Աստուծոյ գործին և խօսքերուն պատմութիւնը վերջը գրելու համար հոն նախապատրաստուեցաւ։

Սակայն ասով ըսել չենք ուզեր որ Եգիպտոսի իմաստութիւնն էր զանիկայ այս փառաւոր և դժուարին պաշտօնիս յարմար ընողը, որուն համար, ընդհակառակն, բոլորովին տարբեր հրահանգութեան մը կարօտ էր։ Իր բարեպաշտ մօրն, Իգապօտին տունը, Մովսէս իր մանկութեան առաջի տարիները անցնելով, Աբրահամի, Իսահակի և Յակոբի Աստուծոյն փառքէն և Աբրահամի սերունդին տըրուած այն փառաւոր խօստումներէն ընդունած ազդեցութիւններն իր վրայ այնքան անեղծա-

նելի և անջնջելի մնացին, որ երբոր «մեծցաւ, չընդունեց Փարաւոնի աղջկանը որդի ըսուիլ, քանզի աւելի աղէկ սեպեց Աստուծոյ ժողովուրդին հետ ըլլալ, քան թէ մեղաց ժամանակաւոր զուարճութիւններն վայելել»։ (Եբր. ԺԱ. 24-25)։ Իր երիտասարդական եռանդը, այսու ամենայնիւ, մաքրուելու և զտուելու կարօտ էր. և Աստուած այս գործողութիւնը անոր վրայ կատարեց զանիկայ անապատին առանձնութեան մէջ այս մեծ և կարեւոր պաշտօնին պատրաստելով։ Արդէն ամէնուս քաջ ծանօթ է թէ Մովսէս անխորհրդաբար, Եգիպտացին սպաննելէն ետև, Փարաւոնէն վախնալով, իր դողդոմուն քայլերը դէպի Արաբիոյ անապատին ճամբան ուղղեց և հոն հասնելով Աստուծոյ առաջնորդութեամբը Եթրօ քուրմին տունը ընդունելութիւն գտաւ, և անոր աղջկանը հետ ամուսնանալով, հոն 40 տարի իր կեանքը անցուց։

Եթրօ քահանայ էր, ծառայ Տեառն, և հարկաւ բարեպաշտ և հաւատարիմ անձ մը ըլլալու էր, ու կենդանի Աստուածը կը ճանչնար ու կը պաշտէր։ Անիկայ Աբրահամու որդւոյն Իսմայէլի սերունդէն ըլլալով, հին ատենի Սրբազան պատմութիւններն իրեն քաջ ծանօթ ըլլալու էին և զանոնք անտարակոյս մեծ հաւատարմութեամբ միտքը պահած էր։

Արդ՝ Մովսէս, իր այս ծերունի աներին քով
անցուցած քառանամեայ ժամանակին մէջ,
կրնար իր միտքը, անոր հետ ունեցած խօ-

ՏԵՍԱԲԱՆ ՅԱՐԱԲԱՆ

սակցութիւններէն, փառաւոր գաղափարներով
լեցուցած ըլլալ, որոնց վրայ, ոչխարները
արածած ատենը, խորհելով անոնք իր սրտին
վրայ անջնջելի ազդեցութիւններ ձգեցին: Եւ
յիրաւի այսպիսի անձայն անապատի մը վսեմ

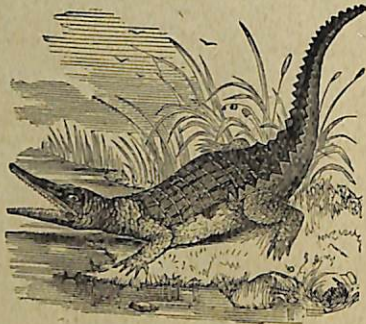
լռութեան ու ընդարձակ առանձնութեանը
մէջ ուրիշ որեւէ տեղէ մը աւելի իր Աստու-
ծոյն փառացն շքեղութիւնը ու վսեմութիւնը
իրեն աչացն առջին կենդանի նկար մը կ'ըլ-
լար: Ոմանց կարծիքին նայելով Մովսէս իր
այս առանձնութեանը մէջ Յորալ գիւքը գրեց,
և յիրաւի այս կարծիքին հաւանականութեանը
բաւական ապացոյցներ կան: Քանզի ամբողջ
գրքին մէջ Իսրայէլի պատմութեանը, և մա-
նաւանդ անոր փառաւոր օրինացը վրայ ամե-
նափոքր յիշատակութիւնն անգամ չգտնուիր:
Ուստի կը կարծուի թէ նա Իսրայէլի Եգիպ-
տոսէ ելլելէն առաջ է գրուած: Ասկէ զատ
հեղինակը Արարացոց ու Եգիպտացոց կեն-

ՉԱՅԼԱՄ

ցաղափարութեանց ու սովորութիւններուն քաջ
ծանօթ կ'երեւի, քանզի ներկայ դարուս Ա-

րաբիոյ Պէտուիններուն կեանքը, Յոբի և անոր բարեկամացը այս գրքին մէջ ըրած նկարագրութեանը կը նմանի: Նաև քանի մը կենդանիներ, ինչպէս ջայլամը, վայրի էջը, մի եղջերուն, և մանաւանդ Արաբիոյ ձին այնքան կենդանի և ճիշտ նկարագրուած են (Գլ. 1, Թ.), որ հեղինակը Արաբիոյ անապատին մէջ ասոնք միշտ աչացն առջեւ ունեցած ըլլալու էր: Իսկ գետաձիին (բեհէմովթ) և կոկորդիլոսին (լէվիաթան) ու-

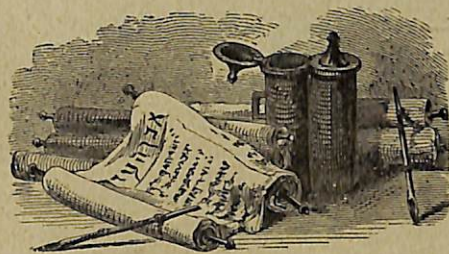

ԿՈԿՈՐԴԻԼՈՍ

ղիղ և կենդանի ստորագրութիւնը կը պահանջէ որ հեղինակը եզրիպտոսի քաջ ծանօթ ըլլայ, ուր որ այս կենդանիները կը գտնուէին: Եւ չէ որ Մովսէս իր կենացը 40 տարին Արաբիոյ և 40 տարին եզրիպտոսի մէջ անցուց:

Ուրիշները՝ ընդհակառակն գրքին առուեսսական ձեւէն կ'ուզեն հետեւցնել որ Սողոմոնի ժամանակը շարագրեալ ըլլալու է: Սակայն այս կարծիքներուն որը աւելի հաւանական ըլլալը ընթերցողին թողլով, միայն կ'ըսենք թէ Յոբայ գիրքը Իսրայէլի և Մովսէսի մայրական լեզուովն, եբրայեցերէն, է գրուած, որուն ամենահին մնացորդներն դեռ կը գրուին:

Հոս քանի մը խօսք ալ գրքերու համար գործածուած նիւթին վրայ տւելցնենք: Հին եզրիպտացիք ընդհանրապէս այս նպատակին համար մասնաւորաբար պատրաստուած ազնիւ կտաւ մը կը գործածէին: Նաև փափուռու կոչուած եղէգին նուրբ և ազնիւ կեղեւներն փայտէն զատելով և իրարու քով փակ-

ՀԻՆ ՄՈՍՏՈՒՆԻ ԳՐԻՑ ԵՒ ԿԱՂԱՍՏԱՐ

ցընելով երկար և լայն թերթեր կը շինէին: Եզրիպտոսի շիրիմներուն մէջ գտնուած ամե-

նէն մեծ թերթը 10 կանգուն երկայն էր : նաև յղկեալ այժի մորթի կտորներու վրայ գրելու սովորութիւնը հին ատենը անձանօթ չէր : Այս կտորները իրարու կցելով մագաղաթներ կը շինէին, որոնք ան ատենի գրքերն էին :

Շատ հաւանական է որ Մովսէս իր գրքերը այսպիսի մագաղաթներու վրայ գրեց : Տըթոր Պուքէնան, Անգղիացի ճանապարհորդը, 1806ին Հնդկաստանի մէջ սեւ հրէից ժողովարանը մագաղաթ մը գտաւ, որուն երկայնութիւնը 16 կանգուն էր, և 37 հատ կարմիր այժի մորթի կտորներէ կը բաղկանար : Լոնտոնի Բրիտանիական թանգարանը մագաղաթ մը կայ, որ 40 հաստ և մոխրագոյն մորթի կտորներէ կը բաղկանայ. ասիկայ 153 էջերու է բաժնուած, և մեծ զգուշութեամբ Եբրայական տառերով գրուած է : Այսպիսի մագաղաթներու վրայ Սուրբ Գրոց բոլոր գրքերն գրուած ըլլալու են : Ասոր նման մագաղաթ մը ըլլալու էր որուն վրայ երեմիա իր մարգարէութիւններն իր գրագիրին, Բարուքի, ձեռքով, գրել էր տուած, որն որ Յովակիմ, ամբարիշտ թագաւորը, բարկութեամբ, դանակով կտրելով կրակը նետեց : (Երեմ. 12. 23) Նազարէթի ժողովարանը մեր Փրկչին տրուած գիրքը այսպիսի մագաղաթ

մ'էր, ուսկից ինքը մարգարէական հատուած մը կարգաց (Ղուկ. Գ. 17*) :

Ահա Աստուծոյ խօսքն այս կերպով քերնէ քերան մարդոց հաղորդուելէ ետև վերջապէս գրուեցաւ, և ասիկայ խիստ հարկաւոր էր. քանզի Աստուծոյ խօսքը ալ ոչ թէ նահապետաց միջոցովը այլ անբողջ ժողովրդեան մը ձեռքովը պիտի պահուէր և այլոց հաղորդուէր : Եւ յիրաւի, առանց գրուելու, Աստուածային յայտնութիւններն փոխուելու և կորսուելու ենթակայ էին, քանզի ան ատենը Աստուած սկսած էր Իսրայէլի մէջ ինքզինքը այնքան զանազան և բազմաթիւ կերպերով յայտնել, որ առանց հաստատ և մնայուն կերպով զանոնք գրելու անկարելի էր զանոնք վերոյիշեալ վտանգներէն զերծ պահել, սակայն Աստուծոյ ճամբաներն լեցուն են իմաստութեամբ և փառքով :

(*) Այս համարին մէջը Յուն. ἀναπτύξας բառը «բացաւ» է թարգմանուած. սակայն ճիշդ նշանակութիւնը «սարածել» է՝ ἀναπτύσσω (ծալքը քակել, ոլորուածը շտկել) բայէն :

Պ Լ Ո Ւ Թ Պ.

Հ Ի Ն Կ Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն Ի Ն Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ը

Ա Մ Ի Ն Ո Ւ Ն ծանօթ է որ Հին Կտակարանին զանազան գրքերն ոչ մէկ մարդու մը գործ, աչ ալ մէկ ժամանակի մը մէջ գրուած են: Մովսէսի և Մաղաքիայի գրքերուն մէջտեղը հազարամեայ տարբերութիւն մը կայ: Ինչպէս որ արդէն յիշեցինք, էն առաջ Մովսէս Աստուծոյ Յայտնութիւններն գրելու պաշտօնն ունեցաւ, և ասիկայ ոչ թէ իր ուզելովը, այլ Աստուածային մասնաւոր հրամանաւ մը յանձնուեցաւ, Ամաղէկի վրայ ըրած փառաւոր յաղթութենէն ետեւ, որուն պատմութիւնը Մովսէս, ի յիշատակ ապագայ սերնդոց, գրքի մը մէջ գրեց. (Ելից. ԺԷ. 14): Այս հրամանը հաւատարմաբար գործադրելէ ետեւ, կրնայ իր սրտին մէջ փափաք

մը ծագած ըլլալ, ոչ թէ միայն այս յաղթութեան պատմութիւնը, այլ նաև Աստուծոյ ամէն գործքերն և խօսքերն, ծայրէն սկսելով, գրքի մը մէջ գրել, քանզի այս ժամանակէն ետեւ շատ հեզ Սուրբ Գրոց մէջ կը յիշուի թէ կարեւոր դէպքեր և Աստուածային Յայտնութիւններ Մովսէսի ձեռքով գրուեցան: Այսպէս Մովսէս շարունակեց, «Սուրբ Հոգիէն շարժեալ» (Բ. Պետ. Ա. 21), մինչև իր մահուան մօտ, իր հինգ գիրքերուն մէջ պահուած օրէնքներն և պատմութիւններն հետզհետէ գրել, և իր ամէնէն վերջի գործն կրնայ ըլլալ զանոնք ժամանակագրական կարգով կարգադրել ու ամբողջ գիրք մը շինել, ինչպէս այժմ մեր ձեռքը կը գտնուի:

Մովսէսի ամբողջ մատեանը հինգ գրքերէ կը բաղկանայ. որուն Հրէայք Թօրա (օրէնք) իսկ Յոյները Փէնքաքալիսուս (Հնգամատեան) անունը կուտան: Հնգամատեանին կեդրոնն է երկրորդ, երրորդ, և չորրորդ գրքերը, որոնք ա՛յն երեւելի Աստուածային գործոցն և Յայտնութեանցն պատմութիւնը կը պարունակեն, որոնց միջոցով Իսրայէլ Աստուծոյ ժողովուրդն եղաւ: Ծննդոց գիրքը Հնգամատեանին պատմական յառաջաբանութիւնն է, իսկ վերջի գիրքը Օրինաց համառօտ կրկնումը, հանդերձ մարդարէական ապառնի տեսութիւնով մը և

զանազան կարեւոր խօսամունքներով և սպառնալիքներով:

Աւերբոր Մովսէս այս Օրէնքին բոլոր խօսքերը մէկ գրքի մը մէջ գրեց ընկնող, Տէրոջը ուխտին տապանակը վերցնող Աւետացիներուն պատուիրեց Մովսէս ու ըսաւ. Այս օրէնքիս գիրքը առէք, ու զանիկայ ձեր Տէր Աստուծոյն ուխտի տապանակին քով դրէք, որ հոն ձեզի դէմ վկայութիւն ըլլայ» (Բ. Օրին. Ա. 24-26): Ուրեմն ուխտին տապա-

ՅՈՐՈՒՆԱՆ

նակը առաջի գրաստուն էր, ուր Աստուածաշունչին առաջի գրքերը կը պահուէին, և Աւե-

տացիք այս գրատանն տեսուչներն էին, որ եօթն տարին անգամ մը, զանի ասկից հանելով, տաղաւարահարաց տօնին ատենը, բոլոր ժողովրդին առջին կը կարգային:

Մովսէսի օրինակին հետեւելով Յեսու, Քանանու երկրին առնուած և բաժնուած ատենը պատահած Աստուածային փառաւոր գործոց պատմութիւնը, գրքի մը մէջ գրելով զանիկայ Աւետացեաց տեսչութեանը յանձնեց: Սակայն կ'երեւայ թէ Յեսուայ այս գրութիւններն, բաւական ատենէ ետեւ, Աստուծոյ հոգւով լուսաւորեալ անձ մը ժողուելով կարգադրեց, կատարելագործեց և ամբողջ գիրք մը ըրաւ, որ հիմայ «Գիրք Յեսուայ» կը կոչուի. քանզի այս գրքիս մէջ քանի մը դէպքեր են յիշատակուած, որոնք անտարակոյս Յեսուայ մահուանէն ետեւ, պատահած ըլլալու են: Սակայն այսու ամենայնիւ գրքին մեծագոյն մասը Յեսուայ ձեռքով գրուած ըլլալուն համար իրաւամբ ամբողջ գիրքը իր անունովն է կոչուած:

Յետոյ կ'սկսի Իսրայէլի մէջ Դասաւորաց փոթորկալից և պատերազմական դարն և Տէրոջը զօրութեամբ կատարուած փառաւոր և բերկրալի փրկութիւնները: Աւելորդ է ըսել թէ այսպիսի դարի մը մէջ մարդոց գիրք չի ներուիլ ձն ու փափաքն մարած էր: Արդ այն ատենուան

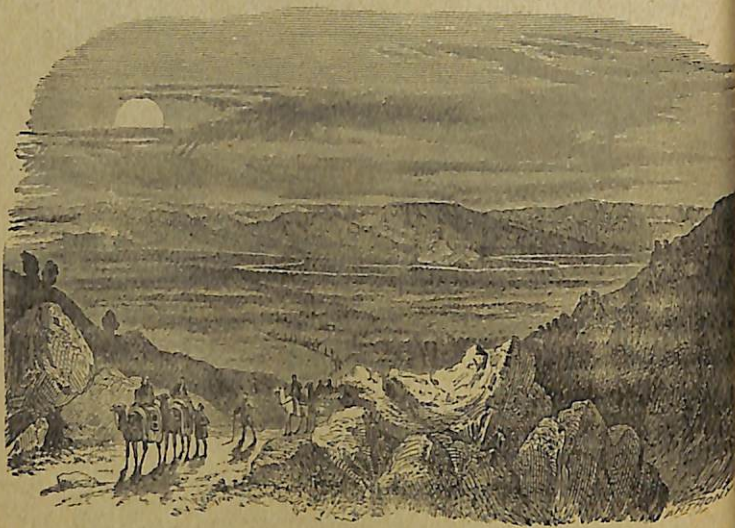
երգերն հաւաքուելով գրքի մը մէջ գրուեցան և զանիկայ «Տէրոջը պատերազմներուն գիրքը» կոչեցին (Թուոց. ԻՌ. 14)։ Այս գիրքը կ'սկսէր Իսրայէլի անապատին մէջ երգած երգերովը, որոնց վրայ վերջը ուրիշ երգեր աւելցնելով մեծահատոր գիրք մը եղաւ և «Ուղղութեան գիրք» կոչուեցաւ (Յես. Ժ. 13 : Թագ. Ա. 18)։ Դժբախտաբար այս գիրքս կորսուած է, և Սուրբ Գրոց մէջ անոր քանի մը պատերազմական երգերուն մնացորդներէն զատ ուրիշ բան չունինք ։

Սաւուէլ մարգարէն Աստուծոյ գործքերն և Յայտնութիւններն գրելու համար ընտրեալ ծառաներուն կարգը դարձեալ կը բանայ ։ Ինքը Իսրայէլի մէջ նոր և երեւելի դար մը սկսելուն միջոցն եղաւ, քանզի իր քարոզութենէն ետև Վսրայէլի բոլոր տունը Տէրոջը ետեւէն հառաչեցին և Բահաղիմը ու Աստաւրովթը վերցուցին, եւ միայն Տէրոջը ծառայութիւն ըրին ։ (Առաջին Թագ. Է. 2-4) ։ Ուստի Տէրն ալ զանոնք նորէն ընդունելով, իրենց երեւելի թշնամւոյն, Փղշտացոց, ձեռքէն և բռնութիւններէն ազատեց, և Սաւուէլի ըրած ներքին կարգադրութիւններով ամբողջ ժողովուրդը, որ տասներկու ցեղերուն մէկըմէկու հետ ունեցած երկարատեւ հակառակութիւններուն և կռիւներուն պատ-

ճառաւ տկարացած էր, սկսաւ դարձեալ ծաղկել ։ Քանզի երբ ժողովուրդ մը ապաշխարութեամբ դառնայ և միայն Տէրոջը ծառայէ, օրհնութիւններու հեղեղները անշուշտ անոնց վրայ կը հոսին ։

Սամուէլի ժամանակը նաև խիստ երեւելի դար մ'էր Մարգարէական դպրոցներ հաստատելուն համար ։ Իսրայէլի մէջէն աստուածավախ երիտասարդներ իր շուրջը ժողուելով սկսաւ Սամուէլ զանոնք Օրինաց մէջ հրահանգել, և անցեալ դարերուն մէջ Աստուծոյ ըրած մեծամեծ գործերու և յայտնութիւններու պատմութիւնն անոնց ընելով, նաեւ Մովսէսի, Մարիամի ու Դէբորայի փառաւոր երգերն, «Ուղղութեան գրքէն», անոնց սորվեցնելով, զանոնք կը խրախուսէր և կը քաջալերէր. և կը ցուցնէր թէ ժողովրդին մէջ ինչ կերպով քարոզելու են, հին ժամանակի հաւատոյ հոգին անոնց մէջը արթնցնելու և վառ պահելու համար ։ Այսպիսի մարգարէական դպրոցներ արդէն հաստատուած էին Ռամայի, Երիքովի, Բէթէլի և Գաղգաղայի մէջ ։ Աշակերտները ընդհանրապէս չափահաս և ամուսնացեալ էին, և ամէնքն ի միասին կը բնակէին, և շատ հեղ իրենց վերատեսուչին հրամանովը ժողովրդին մէջ Աստուծոյ խօսքն քարոզելու կ'ելլէին ։ Այս ուսանողաց

Ժողովրդին վրայ ունեցած մեծ ազդեցութիւնը և ներգործութիւնը սա՛ դիպուածէն յայտնի է որ երբ Սաւուղ՝ երիտասարդ ար-

ԳԱՆՏ ԵՐԻՔՈՎԻ՝ ՅԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԱՐՈՑ

քայն, անոնց պատահեցաւ, քիչ մը ժամանակ անոնց հետ ընկերանալէն ետեւ, Տէրոջը հոգին իր վրայ ալ գարով սկսաւ Մարգարէութիւն ընելը կամ սուրբ և վսեմ վերացումով անոնց հետ Աստուծոյ մեծամեծ գործքերն գովաբանել : (Ա. Թագ. Ժ. 10-12) : Շատ հաւանական է որ Սամուէլ այս ուսանողներուն Մովսէսի և Յիսուսի գրքերն օրինակել տուաւ,

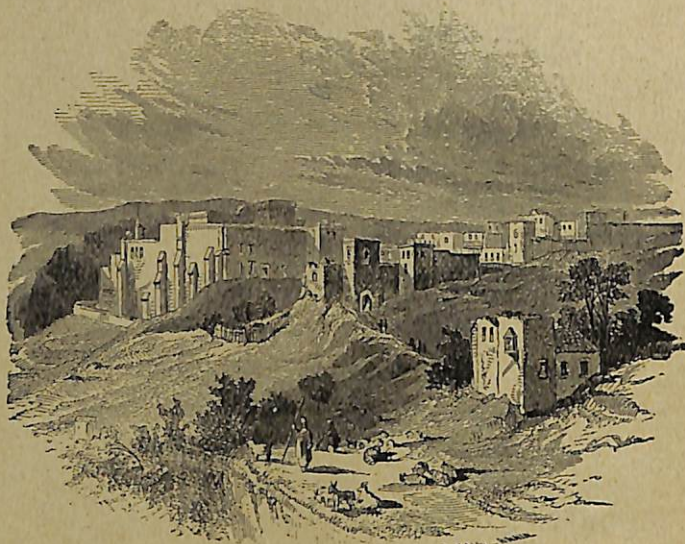
որպէս զի այս միջոցով անոնց լաւ ծանօթանան. նաեւ կրնայ ըլլալ որ Յեսուէ ետեւ դեռ չգրուած պատմական գրքերն իր աշակերտներուն գործածութեանը համար

ինքը շարագրեց : Խիստ հաւանական կը թուի նաեւ որ Սամուէլ ճիշտ այն ժամանակ Յեսուայ գիրքը կարգագրելէն և վերջացնելէն ետեւ Դատաւորաց գիրքն ալ շարագրել սկսաւ և Դաւիթը թագաւոր օժելէ ետեւ Հռուրայ գողտրիկ և գեղեցիկ գրքոյկը գրեց, որ այս մեծ թագաւորին ծնողքին համառօտ պատմութիւնն է : նաեւ Սաւուղի և Դաւիթի պատմութիւններէն ինչ որ իր օրովը պատահեցան, անշուշտ Սամուէլ իր ձեռքովը գրեց, սակայն իր մահուանէ ետեւ պատահած դէպ-

քերուն պատմութիւնը, որ Ա. և Բ. Թագաւորաց գրքերուն մէջը կը կարդանք, թէ եւ յայտնի է որ Դաւիթի մահուանէն քիչ ժա-

ԱՅՁՄՈՒ ՌԵԹԼԷՆՄ

մանակ ետեւ գրուեցաւ, բայց անոնց հեղինակին ով ըլլալը անձանօթ է: Սամուէլի եւ Սաուղի մահուանէն ետեւ Աստուածաշունչին միւս գրքերուն շարադրութեամբը մատենագրական հարուստ դար մը կը սկսի: Այս գրքերուն մէջէն Դաւիթի Սաղմոսերգոյթիւնը ամէնը կը գերազանցէ, ուր իր կենացն ամէն վիճակին և աստիճանին վերաբերեալ փառա-

ւոր երգերը, իր բարեպաշտ հոգւոյն ազնիւ պտուղներն, սփռեալ են, որոնցմէ շատը բուն իրեն համար, իսկ ոմանք ալ աստուածային պաշտամունքի մէջ գործածուելու նպատակաւ շարադրեց: Նաև Դաւիթ երգիչներու խումբ մը կազմելով Սաղմոսներուն եղանակները անոնց կ'սորվեցնէր, որոնք վերջը, Սրբարանին մէջ զանոնք կ'երգէին: Այսպէս իր երգերն ժողովրդին մէջն ալ տարածուելով ընտանեկան ժողովքներու առթիւ կ'ըսուէին: Դաւիթի օրինակին հետեւելով և անկէց խրախոյս առնելով իրեն հետ և իրմէ ետև ուրիշ տաղանդաւոր ու Աստուծոյ Հոգւով լուսաւորեալ Սաղմոսերգուներ Իսրայէլի մէջ երեւան ելան, որոնց մէջէն Ասաիը և Կորիսի որդիք մասնաւորաբար զիտողութեան արժանի են: Դաւիթի որդին և յաջորդն՝ Սողոմոն, իր հօրը բանաստեղծական տաղանդը ոչ թէ միայն ժառանգեց այլ նաև զայն գերազանցեց Վնիկայ 3000 առակ խօսեցաւ (և նաև գրեց), ու անոր երգերը 1005 էին: (Գ. Թագ, Գ. 32): Սակայն իր այս բազմաթիւ երգերէն միայն երկու Սաղմոս (ՀԲ. և ՃԻԷ) և երգ երգոցն ունինք: Իսկ այն 3000 առակներէն Սուրբ Գրոց մէջ հարուստ գանձ մը կայ պահուած Գիրք Առակաց անունով:

Սաղմոսաց գիրքը իր ներկայ ձեւովն ու

կարգադրութեամբը անշուշտ Բաբելոնեան գերութենէն ետև է հաւաքուած և վերջացած, քանզի հոն Սաղմոսներ կ'գտնուին որոնք Իսրայէլի Բաբելոնէ ետ դառնալէն ետև են գրուած, ինչպէս ՃԼԷ. Սաղմոսը: Երբ բոլոր Սաղմոսներն հաւաքուելով ամբողջ գիրք մը շինուեցաւ, ան ատեն աշխարհս փառաւոր երգերով շինուած անուշահոտ փունջի մը տէրն եղաւ: Հոս Մովսէսի մէկ երգը կը գտնանք (Սաղմ. Դ.), վերնագիրին նայելով միայն 73 Դաւիթի Սաղմոսները կան, իսկ Սողոմոնի երգերէն միայն երկու հատ ունինք: Ասոնցմէ զատ կան նաև Ասաիի, Եմանի, Եքամի և Կորիսի ռոդոցը երգերը, որոնք Դաւիթի երաժշտական դպրոցին մէջ իրենց կրթութիւնը առած էին: Սաղմոսերգութիւնը քիչ մը ատեն կը դադարի. մինչև որ Իսրայէլի մէջ քերթողական ոգին դարձեալ կ'արթննայ: Այս վերջի ժամանակէս ամբողջ 40 Սաղմոս ունինք:

Սաղմոսաց մեծագոյն մասը վերնագիրներ ունին, ասոնք կամ հեղինակին անունը և կամ Սաղմոսին յօրինուելու պատճառ եղող պատմական դիպուածը ընթերցողին կը ծանօթացնեն: Կան նաև այնպիսի նշաններ որ երգին երաժշտական եղանակը մեզի կը յայտնեն:

Օրինակի համար Թ. Սաղմոսին վերնագիրն

է Մութլապէնիի վրայ. ԻԲ ինը Այէլէդ Շահարի վրայ. ԽԵ ինը Շոչանիմի վրայ. Լըն. ասոնք յայտնապէս Սաղմոսը երգելու եղանակը կ'ձանուցանեն ինչպէս որ մենք ալ մեր երգերուն մէջ շատ հեղ նոյնը կ'ընենք: Սաղմոսաց մէջ շատ անգամ գտնուող Մէրաբառը նաև երաժշտական նշան մը ըլլալու է, ամէնէն հաւանականն է որ ասիկայ փողահար քահանաներուն նշան մ'էր որ երգիչներուն և Ղեւտացւոց չալած գործիքներուն հետ ընկերանան, քանզի ուր որ այս բառը գրուած կ'գտնուի, քերթուածը իր ամենաբարձր կէտին հասած է և երբ փողահարներն իրենց գործիքներուն ազգու և զօրաւոր ձայնովը, որ մինչև այն վայրկեան լուռ էին կեցած, բոլոր միւսներուն հետ ընկերանան, յիբաւի ունկնդիրներու վրայ վսեմ ներգործութիւն մը կ'ընէ: Ամբողջ Սաղմոսարանը, Մովսէսի գրքին նման, 5 մասի կ'բաժնուի: Առաջին մասը ԽՍ. Սաղմոսը կ'վերջացնէ այս խօսքերովս. «Օրհնեալ ըլլայ Իսրայէլի Տէր Աստուածը յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն ու ամէն»: Երկրորդ գիրքը ՀԲ. Սաղմոսը գրեթէ միեւնոյն խօսքերով կը վերջացնէ: Երրորդ գիրքը ԶԹ. Սաղմոսով կը վերջանայ: Այս առաջի երեք գրքերը գլխաւորաբար Դաւիթի և անոր երաժշտական դպրոցին աշակերտնե-

րուն շինած Սաղմոսները կը բաւանդակեն :
 Իսկ վերջի երկու գրքերը (Ղ — Ճէ և ՃԸ — ՃԾ)
 ուշ ատեն շարագրեալ Սաղմոսաց հաւաքումն
 է, թէ և առաջի ժամանակի երգերէն մէկ քա-
 նին ալ հոն կ'գտնուին, ՃԻ. մինչև ՃԼԴ.
 Սաղմոսաց վերնագիրն է «Աստիճաններուն
 երգը» ասոնք տարուէ տարի երկրին ամէն
 կողմէն Երուսաղէմ օծնի գացող Իսրայէլաց-
 ւոց համար են շարագրեալ :

Սողոմոնի առակները 500ի չափ համա-
 ռօտ, խորիմաստ նախագասութիւններ են,
 իբրև «արծաթէ պնակներու մէջ ոսկեղէն
 խնձորներ» : Ասոնց առաջի 9 գլուխները զատ
 գիրք մը կ'կազմեն, ուր գլխաւորաբար իմաս-
 տութեան գովաբանութիւնը կ'պարունակուի :
 Տասներորդ գլխուն հետ կ'սկսի «Սողոմոնի
 առակներուն» բուն հաւաքումը և մինչև Լ.
 գլուխը կ'չարունակուի. Իսկ վերջի ԼԱ. գը-
 լուխը Ագոռ անուն ուրիշ իմաստասէրի մը
 առակները կ'բովանդակէ ասիկայ ԼԵմուէշի
 հետ միեւնոյն անձը ըլլալու է. Սողոմոնի
 երգերուն մէջ ամենավսեմն երգ երգոցն է.
 ասիկայ լեցուն է հրաշալի գեղեցկութեամբ
 ու փափկութեամբ, Հոս աշխարհային մաքուր
 սիրոյ նկարագրութեամբը Տէրօջը դէպի իր
 ժողովուրդն ունեցած յարաբերութիւնը կը
 ներկայացուի ընթերցողին :

Ժողովոյի գիրքը, որ Սողոմոնի անունը
 կրելուն համար անոր հեղինակութիւնը կը
 կարծուի, իմաստալից նախագասութիւններ
 կը բովանդակէ, որոնք «խթաններ և բեւեռ-
 ներ» են (Գլ. ԺԲ. 11), որոնց հետ անուսում
 և անխորհուրդ մանկունք չեն կրնար զբօսուը

Այս գրքիս գլխաւոր նպատակն է ազդու
 կերպով աշխարհային կենացն ունայնութիւնը
 և վաղանցկութիւնը նկարագրել, և ուրախ
 ու զուարթ սրտով Աստուծոյ մեզի պարգե-
 ւած բարիքներն վայելած ատեննիս ահով և
 դողով այն վեր բարձուած զգուշացուցիչ
 մտքը տեսնել որ կ'ըսէ. «գիտցիր որ ա-
 սոնց ամենուն համար Աստուած քեզ դա-
 տաստանի պիտի բերէ (ԺԱ. 9) . . . քանզի
 Աստուած, ամէն գործքը, ամէն ծածուկ
 բաներու հետ, թէ բարին և թէ չարը, դա-
 տաստանի պիտի բերէ» (ԺԲ. 14) :

Արդ երրորդ և չորրորդ թագաւորաց և
 Մնացորդաց գրքերուն գալով չենք կրնար
 ճշտիւ ըսել թէ անոնց հեղինակը ով է :
 Միայն այսչափս ստոյգ է որ Յուդայի իշ-
 խաններն ուսումնական ատենադպիրներ ու-
 նէին, որոնց պաշտօնն էր արքայական ար-
 ձանագրութիւններուն մէջ թագաւորներուն
 ժամանակը պատահած դիպուածներուն պատ-
 մութիւնը արձանագրել : Ինչպէս որ Գ. թագ.

ԺՍ. գլխուն և 41 համարին մէջ (և շատ ուրիշ տեղեր ալ) կը կարդանք, «և Սողոմոնին մնացորդ պատմութիւնը և անոր բոլոր ըրածները ու անոր իմաստութիւնը, ահա Սողոմոնի պատմութեան գրքին մէջ գրուած է» : Սողոմոնի պատմութեան գիրքը՝ պէտք չէ Սատուածաշունչին մէջի Մնացորդաց գիրքերը կարծել, ասիկայ Սողոմոնի արքունական ատենագրութիւնն արձանագրութեանը գիրքն է : Այս տեսակ ծանօթութիւններ գրեթէ ամէն թագաւորի պատմութեանը վերջը կը պատահինք : Շատ հաւանական կ'երեւայ որ վերջը լուսաւորեալ անձինք, մանաւանդ մարգարէներ, ինչպէս Եսայի և Դանիէլ, որոնք երկուքն ալ արքայական ցեղէ էին, այս յիշատակաց գրքերէն ամէն թագաւորի պատմութիւնը ժողովրդին համար, համառօտապէս զատ գլքի մը մէջ գրելով երրորդ և չորրորդ թագաւորաց ու Մնացորդաց գրքերն գոյացան : Ըստ հրէական աւանդութեան առջի երկուքին հեղինակը երեւմտեան իսկ վերջի երկուքինը եգրասն է :

Դաւիթէ և Սողոմոնէ ետև հեղինակութեան փափաքն ժողովրդին մէջէն անհետացած էր : Այն խաւար դարին մէջ ժողովրդին քարոզող եղիայի և եղիոէի նման մարգարէներ զբաւոր աշխատութիւն չթողուցին . քանզի

Իսրայէլ իր Սատուած մէ ապստամբած, հեռացած ու ինքզինքը կռապաշտութեան նուիրած

ԼԵԱՌՆ ԿԱՐՄԵՂՈՍ ԵՒ ՀԱՅՅԱ

ըլլալով, զօրաւոր նշաններով և հրաշքներով կապուած ազդու քարոզութիւններու կարօտ էր զանոնք դարձեալ իրենց Եհովայ Սատուածոյն դարձնելու համար : Սակայն իսրայէլ լսել չուզելով, ընդհակառակն աւելի ապականելով, ա՛յլ Տէրոջը ուրիշ միջոց չմնաց քան այս թշուառ ժողովուրդ սարսափելի պատուհասներով այցելել : Իր ժողովուրդը պատժելու համար Տէրը Ստորեստանի և Բաբելոնի թագաւորները իբրև գաւազան գործածեց : Նախ և առաջ տասնատոհմեան թագաւորութիւնը (*) խիստ ապականած և Յուդայի թա-

(*) Սողոմոնի մահէն ետև երկու ցեղերն զատ և միւս տասն ցեղերն զատ թագաւոր ունէին, վերջինը «տասնատոհմեան» պիտի կոչենք :

գաւորութենէն անհունապէս աւելի Տէրոջմէ
 խոտորած ըլլալով, կործանուեցաւ և Ասորես-
 տան գերութեան տարուեցաւ: Սակայն Յու-
 դայ, փոխանակ ասկից օրինակ աւանելով
 ապաշխարելու, յետին աստիճան վատթարա-
 ցաւ, այնպէս որ Աստուած, ժողովրդին այս
 մասն ալ, պարտաւորեցաւ իր արդար դատաս-
 տաններովը պատուհասել Բաբելոնի միջոցաւ:

Այս երկու թագաւորութեանց (Իսրայէլ
 և Յուդայ) Աստուծոյ պատուհասներուն մատ-
 նուած ատեն, ողորմածն Աստուած մարգա-
 ղէներու նոր խումբ մը խրկեց, որոնց պաշ-
 տօնն էր ժողովուրդը խրատել և զգուշացը-
 նել և անապաշխարներուն մօտալուտ վտանգն
 ծանուցանել: Այսու ամենայնիւ անոնց պաշ-
 տօնը միայն պահուհաւ քարոզել չէր, այլ
 նաև փառաւոր եւ փայլուն փրկութիւն մը
 պատուհասէն ետև:

Եհովան իր ուխտադրոյթ ժողովուրդը չի
 կրնար մոռնալ, քանզի միթէ կնիկը իր
 կաթնկեր մանուկը կրնայ մոռնալ, անանկ որ
 իր որովայնին ծննդեանը վրայ չգլթայ. թէև
 անոնք մոռնան, բայց ես քեզ պիտի չմոռ-
 նամ: Ահա ես քեզ իմ ձեռացս մէջ նկարա-
 գրեցի (Յսայի Խթ. 15): Քանզի լեռները
 պիտի վերնան, ու գլուխները պիտի սասա-
 նին, բայց իմ ողորմութիւնս քեզմէ պիտի

չվերջանայ և իմ խաղաղութեանս ուխտը պիտի
 չսասանի, կ'ըսէ Տէրը, որ քեզի կ'ողորմի:
 (Յսայի ԾԴ. 10): Այսպիսի մխիթարական
 խօստուածներ ալ կը լսուէին այս նոր մարգա-
 ղէներուն բերնէն, պատիժ ու պատուհաս
 քարոզած ատեննին իսկ ի խրախոյս և ի բերկ-
 րութիւն հաւատացեալներու և ապաշխարող-
 ներու: Այս պատճառաւ, հարկաւոր էր որ,
 այս մարգարէներն, ոչ թէ միայն բաւնիր բե-
 րանոյ քարոզէին, այլ, եթէ իրենց նպա-
 տակին հասնիլ կ'ուզէին, զանոնք նաև գրէիև
 որպէս զի իրենց գրութիւններն, երբ, իրենց
 մահուանէն ետև, Իսրայէլ և Յուդայ պա-
 տուհասին դահավէժին եզերքն հասնէին,
 անոնց զօրաւոր մխիթարութիւն մը և յուսոյ
 հաստատուն գաւազան մը ըլլային: Անոնց
 խօսածնէրն ոչ թէ միայն իրենց ժամանակին
 կ'վերաբերէին այլ մասնաւորաբար ապառնիիև,
 այս պատճառաւ, այն դարու մարգարէ-
 ներուն Տաւն եւ վեց գրութիւններն ունինք
 Սուրբ Գրոց մէջ: Աստուածաշունչին մէջ երբ
 մարգարէ անունը կը կարգամբ պէտք է միշտ
 այս 16 հոգիները հասկնամք և ոչ թէ Սա-
 մուէլի հաստատած մարգարէական դպրոց-
 ներուն աշակերտները:

Յիրաւի այս վերջիններէն երբեմն մար-
 գարէներ ելան, ինչպէս Նղիշէ, սակայն ընդ-

հանուր կանոն մը չէր, որ մարգարէ ըլլալ ու զողը անշուշտ այն դպրոցներէն պէտք էր ելած ըլլալ, ասոնք միայն բացառութիւններ էին:

Մարգարէ մը պէտք է անմիջապէս և մասնատրուապէս Աստուծոյ կոչուած ըլլայ իր պաշտօնին: Երբ Եսայի Աստուծոյ փառքն տեսնելու արտօնութիւնն ունեցաւ, Սեղանէն Սերովբէ մը կրակի կայծ մ'առնելով դայն անոր շրթունքներու դպցուց, վերջը Տէրը ըսաւ, «ով խրկեմ և մեզի համար ո՞վ պիտի երթայ»: Եւ Եսայի ըսաւ: «Ահա ափսոսիկ ես, զիս խրկէ»: Եւ Տէրը ըսաւ, «զնա ու քարոզէ այս ժողովրդին» (Եսայի 2. 1—9): Եւ Տէրը խօսքը Երեմիային եկաւ ըսելով, «Բեզ որովայնի մէջ չստեղծած քեզ գիտցայ, եւ դուն քու մօրդ արգանդէն չելած, քեզ սրբեցի, քեզ ազգերու մարգարէ ըրի»: Սակայն Երեմիայ պատասխան տալով ըսաւ: «Ո՞հ Տէր Եհովայ, ահա ես խօսիլ չեմ գիտեր, վասն զի ես մանուկ եմ: Բայց տէրը ըսաւ: «Մի ըսեր թէ ես մանուկ եմ, վասն զի ուր որ ես խրկեմ պիտի երթաս, ու ինչ որ քեզի պատուիրեմ պիտի խօսիս», (Երեմ. Ա. 5—7): Յովնան Տէրոջը խրկած տեղը, չերթալու համար մինչև իսկ անոր երեսէն փախաւ, սակայն Տէրը զանիկայ հալածեց մինչև որ պատգամը տեղը տարաւ:

Մարգարէներուն քարոզութիւնը «երբէք մարդոց կամքին պէս չտրուեցաւ, Հապա Աստուծոյ սուրբ մարդիկը Սուրբ Հոգիէն շարժուած խօսեցան» (Բ. Պետ. Ա. 21):

Այս է պատճառը որ ամէն մարգարէ երբ ժողովրդին բան մը խօսի այս խօսքերով կ'սկսի «Տէրոջը խօսքը ինձի եկաւ» կամ «Տէրը այսպէս կ'ըսէ»: Աստուածային ներշնչութիւնը խիստ զարմանալի բան մ'էր: Աստուծոյ Հոգին մարգարէներուն վրայ գալով զանոնք, անդիմադրելի զօրութեամբ իր իշխանութեանը տակ կը բերէր, զանոնք խօսելու եռանդով կը լեցունէր և հոս կամ հոն առաջնորդելով պէտք եղած խօսքերը անոնց բերանը կ'դնէր, որոնք ուրիշ ատեն իրենց խորհրդածութեանը առարկայն կ'ըլլային. (Ա. Պետ. Ա. 10. 11): Իրենք ինչ որ կ'ընէին կամ ինչ որ կ'խօսէին, իրենք և կամ իրենց գրագիրները վերջը մագաղաթներու վրայ գրելով, շատ անգամ հասարակութեան ժողուած տեղերն, տաճարին մէջ կամ քաղաքին դռանը առջին, կը կարդային և կամ տաճարին դուռը կը կախէին, որ ամէն մարդ կարենայ կարդալ և հասկնալ: Մարգարէները շատ անգամ նկարագրական ձեւերով իրենց քարոզութիւններուն զօրաւոր ազդեցութիւն մը կուտային: Երեմիայ երկաթէ լուծ մ'իր պարանոցը դնե-

լով Բաբելոնեան գերութեանը վրայ մարգարէութիւն ըրաւ . Եսայի մերկ և բոկոսն շրջելով Եգիպտացոց Ասորեստանի թագաւորէն գերի տարուիլը մարգարէացաւ (Եսայի Ի. 3. 4) .
 Մարգարէներուն գրութիւններն տապա-

ՏԱՊԱՆԱԿ ՈՒՅՑԻՆ

նակի մը մէջ դրուելով միւս սրբազան գրութեանցն քով տաճարին մէջ կ'պահուէին . Այսպիսի գրութիւններ պարունակող սնտուկ մը երբեմն կնքելով, մինչև անոր պարունակութեանը կատարուելուն ժամանակը, գոցուած կը պահուէր, որպէս զի յայտնի ըլլայ թէ գրուածին պէս պիտի կատարուի, (Եսայի Ը. 16 . Դան. ԺԲ. Գ.) . Վերջապէս տաճարին մէջ սրբազան գրոց զանազան մասերը

հետզհետէ ժողուելով ամբողջ Աստուածաշունչը կատարելագործուեցաւ .

Տասն և վեց մարգարէներն իրենց գործած և քարոզած ժամանակին համեմատ երեք կարգի կը բաժնուին . Ա. Նախաքարեղևեան մարգարէներ, որոնք թէպէտև Աստուծոյ ժողովրդին վրայ գալու պատիժն և պատուհասն նախագուշակեցին, սակայն այն չարիքներուն Իսրայէլի վրայ հասած ատեն, իրենց կեանքն արդէն կնքած, մեռած էին : Այս կարգին կը վերաբերի . —

1. Ովսէէ, ասիկայ Յերոբովամ երկրորդի և Ոզիայի թագաւորութեան ատենը իր պաշտօնը վարել սկսաւ (Ն. Ք. ԼԹ. 800 տարի) . գլխաւորաբար տասնատոհմեան թագաւորութեանը մէջ աշխատեցաւ : Ովսէէ ժողովրդին իր Աստուծմէ ապստամբիլն ծանուցանելէ և ասոր համար սարսափելի պատուհասներ անոնց քարոզելէ ետև, կը խօստանայ նաև Տէրոջմէ սիրալիր ընդունելութիւն, եթէ իրենց չար ճամբէն դառնան : Քանզի, կ'ըսէ ինքը, «Իսրայէլի որդիքը շատ օրեր առանց թագաւորի, առանց իշխանի, առանց զոհի, առանց կուռքի, առանց եփուտի և թերամիտի պիտի նստին . Ետքը Իսրայէլի որդիքը պիտի դառնան և իրենց Տէր Աստուածը և իրենց Դաւիթ թագաւորը (այսինքն Դաւիթի որդին

Քրիստոսը) պիտի փնտռեն, ու ետքի օրերը Տէրջը ու անոր բարութեանը ապաւինին», (Գլ. Գ. 4. 5):

2. Յովէյ մարգարէն, հաւանականաբար Յուդայի թագաւորութեանը մէջ ապրելով, աւերիչ և ապականիչ մարախներու գունդե-

րու օրինակով, գալու պատուհասներուն վրայ մարգարէութիւն ըրաւ և ժողովուրդը ապաշխարութեան հրաւիրելով Սուրբ Հոգւոյն հեղմանը խօստումը տուաւ անոնց ըսելով. « Ու պիտի ըլլայ որ ասկէ ետեւ իմ Հոգիս ամենուն վրայ պիտի թափեմ », (Գլ. Բ.):

3. Անովս, Յուդայի թէկուէ քաղաքէն հովիւ մը «Հօտին ետեւէն» մարգարէական պաշտօնին կոչուեցաւ. Մարգարէն, դրացի հեթանոս ազգերուն վրայ Աստուծոյ պատուհասներուն գալը հրատարակելէն ետեւ, տեսիլքներով կը ցուցնէ որ Իսրայէլէ ալ վրէժ-

առնելու ատենն եկած է: Սակայն երբ վրէժի ժամանակն անցնի ժողովուրդին փրկութեան դար մը պիտի գայ, քանզի ան օրը, կ'ըսէ Տէր, «Դաւիթի ինկած խորանը պիտի կանգնեմ, և անոր վրածները պիտի նորոգեմ» . (Գլ. Թ. 41):

4. Արդիո՞ւ հետ, որ Եդովմի դէմ կարճ բայց կծու պատուհասական մարգարէութիւն մը ըրաւ, միեւնոյն ժամանակը:

5. Անաքիի որդին Յովնան Իսրայէլի մէջ իր մարգարէական պաշտօնը վարել սկսաւ: Յովնան Յերոբոամ Բ. թագաւորին (800 տարի Ն Ք.) Աստուծոյ ձեռքով ազատութիւն քարոզեց: Ասկէ ետեւ, թէև մեծ տհաճութեամբ և դիմադրութեամբ, Յովնան Ասորեստանի մայրաքաղաքը, Նինուէ գնաց, և ապաշխարութիւն քարոզեց, Նինուէի թագաւորն և ժողովուրդն քուրձ հագնելով և մոխրի մէջ նստելով Տէրջը դարձան: Այս պատճառաւ դատաստանին օրը, ան ամէնը որ Յովնանէն աւելի գերազանց մարգարէն անարգեցին և արհամարեցին, Նինուէի ժողովուրդին առջին դատուելու պիտի կանգնին: (Մատթ. ԺԲ. 39—41):

6. Եւսայի Հին Կտակարանին ամենամեծ և ամէնէն երեւելի մարգարէն (հաւանականաբար արքայական սերունդէ) Ոզիայի մահ-

ուան տարին (Ն. Ք. 759 տարի) իր պաշտօնը սկսաւ Խիստ ճոխ և առատ են իր մարգարէութիւններն կոյսին որդւոյն, էմմանուէլին վրայ: Անոր ուսին վրայ պիտի ըլլայ իշխանութիւնը և պիտի կոչուի. Աքանցելի, Խորհրդակից, Հգոր Աստուած, Յաւիտենականութեան հայր և Խաղաղութեան իշխան: Այս մարգարէին ՄԳ. գլուխը Եհովային ծառային ստորագրութիւնը կը պարունակէ և յիրաւի աւետարանական պայծառ լոյս մը կը ցոյցացնէ. հոն՝ մարգարէն, պարզ և որոշ կերպով կը ցուցնէ թէ անիկայ մեր տկարութիւնները տարաւ. ու մեր ամէն ցաւերը իր վրան առաւ, որով «մեր խաղաղութեան պատիժը անոր վրայ եղաւ, և անոր վերքերովը մենք բժրշկուեցանք»: Այո՛, այս մարգարէն մինչև իսկ խաղաղութեան թագաւորութիւնը և յաւիտենական երջանկութիւնը պարզ և յայտնի կը նկատէ:

7. Եսայիի հետ միեւնոյն ժամանակը Միսիլայ մարգարէն Յուդայի մէջ կը քարոզէր, ժողովրդին, Աստուածային դատաստաններէն զատ, Մեսիային ձեռքով գալու փրկութիւն մը ծանուցանելով և ըսելով, — «Եւ դուն ո՛վ Բէթլէհէմ, Եփրաթա, թէև Յուդայի հազարաւորներուն մէջը ըլլալու պզտիկ ես, բայց քեզմէ պիտի ելլէ ինծի ան որ Իսրայէլի վրայ

իշխան պիտի ըլլայ, ու անոր ելքը ի հինուց յաւիտենական օրերէն է» (Գլ. Ե. 2):

Ահա ասոնք են այն եօթն մարգարէներն որ, ինչպէս ըսինք, գերութենէն առաջ ապրեցան և աշխատեցան և իրենց մարգարէացած պատուհասները ժողովուրդին վրայ եկած ատենը արդէն մեռած էին. Վերջապէս 722 ին տասնատոհմեան իշխանութիւնը կործանուելով բնակիչները Ասորեստան գերի տարուեցան, իսկ Յուդայի 134 տարի ապաշխարութեան ժամանակ տրուեցաւ: Սակայն ի զուր. քանզի երբ Երուսաղէմի մէջ ամբարըջ տութիւնը և ամէն տեսակ պղծութիւնը ու մեղքը հետզհետէ կ'աճէր և կը զարգանար, Բաբելոնի Նաբուգոդոնոսոր թագաւորը, 588 ին, գալով Սուրբ Քաղաքը կործանեց և ժողովուրդը իր երկիրը գերի տարաւ, այսպէս մարգարէներու բերնով. երկար ժամանակ առաջ, քարոզուած Աստուածային պատուհասներն այս ժողովուրդին վրայ ի գործ դրուեցան:

Բ. Բաբելոնեան մարգարէներ, ասոնք Յուդայի վրայ եկած սարսափելի պատուհասներն ու դատաստաններն տեսան անկից քիչ մը առաջ և կամ ճիշտ գերութեանը ժամանակը իրենց պաշտօնը վարելով: Այս կարգէն է:

1. Նառւմ մարգարէն, որ Գալիլիայի մէջ Ասորեստանի մայրաքաղաքին՝ Նինուէի կործանումը ծանոյց ։

2. Ամբակում ։ Ասիկայ Յուդայի իշխանութեան Քաղդէացոց միջոցով ընդունելու հարուածը ծանուցանելէ ետեւ, գոռոզ և բարձրամիտ թշնամոյն ալ վերջնական կործանումը քարոզեց ։ Նախ և առաջ Ամբակում էր որ «Արդարք հաւաստոյ պիտի ապրի» ազազակեց ։ այս է հիմայ բոլոր աւետարանական աշխարհի պանծալի դրօշակը . (Գլ. Բ. 4 ։ Հռովմ. Ա. 17) ։

3. Սորոնիայ ։ Ասիկայ Յովսիայի օրերը իր մարգարէական ընթացքը վարել սկսաւ, (639 — 600 Ն. Ք.) ։ Երուսաղէմի վրայ գալու պատուհասները ծանուցանելէ ետեւ, կ'իմացնէ նաև որ Տէրոջը ժողովրդեանը գոռոզ թըշնամիները անպատիժ չպիտի մնան ։ Յետոյ Սուրբ Կրօց քարոզութեամբը ամէն ազգերու եկած օրհնութիւնը և վրկութիւնը կը յայտնէ ըսելով. «Վասն զի ան ժամանակը ժողովուրդներուն շրթունքները մաքուր շրթունքներու պիտի դարձնեմ, որ ամենքը Տէրոջը անունը կանչեն և մէկ սրտով Անոր ծառայութիւն ընեն (Գլ. Գ. 9) ։ Ասոր կը յաջորդէ,

4. Քեղկիայ քահանային որդին Երեմիայ մարգարէն, որ իր դեռահաս պատանեկու-

թեանէն այս պաշտօնիս կանչուելով Սուրբ քաղաքին կործանումէն ետեւ ալ բաւական ժամանակ ետքը նոյն պաշտօնը շարունակեց ։ Երեմիայ՝ Հին Կտակարանին Յովհաննէսն, մերթ մեղմ ու փափուկ, մերթ սակայն, պարագային նայելով, եռանդոտ ու բորբոքեալ սիրտ մը կը կրէր ։ Տառապանքներուն իսրայէլի վրայ հասած օրերը զանիկայ կը մխիթարէր, կը զգուշացնէր և կը խրատէր ։ Կը յորդորէր հնազանդութեամբ հպատակիլ Բաբելոնի, սակայն տեսնելով որ իր քարոզութեանը չք հնազանդեցան, պարզապէս ծանոյց անոնց երուսաղէմի կործանումը և իրենց ի Բաբելոն գերի տարուիլը ։ Իսկ ժողովուրդը կ'մխիթարէր խօստանալով որ 70 տարիէն ետեւ իրենց գերութենէն պիտի դառնան ։ Իր աչքերը աւելի հեռուն ուղղելով կ'ըսէ. «Ան օրերը ու ան ժամանակը Դաւիթին արդարութեան շարաւիղ մը պիտի բուսցնեմ. և անիկայ երկրի վրայ իրաւունք ու արդարութիւն պիտի ընէ ։ և այս է անոր անունը որով պիտի կոչուի և Տէրը Մեր ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆՆ Է . (Գլ. ԼԳ. 15, 16) ։ Եւ երբ աւերիչ պատուհասը, Յուդայի ու Երուսաղէմի վրայ, իրօք հասաւ, Երեմիա դեռ ամէն ջանքն ի գործ կը դնէր իր ժողովուրդին բարելաւութեանը համար ։ Ս. քաղաքին աւերակներուն մէջ իր «ողբի Երեմիայի»

միայն կոչուած ողբերգական երգերովը ամէնը ապաշխարութեան կը հրաւիրէ։ Մինչև անգամ իր Բաբելոնեան գերութեան տակ հեծող ժողովուրդին նամակ մը գրելով կը խնդրէ իրենց գերի տարուած երկրին ժողովուրդին բարելաւութեանը համար, կարելի եղածին չափ, ձեռնառու ըլլալ, և կը ծանուցանէ որ 70 տարիէն ետ պիտի դառնան (Երեմ. Թ.)։ Բաբելոն գերի տարուողներուն մէջն էր նաև,

Յ. Եզեկիէլ, ջերմեռանդ մարգարէն, որ անոնց մեծ մխիթարութիւն մ'էր իր քարոզութեամբ։ Իր ժողովուրդը թէև մեռեալ մարմիններով և չոր ոսկորներով լեցուած դաշտի մը նման իր աչացն առջին ներկայացած էր, սակայն այս չոր ոսկորներն (ժողովուրդը) Եհովային շունչովը կենդանութիւն կ'առնեն։ Խիստ քաղցր են նաև Եզեկիէլի այս խօսքերը, «ձեզի նոր սիրտ պիտի տամ, ու ձեր ներսիդին նոր Հոգի պիտի դնեմ, և ձեր մարմիններէն քարեղէն սիրտը պիտի հանեմ, ու ձեզի մարմնեղէն սիրտ պիտի տամ։ Եւ իմ Հոգիս ձեր ներսիդին պիտի դնեմ, ու ձեզի իմ օրէնքներուս մէջ քալել պիտի տամ, և իմ իրաւունքներս պիտի պահէք ու ի գործ դնէք, (Գլ. ԼԶ. 26, 29)։ Նոր տաճարի մը, նոր Երուսաղէմի մը, և Քանանու նոր բաժանման

մարգարէական յատակագիծը այս մարգարէին գրքին մէջ դիտողութեան մասնաւորապէս արժան կէտ մ'է (Տես Գլ. Խ—ԽԸ)։

Ճ. Դաւնիէլի մարգարէութիւնը խիստ խորիմաստ և դժուարիմաց է։ Դանիէլ Բաբելոնի արքայական պալատին մէջ երեւելի պաշտօնեայ մ'էր, ինքը իր գիրքին մէջ չորս աշխարհակալ տէրութիւններու և մինչև յաւիտեանս հաստատ մնացող Մեսիական երկնային թագաւորութեան վրայ ունեցած յայտնութիւններն և տեսիլքները գրեց և միւս գերիներուն հետ վերջը Բաբելոնէն վերադարձաւ։

Մարգարէներու երրորդ կարգին անցնելէ առաջ, Աստուածաշունչին երեք պատմական գրքերուն վրայ ակնարկ մ'ընենք որք այն ժամանակին մէջ շարադրեալ ըլլալու են։ Ասոնք են Եզրասայ, Նեխեմայ և Եսթերայ գրքերը (*).

Առաջինին հեղինակը անշուշտ Եզրաս բարեպաշտ դպիրը ըլլալու է։ Ինքը քահանայապետական սերունդէ էր, և Քրիստոսէ 458 տարի առաջ Բաբելոնեան գերութենէն երկրորդ անգամ Երուսաղէմ դարձող խումբին առաջնորդն էր։ Ասիկայ մեծ եռանդով Մով-

(*) Յորայ գրքին վրայ խօսելու առիթ ունեցանք (Գլ. Բ.)։

սիսի օրէնքը ժողովուրդին սորվեցնելով զանոնք ապաշխարութեան կը հրաւիրէր: Իր այս պաշտօնին մէջ ըրած զանազան փորձառութիւնները յետոյ գրքի մը մէջ գրեց որ «Եզրասայ գիրք» կոչուեցաւ: Եզրասէ 13 տարի վերջը Արտաշէս (Երկայնաբազուկ) թագաւորին մատակարարապետը նէեմեսայ արքայական հրովարտակով մը Երուսաղէմ գալով մեծ եռանդով Սուրբ քաղաքին բերդերը շինեց, և ժողովուրդը Եհովային հաւատքին մէջ հաստատեց, զանոնք օրինաց հպատակեցնելով: Իր անունովն կոչուած գրքին մէջ ամէն իր ըրած գործքերուն նկարագրութիւնը կայ:

Եսրելոյ գրքին հեղինակն ու ըլլալն անժանօթ է: Սակայն յայտնի է որ Եզրասի և նէեմեսայի գրքերը գրուած ատենը շարադրեալ ըլլալու է, գուցէ Եզրասի կամ Մուրթքէի ձեռքով. (Տես Գլ. Թ. 20 — 25):

Եզրաս և նէեմեսայ Բաբելոնեան գերութենէն Երուսաղէմ դարձող ժողովուրդը օրինաց մէջ հրահանգելու համար դեռ Երուսաղէմ չեկած հոն արդէն երկու մարգարէներ կ'աշխատէին: Այս երկուքը և ուրիշ երրորդ մը, որոնց գրքերն դեռ ունինք, մարգարէներուն Գ. դասը կամ Յիսրայելոյնեան մարգարէներուն կարգը կը կազմեն:

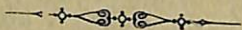
1. Քանի որ Հրեաները տաճարը կը վե-

րանորոգէին. Անգէ մարգարէն (520 տարի Ն. Ք.) ժողովուրդը կը խրախուսէր որ Աստուծոյ Սրբարանը ժրութեամբ շինէին, նաև կը մխիթարէր Սողոմոնեան տաճարը տեանող ծերերը, որոնք նոր տաճարին աննշան և պարզ ըլլալը տեսնելով կ'ողբային և կուլային, խոստանալով որ «աս վերջին տանը փառքը առաջինէն մեծ պիտի ըլլայ» Մեսիային հոն երեւնալովը. (Գլ. Բ. 4. 10):

2. Անգէի ժամանակակից Զախարիայ մարգարէն աւելի որոշ և պայծառ կերպով Մեսիական թագաւորութիւնը կը նկարագրէ և Սիօնը մխիթարելով կ'ըսէ. «Ահա քու թագաւորդ քեզի կուգայ, անիկայ արդար և Փրկիչ է, հեզ է և իշու վրայ հեծած, և իշու ձագին, աւանակի վրայ, (Գլ. Թ. 9): Եւ Գաւթի տանը վրայ, ու Երուսաղէմի բնակիչներուն վրայ շնորհաց և ազօթից հոգին պիտի թափեմ, և անոնք ինձի՝ իրենց Խոնոթի ՊիՏի ՆԱՅԻՆ» (Գլ. ԾԲ. 10):

3. Ամէնէն վերջը և Զաքարիայէ 100 տարի ետև Մաղաքիայ մարգարէն կուգայ և գրեթէ մատովը իրմէ առաջ եկող մարգարէից քաւրոգածը կը ցուցնէ և կ'ըսէ. «Ահա ես իմ դեսպանս կը խրկեմ, և իմ առջեւ ճամբայ պիտի պատրաստէ և ձեր վնասած Տէրը. այսինքն ուխտին հրեշտակը, որուն կը հաւնիք,

յանկարծ իր տաճարը պիտի գայ . ահա կու-
գայ կըսէ զօրաց Տէրը . (Գլ. Գ. 1) : Մա-
ղաքիայ մարգարէն , Քրիստոսէ 400 տարի
առաջ , Հին Կտակարանին գրոց հաւաքումը
կնքելով կը վերջացնէ :

Գ Լ Ո Ւ Թ Գ .

Հ Ի Է Ի Յ Ս Ո Ւ Ի Բ Գ Ի Բ Բ Ը .

Հ Ի Է Ի Յ Սուրբ գիրքը արդ ամբողջա-
ցած էր . սակայն ոչ թէ մեր հիմակ-
ուան ունեցած Հին Կտակարանին պէս . անոր
ամէն գրքերն կարգադրուած և կազմակերպը-
ուած չէին և ոչ ալ գլուխներու ու համար-
ներու բաժնուած և զատ հատոր մը եղած :
Այս ամէնը երկար ժամանակի գործ էր :

Աստուածաշունչին զանազան գրքերը նաև
մասնաւոր տապանի մը մէջ դրուած տաճա-
րին սենեակներէն մէկուն մէջ պահուած և
քահանայից հսկողութեանն էր յանձնուած :
Սակայն արդէն այն ժամանակ Սուրբ գրոց
պատճէնները սկսած էին տարածուիլ Քանանու
զանազան կողմերն , մանաւանդ երբ Հրեա-
ները ամէն տեղ ժողովարաններ շինել սկսած
էին . ասոնք Բաբելոնեան գերութենէն առաջ

բողորովին անձանօթ բաներ էին, քանզի տա-
ճարն էր միմիայն ընտրեալ տեղն, ուր Հր-
եաները կը ժողուէին օրէնքը և մարգարէները
լսելու համար: Ամէն չափահաս անձ պարտա-
ւոր էր գոնէ տարին անգամ մը տաճարը եր-
թալու: Այս սովորութիւնը հետզհետէ մոռ-
ցուելով ժողովրդին մէջէն օրինաց գիտու-
թիւնը պակսեցաւ և անհաւատութիւն, ամ-
բարշտութիւն և կռապաշտութիւն ա՛յնքան
ընդհանուր եղան, որ վերջապէս Աստուած
այն ծանր պատուհասներովը ժողովրդին այ-
ցելութեան գալ պարտաւորուեցաւ: Ասոնց
վրայ նախընթաց գլխուն մէջ խօսելու պատե-
հութիւն ունեցանք: Բաբելոնի գերութենէն
ետև Եզրասի և Նէեմեայի պէս մարդիկ խոր-
հեցան թէ ինչ միջոց գործածելով ժողովրդ-
դին մէջ Աստուածային յայտնութիւններն և
օրէնքներն առջի ժամանակներէն աւելի կրնան
տարածել, որպէս զի ժողովուրդը դարձեալ
Տէրջմէ խոտորելով կռապաշտութեան չհե-
տելի: Իրենց այս նպատակին հասնելու հա-
մար մասնաւորապէս գլխաւոր տօներուն, երբ
երկրին բոլոր մասերէն ժողովուրդը Երուսա-
ղէմ կը լեցուեր, հաւաքուած բազմութեան
առջև օրէնքը կը կարթային, որ գրեթէ բո-
լորովին մոռցուած էր: Այսպէս կը կարդանք
որ Եզրաս երեւելի տօն օր մը «Ղուրի գրանը»

առջեւը եզող հրապարակին մէջ փայտեղէն
բեմին վրայ առատուընէ մինչեւ կէս օր» ժո-
ղովրդեան առջին օրինաց գիրքը կարդաց:
(Նէեմ. Ը. 1-8): Սակայն այսչափս բաւական
չէր, քանզի իրենց սրտին փափաքն էր որ
ժողովուրդը Ս. Գիրքը կանոնաւոր կերպով
միշտ կարդայ: Ասոր համար կարգադրութիւն
մ'ընել խորհեցան, որ վերջը բոլոր երկրին
մէջ ընդհանուր եղաւ: Երկրին ամէն մէկ
կարեւոր տեղը աղօթատեղիներ կամ ժողո-
վարաններ հաստատեցին, ուր ամէն շաբաթ
օր օրէնքէն և մարգարէներէն հատուած մը
կարդացուելով կը մեկնուէր: Այս նպատա-
կիս համար Ս. Գրոց բազմաթիւ պատճէննե-
րէն զատ նաեւ յարմար անձինք հարկաւոր
էին, որոնք կարող ըլլային զանիկայ հաս-
կընալ և ժողովուրդին մեկնել: Ասիկայ խիստ
հարկաւոր էր եղած, մանաւանդ ժողովուր-
դին լեզուն փոխուած ըլլալովը: Բաբելոնեան
գերութեան երկար միջոցին հասարակ ժողո-
վուրդը իր հին Եբրայեցերէն լեզուն կորսըն-
ցընելով նոր լեզու մը կը գործածէր որ Եբ-
րայեցերէնի, Ասորերէնի և Քաղդէարէնի
խառնուրդ մ'էր, և Քաղդէական լեզու կը
կոչուէր: Ժողովուրդը սկսած էր ընդհանրա-
պէս այս լեզուն գործածել, և հասարակ
մարդիկ մաքուր Եբրայեցերէնը, օրինաց և

մարգարէից գործածած լեզուն, չէին հասկնար. կարգ մը ուսեալ մարդիկ ալ դեռ հին լեզուն կ'գործածէին: Ան ատենը եզրաս, Նէեմիայ և անոնց յաջագող ուրիշ լուսաւորեալ անձինք Երուսաղէմի մէջ դպրոցներ բացին, ուր բարեպաշտ Ղեւտացիներ Սուրբ գրքերն հասկնալու և շիտակ մեկնելու ու բացատրելու համար հրահանգութիւն և վարժութիւն կ'առնէին: Անոնք վերջը երկրին չորս կողմը կ'ըրկուէին որ շաբաթ օրերը ժողովարաններուն մէջ օրէնքը և մարգարէները ժողովրդին առջեւ կարդան և բացատրեն: Օրինաց այս տեսակ ուսուցիչներուն Ռաբբի պատուանունը կուտային և ժողովուրդը զանոնք խիստ կ'մեծարէր: Այսպիսի մի Ռաբբի կ'սեպուէր նաեւ Տէրն մեր Յիսուս, թէեւ նա այսպիսի ուսումնարանի մը մէջ հրահանգութիւն չէր առած, ինչպէս Պողոս Գամաղիէլի դպրոցը. այս պատճառաւ ժողովուրդը շատ անգամ զարմանալով կ'ըսէր. Ասիկայ այս իմաստութիւնը ուսկից ունի. ասիկա հիւսին որդին չէ՞:

Սակայն շուտ զանազան դժուարութիւններ երեւան ելան, որոնց առջեւը առնելու համար մեծ եռանդով պէտք էր աշխատիլ:

Նախ և առաջ Սրբազան գրոց պատճէններուն մէջ անճշտութիւններ և սխալմունքներ

մտան, որով նշանակութիւնը կա՛մ բոլորովին կ'փոխուէր և կա՛մ անհասկնալի կ'ըլլար: Այն ատեն մին կ'պնդէր թէ իր պատճէնը շիտակ է և ուրիշ մը թէ միայն իրը ուղիղ է, և այսպէս գաղափարներն մէկզմէկու հետ կը զարնուէին:

Երկրորդ դժուարութիւնն էր ժողովրդին առջեւը կարդացուած Ս. Գրոց հատուածներուն դեռ բոլորովին անկանոն ըլլալը: Ժողովարանի մը մէջ միայն Մովսէսի հինգ գիրքերն կային, ուրիշի մը մէջ միայն քանի մը մարգարէներու գրութիւններն, երրորդի մը մէջ Սաղմոսներն եւայլն, եւայլն: Ասկէ զատ Ռաբբիներուն կամքէն էր կախեալ շաբաթ օրերն կարդացուելիք հատուածները որոշել և ո՛րը որ յարմար սեպէին, այն կ'կարդային ժողովրդին առջեւ: Այս պատճառաւ հարկաւքանի մը քաղաքներու և գիւղերու ժողովուրդը օրինաց և մարգարէից վրայ կա՛մ բոլորովին տգէտ էին և կա՛մ շատ քիչ տեղեկութիւն ունէին, քանի որ ուրիշ տեղերու ժողովուրդը այս մասին աւելի յառաջ էին գացած:

Եւ վերջապէս վերը յիշածներէս աւելի մեծ վտանգ մը կրնար պատահիլ. քանզի քանի որ Աստուծմէ կանչուած և լուսաւորեալ մարգարէները ժողովուրդին մէջ ալ չէին

երեւեր, կրնար պատահիլ որ ուրիշ բարեպաշտ և բարեմիտ անձինք զանազան բարի և կարեւոր, սակայն և այնպէս մարդկային գրքեր գրելով զանոնք ժողովուրդին մէջ տարածէին: Կրնար ըլլալ որ այս լոկ մարդկային գրքերն Աստուծմէ ներշնչեալ և մարգարէական գրոց կարգը դասելով կամ սեպեւով, զանոնք մարգարէից գրքերուն հետ համարժէք կարծէին, որով աստուածային զուտ և ճշմարիտ խօսքին հետ զանազան մարդկային մոլորութիւններ դիւրաւ կրնային խառնուիլ: Եւ որովհետեւ ժողովուրդը չէր գիտեր թէ որ գրքերն լոկ մարդկային և որոնք Աստուածային էին, և դեռ որոշ և ուղղակի կերպով չէր վճռուած թէ որ գրքերն Աստուծմէ ներշնչեալ և Աստուծոյ խօսքն սեպուելու էին, ուստի յայտնի էր որ ամէն մոլորութիւն ժողովուրդին մէջ տարածուելու դուռ ու ճամբայ կար:

Արդ տեսնենք թէ այս դժուարութիւնները վերցնելու համար ինչ միջոցներ գործածուեցան:

Իլիսաւոր վտանգը վերջի յիշածնիս ըլլաւով, պէտք էր ամենէն առաջ զայն արգիլելու հնարք մը գտնել, Հրէից հին աւանդութեանը նայելով աստուածապաշտ և ուսումնական քահանան՝ Եզրաս, Քրիստոսէ 400

տարի առաջ, 120 ուսումնական և լուսաւորեալ մարդիկ Երուսաղէմ կանչելով Աստուծմէ ներշնչեալ բոլոր գրքերը ժողուեց, կարգադրեց և միւս գրքերը զատեց: Հրեաները այս մեծ ժողով կ'կոչեն: Այս աւանդութեանը ճշմարիտ ըլլալը կամ չըլլալը չենք կարող վրձուել, միայն թէ այս ճշմարիտ է թէ, յայնժամ, Մաղաքեայ մարգարէն, Քրիստոսէ 400 տարի առաջ ըլլալով, անշուշտ ետքը այս ցանկին մէջ անցուցած ըլլալու են, Այսու ամենայնիւ ճշմարտութիւն մըն է որ Եզրասէն քիչ մը ետքը Հին Կտակարանը իր հիմակուան ձեւովը կատարելապէս կարգադրուած և ամբողջացած էր: Նաև անհաւանական չի թուիր որ Սիւսոն արդար մականուանեալ քահանայապետը, (Սիրաք. Ծ.) որ Քրիստոսէ 300 տարի առաջ կ'ապրէր, այս ցանկը վերջնականապէս ամբողջացուց, ամէն, լոկ մարդկային, գրքերն այս սրբազան ցանկէն դուրս արտաքսելով: Այս ցանկը անկէ ետեւ մնաց ինչպէս որ էր, և Կաւոնն կոչուեցաւ, քանզի անոր մէջ բովանդակեալ են բոլոր այն գրքերը, որք ճշմարտապէս Աստուծմէ տրուած ըլլալով, հաւատոյ և կենաց միակ կանոն են. և ուստի ժողովարանաց մէջ պէտք էր կարգացուէին: Այս կերպով անկարելի եղաւ որ լոկ մարդկային գրութիւններն այս ցանկին մէջ մըտ-

նան, և այն ժամանակէն ետեւ Հրէայք իրենց Կանոնը այնպիսի ակնածութեամբ և եռանդով կ'պահպանէին, որ Յովսեփոս՝ Հրէայ պատմիչը, որ առաքելոց ժամանակը կ'ապրէր, այսպէս կ'ըսէ, թէ պէտեւ մեր սրբազան գրքերը երկար ժամանակէ ի վեր գրուած են, սակայն ոչ մէկը դեռ համարձակեցաւ անոր վրայ բան մը աւելցնելու անկից բան մը պակսեցնելու կամ փոխելու. քանզի կարծես թէ ամէն Հրեայի ծնած ատենը մէկտեղ տրուած է զանկայ իբրեւ աստուածային վարդապետութիւն նկատել և այս հաւատքին վրայ հաստատ մնալ, նաեւ, եթէ յարկը պահանջէ, անոր համար ուրախութեամբ իր կեանքը զոհել:

Կանոնին անհրաժեշտ կարեւորութիւնը շուտ յայտնուեցաւ, քանզի Քրիստոսէ առաջ եղած վերջի 200 տարիներուն մէջ իրօք զանազան գրքեր երեւան ելան, որոնք ինքզինքնին Ս. Գրոց կարգը կ'դասէին, և շատ անգամ ալ հին ժամանակի, Աստուծոյ կոչուած մարդու մը անունը իրենց ճակատը կրելով, ժողովուրդէն ալ սուրբ ճանչցուած էին և կանոնական գրքերուն համարժէք կ'սեպուէին: Ասոնք անկանոն գրքեր (Ափօքրիֆ = ծածկեալ գրքեր) կ'կոչուին, քանզի մեր կենաց ճանապարհին վրայ մարգարէից գրքերուն պէս

Աստուածային մաքուր լոյսն չեն տարածեր: Տարակոյս չկայ որ անկանոն գրքերը զանազան մարդկային սխալմունքներ կ'պարունակեն, ուստի ամէն անոնց ըսածներն նախ Աստուածային խօսքին փորձաքարին վրայ քննելու է: Այսու ամենայնիւ անոնք հին ուխտին բարեպաշտ և լուսաւորեալ մարդիկներն են գրած և օգտակար ու շահաւէտ է զանոնք ալ կարդալ ուրիշ հասարակ օգտակար գրոց պէս: Ասկէ զատ Սուրբ Գիրքը քննողին համար անոնք մեծ արժէք ունին, քանզի, իբր պատմութեան աղբիւր, և այն դարուն կրօնական գաղափարներուն արտայայտութիւնը կրնան անոնց մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցանել: Սակայն պէտք է շատ զգուշանանք որ զանոնք Ս. Գրոց կանոնական գրքերուն կարգը չդասենք: Անկանոն գրքերը այս հետեւեալներն են. գիրք Յուդիթի բարեպաշտ որբուայրի մը պատմութիւնը. Գիրք ինսասութեան Սողոմոնի, Առակաց նման գիրք մը. գիրք Տօբիթայ, բարեպաշտ Իսրայելացիի մը պատմութիւնը Ասորոց գերութեան ատենը, ուր մասնաւորապէս տղայք աստուածաշուովեան մէջ հրահանգելու օրհնութիւնը կը ցուցուի. գիրք Սիրագայ, Սողոմոնի առակացը նման գեղեցիկ և խելացի առակներու

հաւաքածոյ մը. գիրք Բարուխայ, Բաբելոնեան գերութեան նկատմամբ Իսրայէլի յորդորանքներ կ'պարունակէ սակայն նոյն անունը կրող Երեմիայի ընկերը (տես Երեմ. Գլ. ԼԲ.) չէ ասոր հեղինակը. Մակաբայեցոց երկու գրքերը պատմական պարունակութեամբ. Եւթերի գիրքը կանոնական Եսթերի գրքին յաւելուածը. գիրք Դանիէլի (Շուշանի պատմութիւնները, Ազարիայի աղօթքը, օրհնութիւնները, Ազարիայի աղօթքը, օրհնութիւնները, Ազարիայի աղօթքը, օրհնութիւնները) և վերջապէս Մանասէի աղօթքը:

Կանոնին հաստատուելովը և վերջանալովը դեռ ամէն բան չէր լմնցած. թէպէտեւ ասով ամենամեծ վտանգը արգելուելով, լոկ մարդկային, անկանոն, գրքերը աստուածային և մարգարէական գրքերուն հետ ալ չէին կըրնար խառնուիլ, սակայն ուրիշ արգելքներ և դժուարութիւններ կային, որոնք արդէն յիշեցինք: Ուստի այնպէս կարգադրեցին որ ոչ թէ միայն ամէն ժողովարան կանոնաւոր գրոց կատարեալ հաւաքածոյ մը ունենայ, այլ նաեւ որ ասոնք Երուսաղէմի մէջ պահուած զլխաւոր օրինակին հետ համեմատելով և բաղդատելով գտնուած փոփոխումները և տառ սխալները ու անկէ ունեցած խտտորումները շտկուին և սրբագրուին: Յետոյ որոշեցին որ ամէն շաբաթ ո՞ր օրէնքէն

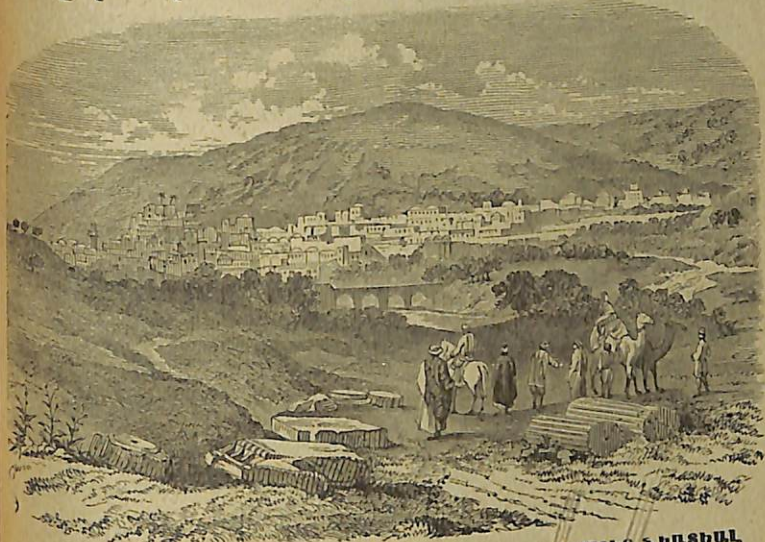
և մարգարէներէն կամ ուրիշ գրքերէն հաստատ որոշեալ հատուած մը կարդացուի: Օրէնքը, կամ Մովսէսի հինգ գրքերը, տարին անգամ մը ծայրէ ի ծայր կարդացուելու էր, այս պատճառաւ անիկայ շաբաթ օրերուն թիւին համեմատ 54 յիսուաշաբի (հատուած) բաժնուեցաւ, որով ամէն շաբաթ օր իրենց պաշտամունքը կ'սկսէին:

Փառաշաբի մեկնութենէն ետեւ չաժրարան կ'կարդացուէր, ասիկայ միւս կանոնական գրքերէն ընտրեալ հատուած մըն էր և փառաշաբուն թիւին համեմատ 54 հատ էր: Այս դրութեանս նման ներկայ ժամանակս ալ զանազան Աւետարանական եկեղեցիներու մէջ սովորաբար ամէն կիրակի Աւետարաններէն և թուղթերէն մասնաւոր հատուածներ կ'կարդացուին: Եբրայեցեցեցէն Աստուածաշունչին մէջ փառաշաբները և հաֆթարանները մասնաւոր նշաններով որոշուած են, անանկ սր ամենայն ճշտութեամբ կրնանք հաշուել թէ ո՞ր շաբաթ օրն էր այն, երբ Յիսուս Նազարէթի ժողովարանը (Եսայի ԿԱ. 1-2) Հաֆթարան կարդալով անոր մեկնութիւնը տուաւ (Ղուկ. Գ. 17):

Արդ Հրէից ժողովուրդին մէջ ամէն բան հաստատուն կերպով կարգադրեալ լլխալով, դեռ քանի մը կարեւոր կէտեր կան որոց

պէտք է մեր ուշադրութիւնը ուղեմք, զի անոնք ալ Հրէից Աստուածաշունչին վերաբերութիւն ունին։ Ասորոց Սաղմանասար թագաւորին Իսրայէլի տասն ցեղերը Ս. երկրին հիւսիսային մասէն գերի տարած ատենը, անոնց տեղը Բաբելոնէ և ուրիշ երկիրներէ հետնոս գաղթականներ եկան և Սաւաւ-րիայի կողմերը բնակելով հետզհետէ հոն մնացած Իսրայելացոց հետ խառնուեցան, և այսպէս կէս հեթանոս և կէս հրէայ Սաւաւ-րացիներն յառաջ եկան։ Ասոնք Մանասէ անունով հրէայ քահանայ մը կանչեցին, որ իրենց Մովսէսի օրէնքը և Իսրայելացոց հին սովորութիւններն սովորեցնէ, անիկայ ալ Մովսէսի գրքերը անոնց բերելով, հրէական պաշտամունքները վերահաստատեց ու Գարիզին լեռանը վրայ տաճար մը կառուցանելով, հոն զոհ կ'մատուցանէին։ Սակայն ճիշտ այս տաճարին շինութիւնը անշատ մնացող Հրէից Սամարացոց դէմ ունեցած հին ոխը և ատելութիւնը այնքան մեծցնելու պատճառ եղաւ, որ Սամարիացիք անունը ամենամեծ նախատինք մը կ'սեպուէր։ Սիրաքի Ծ. Գլխուն 26 և 27 համարներուն մէջ կ'կարդանք. «Երկու ժողովուրդ կայ, որոնք ի բոլոր սրտէ կատեմ, սակայն երբորդ ժողովուրդ մըն ալ կայ որ ամէնէն աւելի ինձի զգուելի է. —

Սամարացին, Փղշտացին և Սիւքէմի յիմար ժողովուրդը (դարձեալ Սամարացիները)։ Մոլեռանդ Հրեաները չգոհացան մինչև որ Գարիզին լեռան վրայի տաճարը չկործանեցին (Քրիստոսէ 109 տարի առաջ)։ Նոր կտակարանը կ'հաստատէ Հրէից և Սամարացոց մէջ եղած այս ոխն և ատելութիւնը։ Սամարացիք առաջին ժողովուրդն էին որ Սուրբ Գրոց կառնուակաւ գրիտէն մաս մը մերժեցին։ Ասոնք միայն Մովսէսի հինգ գրքերն և Յեսուայ գիրքը իբր Աստուածային գրքեր կ'ընդունէին, իսկ բոլոր միւս գրքերն չէին ընդուներ։ Նաև մինչև այսօր Նապլուսի (Սիւ-

ՆԱՊՈՒՂՈՒՍ ԵՒ ԼԵՈՒՆ ԳԱՐԻԶԻՆ Ի ՀԻՒՍԻՍՈՅ ԱՐԵՒՄՏԻՅ ՆՊԱՏԵԱԼ

դէմ) մէջ Սամարացւոց խումբ մը կը պահէ դեռ իրեն կրճատեալ Աստուածաշունչը (Մովսէս և Յեսու), Սամարացւոց բարբառովը գրուած :

Քրիստոսէ 100 տարի առաջ Հրէից մէջ զանազան կրօնական աղանդներ և դպրոցներ երեւան ելան, որոնք հետզհետէ շատ յառաջ գացին: Ասոնց մէջ Փարիսեցւոց և Սադուկեցւոց աղանդները ամենէն երեւելի էին: Փարիսեցիք կանոնաւոր Ս. Գրոց ամբողջ ցանկը կ'ընդունէին, ասկէ զատ օրինաց պատուէրներուն վրայ բազմաթիւ կանոններ աւելցնելով խիստ ընդարձակեցին զանոնք. Սադուկեցիք ընդհակառակն միայն Մովսէսի 3 գրքերն կ'ընդունէին և ասիկայ ալ ա'յնքան հարեւանցի և իրենց կամացը համեմատ կը մեկնէին, որ հրեշտակաց էութիւնը կուրանային և Աստուծմէ ի զատ հոգեղէն էակներու չէին հաւատար և անմահութիւնը ու յարութիւնը ոչինչ սեպելով կը մերժէին. Ասոնք առաջի անհաւատներն էին որ Աստուծոյ սրբազան խօսքին դէմ պատերազմ հրատարակեցին:

Սակայն և այնպէս բարեպաշտ Հրէից թիւն ալ փոքր չէր, որոնք ոչ Փարիսեցւոց յաւելուածներուն ոչ ալ Սադուկեցւոց անհաւատական վարդապետութեանցը ականջ կը կախէին, այլ պարզապէս Աստուծոյ յայտնեալ խօսքն

հաստատ բռնելով իրենց Մեսիային վրայ ունեցած հաւատքն ու յոյսը անով կը սնուցանէին: Այսպիսի ազնիւ անձինքներու կարգէն էին Յիսուսի ժամանակը Չաքարիայ, Սիմէոն, Աննայ, Նաթանայէլ և ամէն անոնք որ Իսրայէլի մխիթարութեանը կ'սպասէին: Հրէից ամբողջ ժողովուրդը, օրէնքը և մարգարէներն այնպիսի սիրով, երկիւղածութեամբ և ակնածանութեամբ հաստատ կը դաւանէին որ Յովսէփոս պատմագիրը կ'ըսէ: «Շատ բանտարկեալ Հրէաներ աւելի սիրով յանձնառու կ'ըլլային ամէն տեսակ տանջանքի, նեղութեան և գլխատութեան իսկ քան թէ որ և է կերպով ուրանալ Սրբազան Մատեանը»: Ասոր համար Հրէայք ուր որ ելթային իրենց Աստուածաշունչը թանկագին գոհարի մը պէս հետեւին կը տանէին. Տէրը ասիկայ միջոց գործածեց ամէն հեթանոս երկիրներուն մէջ Հին Կտակարանին գիտութիւնը տարածելու և այս կերպով աւետարանին քարոզութեանը ճամբայ պատրաստելու:

Եբրայեցերէն լեզուն սակայն, որով Հին Կտակարանը գրուած էր, ինչպէս որ առաջ յիշեցինք, հետզհետէ Հրէաներուն ա'յնքան անձանօթ էր եղած որ քանի մը ուսումնական և կրթեալ մարդոցմէ զատ մէկը չէր հասկնար զանիկայ: Եւ թէ որ Հրէաները զա-

նիկայ չէին հասկնար, որ իրենց լեզուն էր, զարմանք չէ երբ ուրիշ ազգերը բնաւ գաղափար չունէին անոր վրայ: Եգիպտոսի մէջ բերաւոր Հրէաներ կը բնակէին որոնք Յունարէնէն զատ ուրիշ լեզու չէին հասկնար. այս լեզուն մեծն Ալեքսանդր տիեզերական լեզու էր ըրած: Աստուածային զարմանալի առաջնորդութեամբ Եգիպտոսի մէջ եղաւ Հին Կտակարանին առաջին թարգմանութիւնը: Գրիստոսէ 280 տարի առաջ Պտղոմէոս (Լակի) ուսեալ թագաւորը Եգիպտոսի մէջ իր իշխանութիւնը կը վարէր, ասիկայ Հրէից հետ շատ առնչութիւն ունէր, քանզի ամէն ազգաց պատմութեանը հետ ծանօթանալ կը սիրէր: Մասնաւորապէս իր Ալեքսանդրիա հաստատած փառաւոր գրատունը կ'ուզէր ամէն լուսաւորեալ ազգաց երեւելի գրութիւններովը հարստացնել: Այս պատճառաւ իր երկիրը բնակող Հրէից ժողովրդապետին միջոցով Երուսաղէմի Սանհէդրիմին (72 անդամներէ բաղկացեալ ժողովը ուր քահանայապետը նախագահութեան պաշտօն կը վարէր) իր փափաքը յայտնեց, իր գրատանը համար Հրէից սրբազան մատեաններուն Յունարէն թարգմանութիւնը ունենալ: Երեւելի ուսումնականներ անմիջապէս այս բորժը վրանին առին և զանիկայ Պտղոմէոսի խրկելէ առաջ

Սանհէդրիմի քննութեանը և վաւերացմանը յանձնեցին: Եօթանասից թարգմանութիւնը (septuaginta, LXX) ասկէց ծագում է առած: Այս թարգմանութեան վրայ տեսակ տեսակ պատմութիւններ կ'ըլլան: Օրինակի համար. ոմանք կը պատմեն թէ թագաւորին գրատանը վերակացուն Հրէից բարեկամութիւնը ստանալու համար, Եգիպտոսի մէջ 200,000 Հրէից գերիները ազատելով, Երուսաղէմի քահանայապետին թանկագին ընծաներով դեսպանութիւն մը կը խրկէ և անկից 72 ուսումնական հրեայներ (6 հոգի ամէն մէկ ցեղէ) բերել կուտայ, ասոնք իրենց հետը ոսկի տառերով գրուած Աստուածաշունչ մը կը բերեն: Այս 72 թարգմանիչները Փարոս կղզիին վրայ մեծ շէնքի մը մէջ զատ զատ սենեակներու մէջ կը դրուին, 72 օրուան մէջ ամէն մէկը թարգմանութիւնը կը լմնցունէ, ասոնք վերջը իրարու հետ բաղդատելով ամէննալ բառառբառ իրարու նման կը գտնուին:

Եօթանասից թարգմանութիւնը մեծաւ մասամբ շատ ճիշդ է թարգմանուած: Ուստի մինչև անգամ Հրէից առջև ա'յնքան կը մեծարուէր, որ շատ ժողովարաններու մէջ Երայեցերէն բնագիրին տեղ կը գործածուէր: Սակայն անոր ամենամեծ ծառայութիւնը Հին Կտակարանը ան ժամանակուան ուսումն

նականներուն ծանօթացներն եղաւ , քանզի Յունարէն լեզուն ան ատենը Եւրոպայի , Ասիայի և Ափրիկէի մէջ ընդհանուր և գործածական լեզուն ըլլալով , գրեթէ կրթեալ մարդիկ նոյն լեզուն ընդհանրապէս կը գրէին կը կը խօսէին և կը հասկնային : Այսպէս շատերը , որ հեթանոսութենէ զզուած էին և անկից լաւ բանի մը կը ցանկային , մեծ եռանդով Հրէից սրբազան մատեանները կ'առնէին , որուն մէջ լոյս , մխիթարութիւն և խաղաղութիւն կը գտնէին : Այս է պատճառը որ Առաքելոց ժամանակը հազարաւոր և բիւրաւոր փրօջելիթներ (հրէացեալ հեթանոսներ) կային , որոնք յետոյ , երբ Առաքեալները Քրիստոսի Աւետարանը քարոզել սկսան , աշխարհիս մէջ ամենայրմար ունկնդիրներն էին : Պօղոս առաքեալը արդ կրնար կորնթոսի , Հռովմայ կամ Թէսաղոնիկէի հեթանոս ունկնդիրներուն մարդարէից գրքերէն ապացոյցներ բերել , քանզի անոնք իրենց եօթանասնից թարգմանութեանը միջոցով անոնց ծանօթ էին , նաև կրնար Քրիստոսի պատմութենէն ապացուցանել թէ Հին Ուխտին բոլոր մարգարէութիւնները անոր վրայ կատարուեցան : Ասիկայ մեզ Հրէից Աստուածաշունչէն Քրիստոնէից Աստուածաշունչին կառաջնորդէ :

Ք Լ Ո Ւ Թ Ե .

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ԳՐԲԵՐԸ

ԵՐՐՈՐ ժամանակը լրացաւ Աստուած աշխարհ խրկեց իր միածին Որդին , մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը , որ մեղանշական մարդուն փրկութեանը համար Աստուծոյ խորհուրդը , իր մարգարէական , քահանայապետական և արքայական պաշտօններովը կատարելապէս ի գործ դնէ , որպէս զի ամէն անոր հաւատացողը յաւիտենական կեանք ունենայ : Եւ ահա անիկայ մարմնով երեւցաւ , հեզ ու խոնարհ , ողորմութեամբ և սիրով լեցուն , իբր գառն Աստուծոյ , որ աշխարհի մեղքերը կը վերցնէ , խեղճ ու աղքատ , հնազանդ մինչեւ խաչի մահուան , սակայն և այնպէս Հօրը փառքովը մեռելներէն յարութիւն առնելով երկնային փառաց գահին վրայ բարձրացաւ և յաւիտենական փառքով և պատուով պսակուեցաւ : Մեր փրկութեանը և երջան-

կութեանը համար ինքը շատ գործփեր ըրաւ . սակայն ինքը , Սուրբն Մարդաստուած , գրու-
թիւն մը չձգեց մեզի , այլ իր տասներկու
Առաքեալներուն ըսաւ , «Ինչ որ ականջն ի վար
կը լսէք , տանիքներուն վրայ քարոզեցէք» .
(Մատթ. 2. 29) . և իր աշխարհէս բաժնուած
ատենը այս պատուէրը կրկնեց ըսելով . «Գա-
ցէք , բոլոր հեթանոսները աշակերտեցէք , . . .
սորվեցուցէք անոնց որ ան ամէն բաները
պահեն , ինչ որ ես ձեզի պատուիրեցի» .
(Մատթ. ԻԲ. 19. 20) : Եւ որպէս զի իրենց
քարոզած ատենը ինքնազիւտ խորհուրդներէ
ազատ մնան , առաջուց խոստացաւ ըսելով .
« Հոգ մի՛ ընէք թէ ինտոր կամ՝ ի՛նչ պիտի
խօսիք , ինչու որ ձեզի պիտի արուի այն ժա-
մուն ինչ որ պիտի խօսիք » . (Մատթ. Ժ. 19) :
Եւ դարձեալ . « Երբոր ինքը , ճշմարտութեան
հոգին գայ , ամէն ճշմարտութեան պիտի
առաջնորդէ ձեզ , ինչու որ չէ թէ ինքիրմէն
պիտի խօսի , հապա ինչ որ լսէ ան պիտի
խօսի , ու գաղիքները ձեզի պիտի պատմէ :
Անիկայ զիս պիտի փառաւորէ , ինչու որ ի-
մինէս պիտի առնէ և ձեզի պատմէ » (Յովհ.
ԺԶ. 13. 14) : Եւ դարձեալ . « Անիկայ ձեզի
բոլորը պիտի սորվեցնէ և ինչ որ ձեզի ըսի
մտքերնիդ բերէ » (Յովհ. ԺԵ. 26) :

Այս խոստմունքը կատարուեցաւ : « Պեն-

տէկոստէի օրը հասնելուն ամէնքն ալ միա-
բան մէկտեղ էին : Ու յանկարծակի երկին-
քէն ձայն մը եկաւ , սաստկաշունչ հովի մը
ձայնին պէս , և բոլոր տունը լեցուց , ուր որ
նստեր էին : Եւ բաժնուած լեզուներ երեւ-
ցան իրենց , որպէս թէ կրակէ , և ամէն մէ-
կուն վրայ նստաւ , և ամէնքն ալ Հոգւով
Սրբով լեցուեցան , ու սկսան ուրիշ լեզուներ
ով խօսիլ , ինչ որ Հոգին իրենց խօսիլ կու
տար » (Գործ. Բ. 1-4) : Այս ժամանակէս
սկսելով Հոգւոյն Սրբոյ զօրութեամբը կը քա-
րոզէին և միայն Յիսուս Գրիստոսով եղած
փրկութիւնը մարդոց կը յայտնէին , և իրենց
խօսքը հազարաւոր անմահ հոգիներու ա՛յն-
պէս կը ներգործէր և կ'ազդէր , որ կ'աղա-
ղակէին ըսելով . « Մարդիկ եղբայրներ , ի՞նչ
ընենք որ փրկուինք » : Իւ Տէրը օրէ օր փըր-
կուածներուն թիւը կ'աւելցնէր եկեղեցիին :

Ասիկայ եղաւ Քրիստոսի երկրիս վրայ
ունեցած եկեղեցւոյն սկզբնաւորութիւնը , և
քրիստոնէական առաջի եկեղեցին Երուսաղէմ
հաստատուեցաւ : Անտիոքի հաւատացեալք
Քրիստոնեայ կոչուեցան : Բոլոր Հրէաստանի
և Սամարիայի մէջ ճշմարտութիւնը տարած-
ուեցաւ և Սուրբ երկրին ամէն կողմը հաւա-
տացելոց փոքրիկ եկեղեցիները սկսան աճիլ ,
ծաղկիլ և բազմանալ : Բայց նաեւ հերա-

նուսաց պէտք էր որ Աստուծոյ թագաւորութիւնը գայ : Այս նպատակիս համար փառաւորեալ Յիսուսը Դամասկոսի ճամբուն վրայ, հրաշալի կերպով, ա՛յն մարդը կոչեց, որ հեթանոսաց դարձին համար օրհնեալ գործիք մ'եղաւ : Քրիստոնէից արիննարբու և անգութ թշնամին, Սօղոս, Պօղոս եղաւ : Տաճարին մէջ մաքի յափշտակութեամբ Տէրը Պօղոսին ըսաւ . «Գնա, ինչու որ ես քեզ հեռաւոր հեթանոսներուն պիտի խրկեմ» (Գործ. ԻԲ. 21) : Իր այս մեծ կոչմանը, այսինքն հեթանոսաց առաքեալ ըլլալուն զոհեց իր մարմնոյ և հոգւոյ բոլոր կարողութիւնները, և աշխարհը խաչին քարոզութիւնովը լեցունելէ ետեւ գարձեալ կ'ըսէր . «Յոյներուն և բարբարոսներուն, իմաստուններուն և անմիտներուն ալ (բոլոր մարդկային սեռին) պարտական եմ» (Հռովմ. Ա. 14) . և իր կենացը վախճանին կը խոստովանի ըսելով . «Ես առաքեալներուն ամենէն յետինն եմ, որ արժանի ալ չեմ առաքեալ ըսուելու ինչու որ Աստուծոյ Եկեղեցին հալածեցի : Միայն թէ Աստուծոյ շնորհօքն եմ ինչ որ եմ, և անոր շնորհքը, որ իմ վրաս է, պարապ բան մը չեղաւ, հապա ես անոնց ամենէն աւելի աշխատեցայ (հեթանոսաց դարձի գալուն համար), և չէ թէ ես, հապա Աստուծոյ շնորհքը որ իմ հետս

էր, » (Ա. Կորնթ. 37. 9, 10) : Միւս առաքեալներն ալ հեթանոսաց երկիրները գացին և քարոզեցին : Պետրոս Բաբելոն և Իտալիա գնաց, Անդրէաս Յունաստան, Փիլիպպոս Փռիւզիայ, և Թովմաս մինչեւ Հնդկաստան երթալով Աւետարանը քարոզեց : Երկրիս չորս կողմը քրիստոնէական եկեղեցիները այնքան բազմացան, որ Տերտուղիանոս հայրապետը՝ երկրորդ դարուն վերջերը, Հռովմայ Սէնադին (Ժողով) գրած գրքին մէջ կ'ըսէ . «Մենք երէկ ծնանք, սակայն և այնպէս ձեր բոլոր տեղերը լեցուցինք . — ձեր քաղաքները և կղզիները, ձեր բերդերը և վաճառատեղիները, ձեր ընկերութիւնները և բանակները, ձեր պալատները և խրճիթները, ձեր Սէնադը և արքունական խորհրդարանները » : Քրիստոնէութիւնը հարկաւ այսպէս շուտով չպիտի կարենար, աշխարհիս չորս կողմն, տարածուիլ եթէ առաքեալները միայն երթալով և լսկ բանիւ բերանոյ քարոզէին : Ուստի, ինչպէս որ Հին Ուխտին մէջ Տէրը մասնաւորապէս Մովսէսի պատուիրեց որ «Գրքի մը մէջ գրէ » իր Յայտնութիւնները, այսպէս ալ Նոր Ուխտին մէջ Աստուծոյ Սուրբ մարդիկը Սուրբ Հոգիէն շարժեալ » (Բ. Պետ. Ա. 21) սկսան նախ և առաջ Յիսուսի մեղտով կասարճած մեծամեծ գործերուն պատ-

մութիւնը գրքերու մէջ գրելով եկեղեցիներուն հաղորդել : Քանզի Յիսուսի մարդեղութեան, կենացը, չարչարանաց, մահուան և յարութեան պատմութիւնը քրիստոնէական հաւատոյ հիմն ու կեդրոնն է, որուն վրայ ամբողջ եկեղեցին հաստատուած և կառուցուած է : Ըշմարիտ է որ առաքեալները և աւետարանիչները, առաջի տարիներուն մէջ, Սրբազան պատմութիւնները միայն բանիւ բերանոյ կը քարոզէին եկեղեցիներուն հրէից ու հեթանոսաց, սակայն խիստ մեծ վտանգ կար որ այս պատմութիւններն բերնէ բերան անցնելով զանազան փոփոխութիւններու ենթակայ ըլլային, քանզի շատերը, գուցէ բարի նպատակաւ, արդէն անոնց վրայ նոր պատմութիւններ աւելցնելով, տարածել սկսած էին : Ուստի անհուն արժէք պիտի ունենար երբ քանի մը ականատես և ականջալուր, և մանաւանդ Հոգւով Սրբով լուսաւորեալ, Առաքեալներ և վկաներ աւետարանական պատմութիւնները գրէին, որպէս զի ամէն մէկը կարենար ճշմարիտ պատմութիւնը սուտէն որոշել : Ծիշդ այսպէս ալ եղաւ . Մասքէոս և Յովհաննէս առաքեալները ու Պետրոս Առաքեալին օգնականը Մարկոս իրենց Աւետարանները գրեցին . նմանապէս նաև Ղուկաս՝ Պողոս Առաքեալին ճանապարհորդակիցը,

յանձն առաւ « սկիզբէն ամէն բաները, ականատես և ականջալուր եղողներէն տեղեկանալով և կարգաւ գրել, որպէս զի սորված բաներուդ ստորագրութիւնը իմանաս » (Ղուկ. Ա. 1-3) :

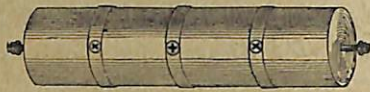
Դիտողութեան խիստ արժան կէտ մ'է որ Աստուած իր Սուրբ Հոգւովը այս մարդիկը շարժեց և յարմարացուց Աստուածային ճշմարիտ Աւետարանները գրելու, քանզի Քրիստոսի պատմութեան հետ շատ կանուխ սկսած էին զանազան առասպելներ շրջիլ : Պօղոս Տիմոթէոսի շատ անգամ կը գրէ որ պիղծ և պառաւական առասպելներէն ետ կենայ և չն. (Ա. Տիմ. Գ. 7). և Պետրոս կը հաստատէ ըսելով . « Մենք վարդապետութեամբ շինուած առասպելներու ետեւէ երթալով մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի զօրութիւնը ու գալուստը ձեզի չցուցուցինք » . (Բ. Պետ. Ա. 16) : Այժմ, Պօղոս առաքեալ, որ իր նամակները ընդհանրապէս գրել կուտար, տեսնելով որ իր անունովն ստորագրեալ սուտ նամակներ արդէն սկսած էին ասդին անդին տարածուիլ, պարտաւորեցաւ զանոնք բռն իր ձեռքովը ստորագրել և վրան սա խօսքերը աւելցնել . « Սա ողջոյնը իմ ձեռքիս Պօղոսինն է, որ ամէն թուղթերու մէջ նշան է, ասանկ կը գրեմ » . (Բ. Թես. Գ. 17) :

Այսպիսի առասպելաբանութիւններ մինչեւ մեր ժամանակը հասած են, որոնց վրայ միայն հարեւանցի ակնարկ մը կը ցուցնէ թէ այս պառաւական առասպելներուն և Աստուածային սրբազան ու թանկագին զուտ խօսքին մէջտեղը որքան մեծ տարբերութիւն կայ։ Նիկողիմոսի պատմութիւնը պարունակող գիրք մը, զոր օրինակ, կ'պատմէ թէ երբ Յովսէփ ու Մարիամ, Յիսուս մանուկին հետ Եգիպտոս փախան, աւազակաց խումբ մը, անոնց վրայ յարձակելով, զանոնք հետերնին իրենց այրը տարին։ Աւազակներէն մէկուն կինը, կոյր, սապատող և խեղանդամ տղայ մը ունենալով, ամանի մը մէջ ջուր էր լեցուցած, իր զուակին լոգանք տալու համար։ Ճիշտ այս միջոցիս Մարիամ և Յովսէփ ներս բերուելով, այն կինը Մարիամին արտօնութիւն կու տայ Յիսուս մանուկը իր տղեկին հետ նոյն ամանին մէջ նստեցնելու և լուարու երբ Յիսուս ջուրը կը դրուի, անմիջապէս աւազակին տղուն աչքերը կը բացուին, ոտքերը կը շտկուին և բոլորովին կ'առողջանայ։ Ամանին ջուրն ալ անուշահոտ իւղի կը փոխուի և կինը զայն վերջը Նիկողիմոսին ծախելով նա ալ զայն Քրիստոսի մեռած մարմինը օծելու համար կը գործածէ։ Սակայն խիստ զարմանալի է որ խաչին վրայի աւազակը, որ Քրիս-

տոսէ դրախտ երթալու խոստումը ընդունեց, այս պատմութեան նայելով, ճիշդ այն աւազակին բժշկուած որդին էր։ Ուրիշ տեղ մը կը պատմուի թէ Յիսուս իր մանկութեան ատենը կաւէ փոքրիկ թռչուններ կը շինէր և ուրախութեամբ ձեռքերը իրար զարկած ատեն կաւէ թռչունները կեանք ստանալով կ'սկսէին թռչիլ։ Ուրիշ տեղ մը կը պատմուի թէ Յիսուս Պիղատոսի առջին տարուած ատենը պահապան զօրաց դրօշակները սկսեր են ինքնիրեննուն Աստուածորդւոյն առջին խոնարհութիւն ընելը Ասոնց նման շատ ուրիշ պատմութիւններ և առասպելներ դեռ կը գտնուին որոնք, Աւետարանին պարզ, սուրբ և փառաւոր պատմութիւններուն հետ բաղդատելով, յիրաւի խիստ օտար և անհամ կ'երեւան, Սակայն և այնպէս կան շատերը որ աւելի այս յիմարական առասպելներէն քան թէ պարզ և մաքուր աղբիւրէն իրենց հոգւոյն ծարան անցնել կը ջանան։

Չորս Աւետարաններուն բոլորը դեռ չգրուած Պօղոս Առաքեալ հարկաւոր սեպեց իր ձեռքով հաստատեալ Եկեղեցիներուն կամ զանազան անձինքներու նամակներ կամ թուղթեր գրել։ Այս թուղթերովը զանոնք կամ իրենց հաւատքին մէջ կը հաստատէ, կամ սուտ վարդապետութիւններէ կ'զգուշացնէ և

կամ մասնաւոր կարեւոր խնդիրներու վրայ անոնց լոյս կու տայ : Պողոս Առաքեալէն տասն

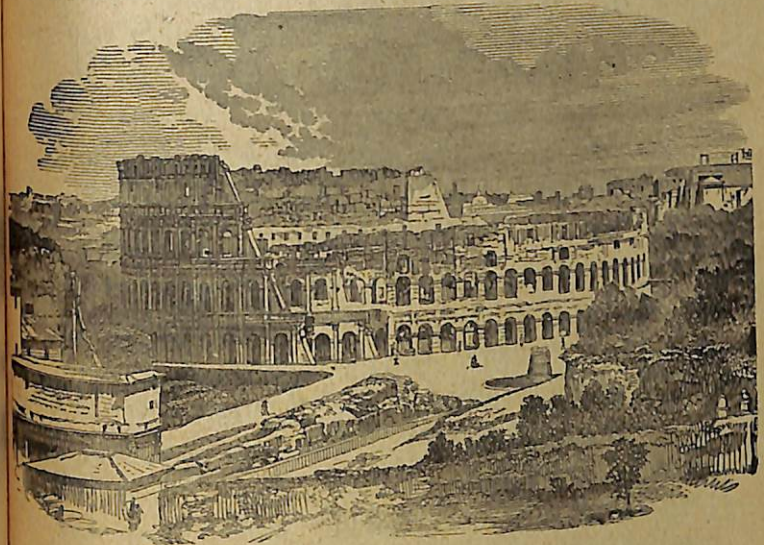

ՀԵՆ ՆԱՄՈՒ ՄԸ

և երեք թուղթ ունինք որոնք ժամանակին համեմատ հետեւեալ կարգով են գրուած :

Ամենէն առաջինը Թեսաղոնիկեցոց երկու թուղթերն են, որոնք Քրիստոսէ 54 տարի ետեւ Կորնթոս քաղաքէն գրուած են ուր որ ինքը 18 ամիս բնակեցաւ . (Գործ. Ժէ) : Ասոնց կը յաջորդէ Իաղասացոց թուղթը, Եփեսոսէ գրուած (Գործ. ԺԹ) : Պողոս Եփեսոսի մէջ անցուցած 13 տարիներուն մէջ գուցէ Մակեդոնիա այցելութիւն մը ընելով անկից Տիւնոքեոսիւն առաջի թուղթը գրեց, զոր իր տեղը Եփեսոս էր թողուցած : Յետոյ Եփեսոս վերադառնալով Կորնթացոց առաջին թուղթը գրեց, և անկից ելլելու օրերը Տիտոսի թուղթը գրեց, որ Կրետէ կղզին էր : Վերջը դարձեալ անգամ Մակեդոնիա գալով անկից Կորնթացոց երկրորդ թուղթը գրեց : Յետոյ անձամբ Կորնթոս գալով Հռովմայեցոց գեղեցիկ թուղթը գրեց : Քանի մը տարի անցնելով անձամբ Հռովմ եկաւ, բայց իբրեւ գերի և բանտարկեալ, և իր կապանք-

ներուն մէջ Եփեսացոց և Կորնթացոց, և անոնցմէ քիչ մը ետքը Փիլիսոնի թուղթը գրեց : Փիլիպեցոց թուղթը իր բանտարկեալ վիճակին վերջի տարիները գրուեցաւ Առիւծին

ԱՐԵՐԱԿԳ ԿՈՂՈՍԵՆՈՆ Ի ՀՌՈՎՄ

բերնէն ազատելն ետեւ , Հայրապետի մը գրութեանը նայելով, Քրիստոսի այս մեծ ծառան Արեւելք և արեւմուտք այցելեց Աւետարանին քարոզութեամբը, և մինչեւ Սպանիա եկաւ : Սակայն նորէն բռնուելով Հռովմ բերուեցաւ, որ իր նահատակութիւնը զգալով Տիւնոքեոսի երկրորդ թուղթը և իր

գրութիւններուն ամենէն վերջինը գրեց, քանզի ալ «ընթացքը կատարած էր, և արդարութեան պսակը իրեն կ'սպասէր» (Բ. Տիմ. Դ. 7)։ Քրիստոսէ 65 տարի ետքը Ներոն կայսեր կացինին տակը Պողոսի գլուխ ինկաւ։

Պողոսի օրինակին հետեւելով ուրիշ առաքեալներ և Քրիստոսի ծառաներ, նամակներու (թուղթ) միջոցով, իրենց հաստատած եկեղեցիներուն շինութիւն տուին։ Պետրոսէ երկու թուղթ ունինք, Յովհաննէսէ երեք, «Տիրոջը եղբորմէն», Յակոբոսէ մէկ հատ մը և իր եղբորմէն, Յուդայի, մէկ հատ մը։ Ասկէ ի վատ երբայեցոց գրուած թուղթ մը ունինք որուն հեղինակը ըստ ոմանց Պողոս, և ըստ ոմանց Բառնաբաս կամ Ապոլոս ըլլաւ է։

Նոր Կտակարանին ամենէն վերջի գիրքը, Յայցնոռքեան փառաւոր և սքանչելի գիրքն է լի վսեմ և սուրբ խնդիրներով, որոնք Աստուծոյ արքայութեան զարգացմանը և կատարմանը կը վերաբերին։ Ամէն այս գիրքերը Յունարէն են գրուած 50-60 տարուան միջոցին մէջ։ Ասոնք, այն ատենը ծանօթ եղած աշխարհին ամէն երկիրները, խիստ շուտ տարածուեցան, քանզի ուր որ քրիստոնէական եկեղեցի մը հաստատուէր այս թանկագին գիրքը շուտ մը կ'օրինակուէր, անանկ որ ամէն մեծ եկեղեցիի մէջ առաքելոց գիրքե-

րուն ամբողջ հաւաքումը կը գտնուէր։ Ուստի, ինչպէս որ Հին Կտակարանին գրքերուն վրայ խօսած ատեննիս տեսանք (Տես. գլ. Դ.), հոս ալ հարկ եղաւ Նոր Կտակարանին գրքերուն ցանկ մը շինել։ Այս ցանկը Նոր Կտակարանի կանոնը կոչուեցաւ, ուր որ, Հին Կտակարանին կանոնին նման, նախ պատմական գրքերը, յետոյ վարդապետական գրքերը և ամենէն վերջը մարգարէական գիրքը գրուեցաւ։

Առաջի Քրիստոնեաները խիստ մեծ և սուրբ սիրով մը այս թանկագին գանձը կը յարգէին, որն որ Տէրը իրենց պարգեւած էր, և Դաւիթի հետ կ'ըսէին.

«Խօսքդ քան զմեղր անուշ է ինձ,

«Բովբէն զտուած մաքուր ոսկի,

«Սրտիս այնքան չէ ցանկալի»։

և Հռովմայեցի կայսրներուն օրերը եղած բուն հալածանքներուն ատենը, անոնք աւելի սիրով յանձն կ'առնէին իրենց կեանքը անկարագրելի տանջանքներով վերջացնելու, քան թէ իրենց Աւետարանները անոնց յանձնելով իրենց Փրկիչը ուրանալ։

Կեսարիոյ մէջ Մարինոս անունով քաջ զինուոր մը քրիստոնեայ եղաւ իր գնդապետը, որ զինքը շատ կը սիրէր, և կը փափաքէր զանիկա բարձրացնել, երբ իմացաւ որ Մա-

րինոս քրիստոնեայ է եղած, բարկութեամբ անոր գնաց և հարցուց թէ իրա՞ւ է որ մկրտուած է: Մարինոս ուրախութեամբ իր հաւատոյ դաւանութիւնը տուաւ, և զնդապե-

ԿՈՁՂԻ ՅԱՆՁՆՈՒՄ

տին ամէն խոստմանցը և սպառնալեացը դէմ կեցաւ: Վերջապէս իրեն երեք ժամ միջոց տրուեցաւ որ խորհի: Մարինոս իր Թէօքթէնոս եպիսկոպոսին երթալով կ'ուզէր իր հաւատքին մէջ աւելի զօրանալ: Եպիսկոպոսը անոր թեւէն բռնելով քրիստոնէից ժողովատեղին տարաւ և մէկ ձեռքը Մարինոսի թուրը և միւս ձեռքը Նոր Կտակարան մը բռնելով

ըռաւ. « Ասոնցմէ որը կ'ընտրես »: Արի զինւորը ձեռքը երկնցնելով Նոր Կտակարանը առաւ: Հաստատ կեցիր, ըսաւ, Թէօքթէնոս, « Հաստատ կեցիր այս քու ընտրութեանդ մէջ, և ասիկա զքեզ պիտի զօրացնէ և դուն խաղաղութեամբ հայրենիք պիտի երթաս »: Երեք ժամը անցնելէն ետեւ քրիստոնեայ զինուորը իր գլուխը դահլիճին սուրին տակը թողուց:

Քրիստոնէից դէմ եղած այս հալածանաց մէկ քանին մասնաւորապէս Սուրբ Գրոց դէմ էր. քանզի Քրիստոսի արիւնարբու թշնամիները յայտնի կը տեսնէին որ եթէ անգամ մը Նոր Կտակարանը աշխարհէս անհետացունեն, քրիստոնէական եկեղեցիները արմատէն խլած և կործանած պիտի ըլլան: Ուստի հրովարտակներ հանելով Նոր Կտակարանին միայն մէկ գիրքին օրինակը ունէր մահուամբ կը պատժուէր, եթէ զայն տէրութեան չյանձնէր: Անշուշտ շատ կը պատահէր որ թուրաներ և վախկոտ քրիստոնեաներ, մահէն վախնալով, իրենց գրքերը կը յանձնէին, սակայն հազարաւորներ և բիրաւորներ մահ ճաշակեցին իրենց Նոր Կտակարանները չտալու համար: Ամէնէն վերջը և ամենասաստիկ հալածման ատենը, որ Տիբեթսիանի օրովը հղաւ, և 10 տարի տեւեց, թշնամեաց ան-

գթութիւնը բարձրութեան ամենավերին աստիճանը հասաւ : Տուները քրիստոնեաները լեցունելով կ'այրէին, յիսունական հոգի չուաններով կապելով ծովը կը նետէին, անգամ մը 300 հոգի կիրի փռան մէջ խեղդեցին : Սուր ու թուր, կրակ դարձած երկաթ և անիւներ, չուաններ ու շղթաներ ամէն բան անոնց տանջանք տալու համար կը գործածուէր : Միայն մէկ նահանգի մը մէջ 150,000 քրիստոնեաներ անգթաբար սպաննուեցան, շատ հեղ օրը 100 հոգի և ամիսը 17,000 անձինք իրենց կեանքը կը կնքէին : Սակայն և այնպէս քրիստոնեաներն իրենց Սուրբ Գիրքերն չէին ուզէր անոնց յանձնել : « Ինչո՞ւ Աստուած աշունչը մեզի տալ չես ուզեր » հարցուցին Այբլիոս Սիկիլիացի Մարտիրոսին . « Քանզի քրիստոնեայ մըն եմ, պատասխանեց ինքը, և անոր մէջը յաւիտենական կեանք կայ, և ով որ զանիկա մերժէ յաւիտենական կեանքը կը կորսնցնէ » : Մինչեւ անգամ տղայք մարտիրոսական թագին արժանի եղան : Գեսարիայի մէջ Քիտիլո անունով տղայ մը ոչ խոստմունքներով ոչ ալ սպառնալիօք իր սիրելի Փրկիչն, Յիսուս Քրիստոսը, ուրանալ տալու կարողացան : Վերջապէս իր հայրը զանիկայ դատաւորին առջեւը տարաւ : Ասիկայ անոր ըսաւ . « Տղաս յանձանքդ պիտի ներեմ,

և հայրդ դարձեալ զքեզ իր տունը պիտի ընդունի, միայն թէ խոնարհէ և Դիոսին երկրպագութիւն ըրէ » : — « Ո՛չ », պատասխանեց տղան, « Աստուած զիս պիտի ընդունի, եթէ հայրս զիս մերժէ : Ես վերը լաւագոյն բնակարան մը պիտի ստանամ, ես մահէն չեմ վախնար, անիկայ զիս լաւագոյն կենաց պիտի փոխադրէ » : Այս խօսքին վրայ կապելով զանիկայ գլխատման տարին և հրաման եղաւ անոնց որ երբ, կրակը տեսնելով, տղան զՔրիստոս ուրանայ ետ բերեն : Սակայն փոքրիկ մարտիրոսը գոչեց, « Ձեր հուրը և թուրը ինձ չեն կարող փնասել, ես լաւագոյն բնակարան մը կ'երթամ, ուր այնպիսի գանձեր պիտի ստանամ որ աշխարհս ինձ չէ կարող տալ : Ձիս փայտակոյտը տարէք, չուտո՛վ, որ ըսպէ մը առաջ Յիսուսի երթամ » : Ահա հին քրիստոնեայները իրենց նոր կտակարանները այսքան կը սիրէին :

Այս հալածանքները գրեթէ երեք դար տեւեցին . և շատ անգամ կը կարծուէր թէ քրիստոնեաներն ալ բոլորովին բնաջինջ եղան . Տիօքլէսեան կայսրը, 303ին, իբր յաղթաւայո՛, Տիօքլէսեան կայսրը, 303ին, իբր յաղթանակ, սիւն մը կանգնել տուաւ, որուն վրայ գրուած էր . « Անհետացաւ քրիստոնէից անունը, ամէն կողմէն քրիստոնէից նախապաշարումները բնաջինջ են եղած » : Սակայն խիստ

ճշարիտ է հին հայրապետի մը խօսքը թէ .
 «Մարտիրոսաց արիւնը եկեղեցեաց սերմն է» :
 Այս երեք դարեր ճիշտ Իսրայելացւոց Եզրա-
 տոս եղած ատենին կը նմանէին , որքան որ
 ժողովուրդը կը հալածէին և կը հարստահա-
 րէին , այնքան աւելի կ'աճէին և կը բազմա-
 նային : Հռովմայեցւոց ամէն երկիրները ու
 քաղաքները քրիստոնեաներով լեցուած էին ,
 և շուտով այն ատենը գալու վրայ էր , երբ
 Աստուծոյ եկեղեցին խաղաղութիւն և հան-
 գասութիւն պիտի վայելեր :

Քրիստոսի 307 թուականին , քրիստոնէ-
 ութեան հակամիտ եղող սպարապետը , Կոս-
 տանդին , Բրիտանիոյ մէջ իր բանակէն Հռովմ-
 մայ կայսր ընտրուեցաւ , քանի որ Հռովմի
 մէջ զեռ Մաքսենձիոս , անգութ բռնակալը ,
 քրիստոնէից դէմ էր ելած : Կոստանդին ա-
 սոր դէմ ելաւ : Նորընտիր Կայսրը իր բա-
 նակին զօրացը փոքր թիւին պատճառաւ մեծ
 նեղութեան մէջ ինկաւ : Ուստի սկսաւ օգ-
 նութեան և ազատութեան համար հառաջել :
 Իր պատմածին նայելով , կէս օրուան մը պայ-
 ծառ ժամանակը երկնից կամարին վրայ լու-
 սաւոր խաչ մը տարածեալ տեսաւ , որուն
 վրայ գրուած էր . «աւսով պիտի յաղթես» :
 Հետեւեալ գիշերը Քրիստոս տեսիլքի մէջ
 իրեն երևնալով հրամայեց խաչը իր դրօ-

շակ ընել : Կոստանդին ամիջապէս անկո-
 ղինէն ելլելով փառաւոր խաչադրոյ (Labarum)
 մը շինել տուաւ , և այս դրօշակը բանակին
 առջևէն խրկելով , սկսաւ պատերազմիլ : Կա-
 տարեալ յաղթութիւն մը ստանալով , Հռովմ,
 իր բերդին դուռները անոր բացաւ , և երբ
 Փօրում կոչուած հրապարակը հասաւ պարզ
 և յայտնի կերպով խոստովանելով ըսաւ .
 «Այս օրհնեալ նշանով բռնակալը յաղթեցի» :
 Այս դէպքը 312ին պատահեցաւ , և նոյն
 տարւոյն մէջ քրիստոնէից ազատութեան
 առաջին օրէնք տրուեցաւ : Հետեւեալ տա-
 րիները Կոստանդին ուրիշ երկու կայսրներու
 հետ պատերազմ ունէր , և քանի որ անոնք ,
 կռիւէն առաջ , իրենց կուռքերուն փառաւոր
 զոհեր կ'բերէին , Կոստանդին խաչին դրօշակը
 բանալով ուրախութեամբ յաղթանակ յաղ-
 թանակի վրայ կ'կանգնէր : Վերջապէս 323ին
 Կոստանդին Հռովմայի ընդարձակ տէրու-
 թեան միակ կայսրն եղաւ , և ամիջապէս
 ամէն կողմէն քրիստոնէից հալածանքը դադ-
 րեցաւ :

Այն ժամանակէն սկսեց քրիստոնէու-
 թիւնը Հռովմայ տէրութեան կրօնքն ըլլալ ,
 սակայն և այնպէս կռապաշտութիւնը իրեն
 մոլեռանդ հետեողներն դեռ ամէն տեղ ունէր ,
 մասնաւորապէս քաղաքներէն հեռու եղած

գիւղերը ասոնց բնակութեան էին նուիրուած : Այս պատճառաւ լատինք հեթանոս ըսելու տեղ «Գիւղացի» (pagani) կ'ըսեն : Բայց և այնպէս տէրութեան մէջ խաչը յաղթեց և կռապաշտութիւնը բնաջինջ եղաւ անոր առջեւ : Քրիստոնէութիւնը սկսաւ անհաւատալի արագութեամբ Հռովմայ տերութեան ամէն կողմը տարածուիլ, կռապաշտութիւնը ատելի էր եղած և ամէն տեղ կռոց տաճարները քրիստոնէական եկեղեցիներու կը փոխուէին : Եւ ասիկայ Աստուծոյ ամէնակարող խօսքը ըրաւ «որ կենդանի է և զօրեղ ու ամէն երկասյրի սուրէ կտրուկ, որ կը թափանցէ մինչեւ շունչը ու ոգին ու յօդուածները ու ծուծը բաժնելու և կ'ըննէ սրբտին խորհուրդները ու մտածմունքները, » (Եբր. Դ. 12.) :

Գ Լ Ո Ւ Թ Զ.

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

ՄԻՆՉԵՒ 14րդ. դար միայն ձեռագիր Ս. Գիրք կ'գտնուէր, քանզի տպագրութեան գիւտը դեռ չեր եղած : Ով որ Աստուծաշունչ մը ունենալ կ'ուզէր, պէտք էր, մեծ գումարներ վճարելով, զայն գրել տալ, քանզի այն ժամանակի գրքեր օրինակողները հիմակուան մեր գրագիրներուն չէին նմանէր, այլ ճարտար նկարիչներ էին : Անոնց գրած գիրքերը այնքան դեղեցիկ և միօրինակ նկարուած էին, որ չափազանց աշխատելով օրը հազիւ թէ մէկ երես կարելի էր ընդօրինակել : Բայց ի դմանէ ամէն մէկ գլխու սկըզբնատառը այնպէս ճարտարութեամբ և զանազան գոյներով ու ձեւերով զարդարեալ էր, որ այնպիսի գիրք մը ըմբռնելու համար մեծ տաղանդ եւ ճոխ երեւակայութիւն հարկաւոր էր : Այս ձեռագիրները գրեթէ ամէնքն

ալ վանքերու մէջ կ'գրուէին, ուր այս նպատակիս համար մասնաւոր գրասենեակներ հաստատուած էին. այս գրասենեակները վառարանի մը շուրջն շինուած փոքրիկ խուցեր էին, որպէսզի ամէնքն ալ հաւասարապէս տաքնան: Ամէն մէկ խուցի մէջ ընդհանրապէս միայն մէկ վանական կ'նստէր, կատարեալ լռութիւն պէտք էր որպէսզի սխալմունք չըլլար: Ոմանք գեղեցիկ և մանաւանդ միօրինակ գրելու մէջ այնքան յառաջ գացին որ առաջին գիրէն մինչեւ վերջի գիրը ճիշդ իրարու նման էին: Սակայն շատերն ալ իրենց աչացն լոյսը կանուխ կորսնցուցին իրենց այս աշխատութեանը պատճառաւ: Շատ մայրապետներ ալ գրագրութեան պաշտօնը կը վարէին: Այս գործիս վրայ երեւելի ուսումնականներ տեսչութիւն կ'ընէին, և այս գրութիւնները գլխաւոր օրինակին հետ բաղդատելով կը նայէին թէ արդեօք սխալ մը սպրդած է:

Վանքերը այս պատճառաւ մեծ հարստութեանց տէր էին եղած, քանզի Աստուածաշունչ մը հազիւ 40,000 դահեկանով կրնար ընդօրինակուիլ, այն, հաշիւի մը նայելով, այն ժամանակի այսպիսի Աստուածաշունչի մը համար եղած ծախքովը կրնար գետի մը վրայ փառաւոր կամուրջ մը շինել: Այս պատճա-

ռաւ հասարակաց և վանքերու գրատուններէն զատ միայն իշխաններ և հարուստ անձինք այսպիսի սուղ գիրք մը կրնային գնել: Ով որ Աստուածաշունչ մը ունէր բաւական հարուստ կը սեպուէր, և ուստի մարդ մը մեռած ատենը ամենէն առաջ իր Աստուածաշունչը կտակով ժառանգին կը յանձնէր: Գիրքին ծածկոյթին վրայ շատ հեղ անէծքներ էին գրուած զանիկայ փաստղին կամ գողցողին դէմ: Եօրքի եպիսկոպոսը 1225ին Օքսֆորտի համալսարանին Աստուածաշունչ մը նուիրեց սն պայմանաւ, որ ով որ զայն կարգաւ ուզէ նախ ամբողջ գրքին գինն հատուցանէ: Տպագրութեան գիւտէն քիչ մ'առաջ Սուրբ Գրոց, մանաւանդ Նոր կտակարանի, օրինակները բազմացան և աժնցան, սակայն տակաւին Ղուկասի կամ Մատթէոսի Աւետարան մը 220 դահեկանի կը ծախուէր, և աղքատ մարդոց համար տակաւին բաւական դժուար էր այսպիսի գումար մը տալով Աւետարան մը ծախու առնել: Ով այսպիսի գումար մը տալով Ղուկասու Աւետարան մը պիտի գնէր ներկայ դարուս մէջ: Ուստի զարմանալի չէ որ այն դարու մարդիկը Սուրբ Գրոց վրայ այնքան տգէտ էին, մինչև իսկ Ղուտեր, վանական ըլլալէ ետեւ, ապշած մնաց, երբ իր վանքին գրատանը մէջ ամբողջ Աստ-

ուածաշունչ մը տեսաւ որ կիրակի օրեր կարգացուած Աւետարանին և թուղթերուն որոշեալ հատուածներէն աւելի բան կը պարուհակէր :

Թէպէտև ամէն երեւելի գրատան մէջ այն հին ձեռագիր Աստուածաշունչներուն ընդօրինակութիւններն կը գտնուէին, սակայն դժբաղդաբար մինչև հիմայ և ոչ մէկ գրատան մէջ Սուրբ Գրոց ո՛ր և է գրքին քուճ ձեռագիրը (այսինքն նոյն գիրքին հեղինակին ձեռքովը գրուած ձեռագիրը) դեռ չէ գրանուած . Առաքելոց Յունարէն գրած գիրքերը ամէնն ալ կորսուած են, ինչպէս որ Մովսէսի, Գաւիթի, Եսայիայի և ամէն միւս մարգարէից Եբրայեցերէն գրութիւններն ալ . Ասոնք կորսուեցան առանց հետք մը թողելու . Ասոր արտաքին պատճառը այս է . առաքեալները իրենց գրքերն բարակ փափիւփօսի կամ ազնիւ և նուրբ մագաղաթի վրայ կը գրէին, որոնք այն ժամանակը նամակ գրելու կը գործածուէին, բայց երկար գործածութեամբ շուտով կը մաշէին .

Սակայն հոս սա կարեւոր խնդիրն կ'ծագի թէ արդեօք Աստուածաշունչին մէջի եղած ամէն գրութիւն լոկ այն անձին գործն է որուն անունը իր ճակատը կը կրէ, կամ, եթէ այսպէս է, արդեօք մարգարէներուն և ա-

առքեալներուն գրածները անեղծ մնացի՞ն, թէ ժամանակին հետ և ամէն օրինակողի ձեռքով փոփոխութիւն կրեցին : Ո՞վ կրնայ այս խնդիրն լուծել քանի որ բուն ձեռագիրներն կորսուած են :

Ասկից զատ պէտք է զիտնանք թէ, երբ նոր Կտակարանին զանազան Յունարէն ձեռագիրներն իրարու հետ բաղդատենք, պիտի գտնանք որ բազմաթիւ տուներ իրարմէ կը տարբերին . Այսպիսի տարբերութիւններ միայն նոր Կտակարանին մէջ 40,000էն աւելի կան . Յիրաւի դժուար ու վրդովիչ խնդիրներ են ասոնք, և ո՞վ կրնայ վճռել թէ առաքելոց գրութիւններն այսպէս կամ այնպէս էին . Սակայն ընթերցողը պէտք չէ շփոթի, իրնդիրը կարծածնուս չափ վրտանգաւոր չէ . Հոս հետեւեալ կէտերն նկատելով շուտով լոյս պիտի սփռենք այս խնդիրներուն վրայ .

1. Տարբերութիւններուն երեք չորրորդ մասը, կամ 30,000 հատը, միայն գրագիրներուն տառասխալներն են, քանզի թէպէտև անոնց մէջը շատ ուսեալ մարդիկ կային, սակայն շատ անգամ տգէտ վանականներ ընդօրինակածնուն վրայ երբէք տեղեկութիւն չունենալով կը գրէին, նկարչի մը նման որ Եբրայեցերէն կամ Չիներէն խօսք մը կը նկարէ, առանց նկարած խօսքէն բառի մը

նշանակութիւնը հասկնալու : Ասոնց տառա-
սխալ ըլլալը միայն հարեւանցի նայուածք մը
կը ցուցնէ, և երբ ուրիշ ձեռագիրներու հետ
բաղդատենք, բոլորովին կը հաստատուի այս-
պէս ըլլալը : Մինչև անգամ գիտնական և
ուսեալ գրագիրներ շատ հեղ սխալներ կ'ը-
նէին, սխալ տեսներով կամ լսելով ու հաս-
կընալով, երբ ուրիշ մը կը կարդար և իրենք
կը գրէին : Օրինակի համար . Ա. Թեա, Բ. Գլ.
7 համարին մէջ գրուած է . «ἐγενήθημεν ἡπίσιοι»
(«հեզ եղանք») աս խօսքերը ուրիշ գրագիր
մը կամ սխալ տեսներով և կամ լսելով ու
հասկնալով գրեց «ἐγενήθημεν νήπιοι», որ ըսել
է . «տղայամիտ եղանք» : Միւս սխալներէն
չատն այս տեսակ են :

2. Ուրիշ կարգ մը տարբերութիւն կայ,
օրինակողները լեզուին տեղեակ ըլլալով
խօսք մը դիտարար փոխեցին բարի նպատա-
կաւ, կամ նոյն խօսքը չհասկնալով անոր
այնպիսի ձեւ մը տալ ուզեցին որ հասկնալի
ըլլայ, և կամ լաւ հասկնալով բայց սխալ
սեպելով կամ փնասակար կարծելով պարտք
համարեցին զանիկայ ուղղել : Օրինակի հա-
մար, Կող. Ա. Գլ. 13 համարին մէջ գրուած
է, թէ «Քրիստոս բոլոր ստեղծուածներուն
անդրանիկն է» . արդ օրինակողներէն մէկը
զայս չհասկնալով և կարծելով թէ հոս Քրիս-

տոս արարածոց կարգն է դասուած, քանի
որ ինքը Աստուած, արարածոց Արարիչն է,
խօսքը փոխելով գրեց, «Քրիստոս բոլոր ըս-
տեղծուածներէն առաջ է», Գարձեալ Ղուկ.
ԻԳ. Գլ. 4 համարին մէջ կ'ըսուի թէ կնիկ-
ները Յիսուսի դատարկ գերեզմանին մէջ «եր-
կու հրեշտակներ տեսան» . հոս գրագիրը
Մարկ. ԺԶ. Գլ. 5 համարը միտք բերելով,
ուր միայն մէկ հրեշտակ մը տեսան կ'ըսուի,
Ղուկասի այս կարծեցեալ սխալը շուտ մը
ուղղեց հոս ալ մէկ հրեշտակ մը տեսան
գրելով : Այսպիսի դիտաւորութեամբ եղած
փոփոխութիւններ շուտով և դիւրաւ կը տես-
նուին մանաւանդ ուրիշ ձեռագիրներու հետ
բաղդատելով :

3. Սակայն ուրիշ տեսակ տարբերութիւն-
ներ ալ կան որ ոչ անհոգութեամբ ոչ ալ
դիտամբ են եղած : Բայց խիստ մեծ միտ-
թարութիւն և ուրախութիւն մ'է որ այս
տարբերութեանց մէջ Աւետարանին որ և է
էական վարդապետութիւններէն մէկ հատ
մ'ալ չկայ : Ասոնց մեծագոյն մասը քերական-
նական ձեւերու և ոճերու փոփոխում է .
Մինչև անգամ երկու գլխաւոր տարբերու-
թիւնները, որ քրիստոնէութեան հիմնական
վարդապետութեանցը կը վերաբերին, մեր
հաւատքին ճշմարտութեանը ամենափոքր վը-

նաս մը չեն հասցներ : Հոս զանոնք կ'դնենք :

Ա. Տիմ. Գ. Գլ. 16 համարին մէջ կը կարգավր . «Աստուած մարմնով յայտնուեցաւ» : Յունարէն Աստուծոյ ΘΕΟΣ (թէօս) կ'ըսեն : Հին ձեռագիրներն , որ բոլորովին գլխագիր տառերով գրուած են , այս բառը կը համառօտէին առաջի և վերջի գիրն դնելով որ կ'ըլլար ΘΣ (հայերէն Աժ) : Արդ քանի մը ձեռագիրներ և վերոյիշեալ համարին մէջ ալ (Ա. Տիմ. Գ. 16) ΘΣ (Աստուած) գրելու տեղ ՕΣ (առանց մէջի գիծին) է գրուած , ասիկայ «Որ» կամ «Այս» կը նշանակէ այս պատճառաւ վերոյիշեալ համարը այսպէս պէտք էր թարգմանել : «Ասիկայ (Քրիստոս) մարմնով յայտնուեցաւ» :

«Աստուած մարմնով յայտնուեցաւ» Քրիստոսի Աստուածութեանը զօրաւոր ապացոյց մ'է , սակայն մինչև իսկ եթէ երկրորդը («ասիկայ մարմնով յայտնուեցաւ») բնագրին ճշմարիտ և բուն նշանակութիւնը ըլլար , որո՞ւ հաւատքը Քրիստոսի Աստուածութեանը վրայ պիտի փոխուի , քանի որ բազմաթիւ ուրիշ համարներ նոյնը մեզի կ'ուսուցանեն . չէ որ Յովհ. Ա. Գլ. 1 համարին մէջ կ'ըսուի թէ «բանը Աստուած էր» և համար 14ին մէջ թէ «բանը մարմին եղաւ» :

Երկրորդ կարեւոր տարբերութիւնը Ա. Յովհ.

Ե. Գլ. 7 և 8 համարներն են , «Վասն զի երեք են՝ որ երկինքի մեջ կը վկայեն , Հայրը , Բանը ու Սուրբ Հոգին եւ աւ երեք մեկ են : Ու երեք են որ երկրի վրայ կը վկայեն , Հոգին , ջուրը ու արիւնը , և երեքը միաբան են» :

Շեղագիր տպուած բառերը շատ երեւելի ձեռագիրներու մէջ չեն գտնուիր : Այս համարը , ինչպէս որ վերը գրուած է , Երրորդութեան համար կարեւոր , պարզ և զօրաւոր ապացոյց մ'է : Բայց եթէ շեղագիր տպուած բառերը իրօք գրագիրի մը ձեռքով աւելցուած ըլլան և Յովհաննէս առաքեալի գաղափարն և գրութիւնն չըլլան ալ , Երրորդութեան վարդապետութեան վրայ ունեցած մեր հաւատոյ շէնքը , արդեօք իր հիմը կորսնցնելով յերկիր պիտի տապալեր : Չկա՞ն ուրիշ համարներ որ այս վարդապետութիւնս կ'ապացուցանեն :

Մկրտութեան ժամանակ գործածուած խօսքերը (Մատթ. ԻԸ. 19) կամ առաքելական օրհնութիւնը («Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի շնորհքը , և Աստուծոյ սէրը , և Հոգւոյն Սրբոյ Հաղորդութիւնը ձեր ամէնուն հետն ըլլայ» , Բ. Կորնթ. ԺԳ. 13) և շատ ուրիշ համարներ ահա նոյնը ամենազօրաւոր կերպով կ'ապացուցանեն :

Բայց ինչպէս կրնանք վճռել թէ որ ձե-

ուագիրը ուղիղ և որը սխալ է: Այս քրն-
 նութիւնը մասնագէտ Աստուածաբաններու
 գործ է, որոնց պաշտօնն է ամէն ջանք և
 աշխատութիւն ի գործ դնել, ու անեղծն և
 ճշմարտն վեր հանել և ցոյց տալ: Արդ աս-
 կից 120 տարի առաջ երկու այնպիսի ան-
 ձինք իրենց բոլոր կեանքը նուիրեցին Նոր
 Կտակարանին գրքերուն բնագիրերն քննելու
 և վերջապէս հաստատեցին թէ մեր ձեռքը
 գտնուած Նոր Կտակարանին գրութիւնները
 ճիշդ առաքելոց ձեռքէն և գրիչէն ելածին
 յար ու նման են, ի բաց առեալ քանի մը
 անէական տարբերութիւններ: Այս երկու
 անձինքն էին, Պէնկրլ Գերմանացի և Վէթ-
 շթայն Հէլվէտիացի երեւելի աստուածաբան-
 ները. ասոնք իրենց հետազօտութիւնը սա
 կերպով րսին:

Նոր Կտակարանին կարեւոր ձեռագիր-
 ներէն 50 հատի չափ ժողովեցին, և զա-
 նոնք զգուշութեամբ կարգալով ճշդութեամբ
 քննեցին: Այս ձեռագիրներուն մէկ քանին
 խիստ հին էին, օրինակի համար Աղէք-
 սանդրիական ձեռագիրը, որ աւանդու-
 թեան նայելով, Պողոսի աշակերտութիւններէն
 մէկը գրեր է, նաև Հռովմայ մէջ եղած ձե-
 ոագիրը (Codex Vaticanus) որ Քրիստոսէ 400
 տարի ետեւ գրուած է, գուցէ այս ալ, ա-

ուաջինին նման, եգիպտոսի մէջ: Այս ձեռա-
 գիրները կարգացած և քննած ատեննին սա
 կանոնները միշտ կը նկատէին:

1. Նախ և առաջ ձեռագիրի մը արժեքը
 պէտք է գիտնալ, այսինքն թէ ձեռագիր մը
 անհոգ և սոգէտ վարձկան գրագիրէ մը օրի-
 նակուած է կամ թէ հին եկեղեցիներէն հա-
 ւատարմութեան ու վստահութեան արժան է
 սեպուած: Այս վերջի յատկութեամբ մէկ
 ձեռագիրի մը պարունակութիւնը, առաջի
 յատկութիւնը ունեցող ճասն ձեռագիրներէն
 աւելի նախապատիւ սեպելու է: Քանզի ձե-
 ոագիրներու արժէքը և յատկութիւնը և ոչ թէ
 անոնց թիւը այս կէտին մէջ կրնայ վճիռ տալ:

2. Երբ երկու համարժէք ձեռագիրներ
 միեւնոյն համարը տարբեր կերպով գրած ու-
 նին, ան ատեն կամ պէտք է Նոր Կտակա-
 րանին ամենահին քարգմանութեանը (*) մէջ
 նոյն համարը բազդատել և տեսնել թէ հոն
 ինչպէս թարգմանուած է, և կամ արևելա-
 հին հայրապետաց գրութիւնները (**) զնե-

(*) Աստուածաշունչի Ասորերէն թարգմանու-
 թիւն մը կայ Փէշիթօ կոչուած որ՝ 2. դարուն
 թարգմանուած է և ճշտութեան կողմանէ խիստ
 անուանի է եղած:

(**) Ամենահին հայրապետաց գրութիւններուն
 մէջ Հին և Նոր Կտակարանէն ա՛յնքան համարներ

նելու և վնասելու է թէ արդեօք միեւնոյն համարը հոն կը գտնուի և ինչպէս գրուած է:

3. Սակայն եթէ վերոյիշեալ միջոցները գործածելէն ետև դարձեալ բուն ուղիղը և ճիշտը որը ըլլալը չգիտցուի, դժուարագոյն ձեռագիրը դիւրիւնէն նախապատիւ համարելու է: Քանզի հաւանական է որ մէկը օրինակած ատենը դժուար համար մը դիւրացնել կը ջանար, բայց ոչ թէ դիւրինը դժուարացնել:

Այս երկու անձինքներուն մեծ ջանքով և յարատեւութեամբ ժամանակ, զօրութիւն և հանգստութիւն զոհելովը քրիստոնէական եկեղեցին վստահացաւ որ իր ձեռքը եղած նոր կտակարանին բոլոր էական մասերը ճշմարտագէտ առաքելական գրութեանց համարժէք և համահաւասար են:

Այս ուսումնական հետազօտութիւնը նաև պատճառ եղաւ որ դիտողութեան արժան բաներ ի լոյս եկան, հոս անոնց մէկ քանին յիշենք:

Հին ձեռագիրներուն մէջ բնաւ որոշման ճշանկեր ինչպէս, ստորակէտ, միջակէտ, վերջակէտ, պարոյկ և ինչն զտնուիր, այլ սկիզբէն մինչև վերջը մէկ գիրը միւսին քով շարուած է, առանց ընդմիջահատութեան,

կան որ, եթէ Աստուածաշունչը կորսուի կրնայ անոնց գրքերէն գրեթէ ամբողջ Սուրբ Գիրքը նորէն շինուիլ:

շղթայի նման: Երբեմն ժողովրդին առջին կարգացողին դիւրութեանը համար փոքրիկ միջոցներ կը թողուէր: Այս պատճառաւ իրստ դժուար է որոշել թէ բառ մը իր նախընթաց խօսքին թէ հետագային կը վերաբերի: Օրինակով մը բացատրենք, Ա. կորնթ. ժԵ. 51 համարին մէջ կ'ըսուի. (Յուն. բնագրէն բառ առ բառ): «Ահա խորհուրդ մը կը զրուցեմ՝ ձեզի, ամէնքս պիտի ննջենք ոչ ամէնքս պիտի փոխուինք» — Հոս ո՛ր դնելու է ստորակէտը, ոչէն առաջ թէ ետք:

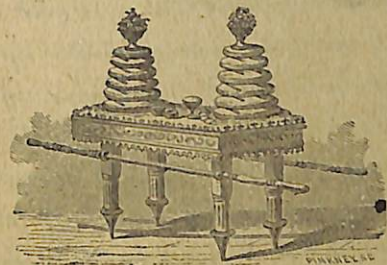
Աւրիշ օրինակ մը, Հռովմ. Ը. 33 և 34 համարներուն մէջ կը կարդամք, «ով է որ Աստուծոյ ընտրածներուն դէմ մեղադիր ըլլայ, Աստուծ է որ կ'արդարացնէ, ո՛վ է որ կը դատապարտէ. Քրիստոս է որ մեռաւ, մանաւանդ թէ յարութիւն ալ առաւ ու Աստուծոյ աջ կողմն է, որ նաև մեզի համար բարեխօսութիւն կ'ընէ»: Հոս Աստուած և Քրիստոս բառերուն վրայ եթէ պարոյկ մը ըլլայ ան ատեն խօսքին միտքը բոլորովին կը փոխուի և աւելի ազդու և ներգործիչ բնութիւն մը կ'առնէ:

Որոշման նշանները յայտնի չէ թէ երբ սկսուեցան գործածուիլ, բայց հաւանակաւ նաբար Յ. Տ. 800ին Մեծն կարալոսի ժամանակը: Սակայն այս ալ բաւական չեղաւ, քանզի անոնց գործածութեանը որոշ կանոն-

ներ դեռ չկային : Վերջապէս տպագրութեան գիւտէն ետև Մանուկի Վենետիկցի տպագրիչը նոր նշաններ գտնելով և ուսումնական աստուածաբաններու հետ խորհրդակցելով, հաստատ կանոններ դրաւ, որոնք ամէն կողմերէ հետըզհետէ ընդունելութիւն գտնելով ամէն ազգանոնց նման նշաններ ընտրեց իրեն համար :

Աստուածաշունչին ձեռագիրներուն մէջ որոշման նշաններ չգտնուելէն զատ նաեւ գրուիւներ և հաւատարմեր ալ չկային : Ամէն մէկը դիւրաւ պիտի գիտնայ, երբ ուշագրութեամբ Ս. Գիրքերը կարդայ, որ մարգարէները և Առաքեալները իրենց գրութիւնները գլուխներու ու համարներու բաժնելով չէին գրեր : Սակայն շատ կանուխ սկսուեցաւ որ, մանաւանդ Հին Կտակարանին քանի մը գրքերը, մասնաւորաբար մարգարէները և Սաղմոսը, ժողովրդին առջեւ կարդալը դիւրացընելու համար, զանազան նշաններով նախադասութիւններն, իրենց նշանակութեանը համեմատ իրարմէ բաժնուեցան : Թէև Հիբրոնիմոս իր Ս. Գրոց Լատիներէն թարգմանութեանը մէջ մեծ նախադասութեանց համար նշաններ գործածեց, սակայն մեր հիմակուան ունեցած գրուիւներու քաժանուածը 13րդ դարուն եղաւ կարտինալ Հիւկօի ձեռքով : Անկից բաւական ժամանակ ետքը գլուխները

հաւատարմերու բաժնուեցան, և ամէն մէկ համարի առջեւը թուանշան մը գրուեցաւ : Այս վերջինը Ս. Գրոց համաբարբառներու համար եղաւ, որպէս զի Ս. Գրոց մէջ գործածուած ամէն մէկ բառի գործածուած տեղը նշանակուելու գործ դիւրին ըլլայ : Օրինակի համար, եթէ հիմա կ'ուզենք գիտնալ թէ Ա-

ՍԵՂԱՆ ԱՌԱՋԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՐՆ

ռաջաւորութեան հացը ո՞ւր կը յիշուի կ'ըսենք եկից. ԻՆ 30 : ՂԼ. ԻԳ. 6. 7 : Ա. Թագ. ԻԱ. 6 : Մատթ. ԺԲ. 4 և ըն. : Սակայն գլուխներու և համարներու բաժանումէն առաջ բոլորովին տարբեր կերպով կ'ըսէին, օրինակի համար, երբ Գրիստոս (Մատթ. ԺԲ. 2) Փարիսեցիներէն Շաբաթապղծութեան յանցանքով ամբաստանուեցաւ, չըսէր թէ «Ա. Թագ. ԻԱ. Գլ. 6 համարին մէջ չէք կարդացեր» : ալ կը պարտաւորի բոլոր պատմութիւնը ընել այս խօսքին տեղը հասկցնելու համար : Կամ երբ Յիսուս, Սաղուկեցոց հետ վիճաբանու-

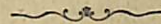
Թիւն կ'ընէր (Ղուկ. Ի. 37) չըսաւ թէ, «մե-
ռեղներուն յարութիւն առնելը ելից. Գ. Գլ. 6
համարին մէջ Մովսէսն ալ իմացուց, երբոր կը
կոչէ Տէրը Աբրահամին Աստուածը, Իսահա-
կին Աստուածը», այլ կ'ըսէ «մորէնիիւն» մէջ :

Տպագրութեան գիւտէն ի վեր գլուխնե-
րու և համարներու բաժանումը ամէն տեղ
ընդհանուր սովորութիւն է եղած : Սակայն
ցաւալի է ըսել որ այս բաժանումը շատ հեղ
խիստ սխալ է եղած, այնպէս որ շատ ան-
գամ մէկ համարի մը մէջ յաջորդ կամ նա-
խորդ տանը վերաբերեալ բառեր կը գտնուին :
Նաև գլուխ մը երբեմն քանի մը տուն առաջ
պէտք էր լիննար և կամ յաջորդ գլխէն քանի
մը համար առնելով վերջանար : Միայն մէկ
օրինակ մը տանք, Գործ. ԻԱ. գլուխը կը
վերջանայ «ու ըսաւ» բառերովը. ասիկայ
յայտնապէս, խիստ սխալ վերջնաբանութիւն
մըն է և ԻԲ. գլխուն կը վերաբերի :

Այս ամէնէն կը տեսնենք որ Ս. Գիրքը
ամէն կողմանէ և ամէն նկատմամբ ուշա-
դրութեամբ և խորհրդածութեամբ կարդալու
է, և միայն այս կերպով կարդացողը միշտ
աւելի փափաքով և զուարճութեամբ անոր մէջի
ծածկեալ գանձերը կը գտնայ և կը վայելէ :

Պ Լ Ո Ւ Թ Է.

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՏԸ

ՆԱԻՐԸՆԹԱՑ գլխուն մէջ տեսանք
որ Ս. Գրոց ձեռագիրները որչափ
սուղ, և ուստի, նաև հազուագիւտ էին : Այս
պատճառաւ այն դարերու քրիստոնեայները
միայն Աստուածաշունչ մը տեսնելը իրենց
մեծ պատիւ կը համարէին, և եթէ զայն
կարդային խիստ երջանիկ կը սեպուէին : Սա-
կայն երբ ժողովուրդ մը Ս. Գիրքը չունի և
զայն չկարդար աստուածային բաներու նկատ-
մամբ թանձրամած տգիտութեան խաւարովը
կը ծածկուի. այն, հետզհետէ տեսակ մը
հեթանոսութեան կը հասնի : Միջին դարու
խաւարակուռ ժամանակի քրիստոնէութիւնը
ճիշդ այս կէտիս էր հասած : Կրօնաւորներն
անգամ ժողովուրդէն տարբերութիւն չունէին,
այսպէս Մելանկտօնի տուած վկայութիւնը
այն դարու բոլոր քրիստոնէից նկատմամբ

ճշմարիտ է : «Հռովմայական եկեղեցւոյն մեծագոյն մասին մէջ» կ'ըսէ Մերանկտօն, «ամբողջ տարին, մեծ պահքի օրէն զատ, երբէք չքարոզուիր : Սակայն նաև այս քարոզներն անգամ ուրիշ բան չեն բովանդակեր, այլ մարդկային աւանդութիւններ և սրբոց վրայ առասպելաբանութիւններ ու ասոնց նման ուրիշ յիմարական, տղայական բաներ, որոնցմէ ժողովուրդը արդէն զգուած է : Այս պատճառաւ Սուրբ Գրոց որոշեալ հատուածը, այս ալ լատիներէն լեզուաւ, որ ժողովուրդը երբէք չհասկնար — կարգացուածին պէս, ամէն մէկը եկեղեցիէն դուրս կ'արտորայ» :

Ժողովուրդը Աստուածաշունչը չճանչնալուն և չունենալուն համար մինչև այս աստիճանիս հասաւ : Ուտի Աստուած Լուտէրի, Մելանկտօնի, Զուինկլի և Կալվինի պէս մարդիկ հանելով Աւետարանին լոյսը նորէն աշտանակին վրայ դրաւ : Սակայն այս բարեպաշտ անձանց ձեռքով սկսած բարեկարգութեան մեծ գործը երբեք խոր արմատ չպիտի կարենար ունենալ և արագութեամբ տարածուիլ, եթէ Տէրը այս գործիս սկիզբէն քիչ ժամանակ առաջ միջոց մը չգտնար, Աստուածաշունչը աժան գնով և բազմաթիւ օրինակներով ժողովուրդին մէջ տարածելու համար : Այս միջոցը սպազորութիւնն էր որուն վրայ հոս քիչ մը խօսինք :

Գրեթէ 1350ի ատենները Սպանիայէ և Գաղղիայէ խաղի թուղթը Գերմանիա մտաւ և խաղի թուղթ շինելու համար հետզհետէ գործարաններ բացուեցան : Ասոնց մէջ նախ ուզած ձեւերնին փայտի վրայ փորագրելէ, ետեւ, վրան գոյներ կը քսէին և թուղթի վրայ կը դրօշմէին : Սակայն ոմանք այս արուեստը ուրիշ լաւագոյն նպատակներու համար գործածել կ'ուզէին : Փայտի վրայ Սըրբազան Պատմութենէն պատկերներ փորագրելով (ինչպէս խաչելութիւնը, կոյսն Մարիամ Յիսուսը գրկած, կամ որ և իցէ բան մը) թուղթի վրայ կը տպէին : Հետզհետէ Արարչագործութենէ մինչև Համբարձում՝ եղած պատմութեանց պատկերներն փայտի վրայ փորագրելով և երբեմն ալ պատկերներուն տակը քանի մը բառ գնելով, այս կազապարները սեւ մելանով կ'օծէին, և թուղթի վրայ կը տպէին, և այսպէս ժողովուրդը ի վերջոյ պատկերներէ բաղկացեալ Աստուածաշունչի մը տէր եղաւ : Այս տեսակ Աստուածաշունչին առաջի օրինակը 1420ին արպուեցաւ և «Աղքատաց Աստուածաշունչ» (Biblia pauperum) կոչուեցաւ : Ասիկայ 40 պատկերներէ կը բաղկանայ, որոնք վանքերուն պատերը զարդարող մեծ պատկերներէն ընդօրինակուած էին, և աժան գնով կը ծախ-

ուէին : Այս պատկերներուն շատը անպիտան բաներ ըլլալը կրնայ ամէն մէկը երեւակայել : Նոյն միջոցին Սթրասպուրկի մէջ մարդ մը կար . ինքը Գերմանիոյ Մայնձ քաղաքը ծնած էր . և թէև ոսկի , արծաթ ու հարստութիւն չունէր , բայց խիստ տաղանդաւոր մարդ մը էր : Իր անունն էր Յոյնիստիս Կեկսեժրայշ Սորկնըլցի , սակայն վերջը Կոթթէնպէրկ կոչուեցաւ (*) : Անիկա խորհեցաւ թէ , եթէ պատկերներ փայտի վրայ փորագրելով փոքրիկ խօսքեր ալ կրնան տակը դրուիլ , անշուշտ ամբողջ երեսներ ալ փայտի վրայ փորագրելով կրնան տպուիլ : Ուստի հասարակ գրքի մը մեծութեամբ կարծր փայտ առնելով նախ և առաջ հարթ ու հաւասար ըրաւ ու վրան ամբողջ Սաղմոս մը փորագրեց : Վերջը ասոր վրայ մեղան քսելով տպեց թուղթի մը վրայ և ահա ամբողջ երես մը — ամբողջ Սաղմոս մը — թուղթին վրայ տպուած իր առջեւը կը կենար , ուսկից ուզածին չափ նորէն կրնար տպել : Այս Կոթթէնպէրկի համար , ուրախութեան մեծ առարկայ մը

(*) Կերեւայ թէ այս անձը տպագրութեան երեւելի գիւտը գտնելէն ետեւ կամ ինքը և կամ ուրիշները իր առաջի կոշտ անունը փոխեցին որուն նշանակութիւնն է «Սագի միս , հոգեւոյ որջ» քաղաքէն և իրեն «Բյուր քարեաց» անունը տուին :

եղաւ : Սակայն ամբողջ գիրք մը տպելու համար ամէն բան փայտին վրայ փորագրել խիստ ծանր աշխատութիւն մը պիտի ըլլար , քանզի ճիշդ գրքին ունեցած երեսներուն թիւին չափ փայտ հարկաւոր էր :

Կոթթէնպէրկ խորհեցաւ փայտի վրայ զատ տառեր փորագրել , և ինչպէս որ խորհեցաւ այնպէս ալ ըրաւ : Հաւասար մեծութեամբ բարակ գաւազաններ առնելով մէկուն վրայ Ա. ուրիշի մը վրայ Բ. երրորդի մը վրայ Գ. կըն. փորագրեց , ամէն տեսակէն 30 հատի չափ : Այս գաւազաններուն մէջտեղը ծակ մը չիւնեց , և գիրերը շարելով ծակէն չուան մը անցուց և շարուած բառը կապեց : Այս գիրերովը տպագրութեան ազնիւ գիւտին սկզբնաւորութիւնը եղաւ : Վերջը Կոթթէնպէրկ իր գիրերը զիւնկէ կամ կապարէ ձուլեց :

Հարկաւ այս ամէն դեռ խիստ անկատար էր . շատ փորձեր ընելով խեղճ մարդուն փոքրիկ ստացուածքն ալ փճացաւ : Ուստի 1445 ին իր ծննդեան քաղաքը , Մայնձ . գնաց և Տառուսք անունով հարուստ մարդ մը իր նոր գիւտին շահելով անոր և իր փեսային Շէօֆրրի ջանքովը այս գիւտը մեծ յառաջդիմութիւն ըրաւ : Շէօֆրր մանաւանդ գիր շինելու համար մեծամեծ ծառայութիւններ ըրաւ : Նախ ցցեայ գիր մը փորագրեց և յետոյ

ասիկա կակուղ մետաղի վրայ տպեց, հոս գիրը, կնիքի նման, խորունկ փորուած ձեւ մ'առաւ։ Ասիկայ կաղապարի տեղ գործածեց որով որը քանի մը հազար գիր կրնար ձուլել, քանի որ առանց անոր ամէն գիր զատ զատ փորագրելու էր։

Տպագրութեան մեղանն ալ կատարելագործուելով ամէն դժուարութիւն վերցուեցաւ և խիստ մեծ դիւրութեամբ սկսաւ գրքեր տպագրել։ Կութթէնպէրկի և Ֆաուստի տըպագրատունէն ելած առաջի փառաւոր պըտուղը Լատիներէն Սաղմոսարան մ'էր (1457 ին) և 1461ին ալ ամբողջ Աստուածաշունչը Լատիներէն լեզուաւ տպուեցաւ։ Այսպէս այս ազնիւ և անգին գիւտը, ի սկզբանէ անտի, Աստուծոյ թագաւորութեանը յառաջդիմութեանը նուիրուեցաւ և իր առաջի գործը ու պտուղը Ս. Գիրքը տպելով մարդոց հաղորդել էր։ Օրհնեալ սկզբնաւորութիւն։

Ս. Գրոց առաջի տպագրութիւնը լինցածին պէս Ֆաուսթ զանիկայ ծախելու համար Փարիզ գնաց։ Ան տեղի հռչակաւոր համալսարանին դասախօսներուն և ուսանողաց զարմացումը խիստ մեծ եղաւ երբ այս անգին գանձը 6000 դահեկանի ծախելու տեղը միայն 600 դահեկանի ծախել կ'ուզեր։ Քիչ մը ետքը երբ այս գինը 300ի ալ իջեցուց, ա-

մէնուն անհաւատարի կու գար։ Ամէնէն աւելի վանքերուն և վանականներուն տհաճելի թըուեցաւ այս բանը, մէկ հարուածով իրենց շահու մեծ աղբիւրը ցամքեցաւ քանզի ոչ մէկը չէր ուզէր Աստուածաշունչը այնպիսի մեծ գումար մը վճարելով գրեցի սալ, քանի որ խիստ աժան գնով նոյնը սպառած կրնար ստանալ։ Ուստի վանականները այս նոր գիւտը, իբրև դժոխային և սատանայական գործ, բանադրեցին և դատապարտեցին և չորս կողմ տարածեցին թէ Ֆաուսթ դուրսըն հետ դաշնակցութիւն մ'է ըրած։ Խեղճ Վանականները չէին գիտեր թէ այս գիւտիս միջոցովը ոչ թէ միայն իրենց շահու աղբիւրը ցամքեցաւ, այլ թէ քիչ յետոյ համայն աշխարհ մամլոյ միջոցով հիմնական յեղաշրջումի պիտի ենթարկուեր։

Ս. ԳՐՈՅ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՆՆԵՐԸ

ՔՐԻՍՏՈՍ

հաւատարիմ Առաքելոց անխոնջ և անձնուրաց աշխատանքովը Աւետարանը շատ ազգաց հաղորդուած էր . երկրագունդս սկսած էր արեւելքէն , արեւմուտքէն , հիւսիսէն և հարաւէն կենաց խօսքին ազգեցութենէն բռնկիլ և վառիլ , արդէն շատ հեթանոսաց տաճարներ և կուռքեր իրենց մեհեաններովն ու խորաններովն Նազովրեցւոյն առջին խոնարհած էին , ինչպէս Փղշտացւոց Դագոն շաստուածը ուխտին տապանակին առջին . հրէական ժողովարաններ քրիստոնէական եկեղեցիներու էին փոխուած և շատ քաղաքներէ , գիւղերէ , տուներէ և սրտերէ Բարձրելոյն օրհնութիւններ և փառաբանութիւններ կ'ըսուէին . Այս մեծ փոփոխութիւնը ոչ քաղաքական զօրութիւնով , ոչ գիտութիւնով ու իմաստութիւնով , ոչ

հարստութիւնով ոչ ալ որ և է բռնութիւնով եղաւ , այլ միայն Ս. Գրոց ազգաց մէջ մըտնելովը և ժողովրդոց անոնց ծանօթանալովը :

Սակայն ինչպէս հնար էր յուսալ թէ երկրագունդիս բոլոր ազգերն այսպիսի հիմնական փոփոխութիւններ պիտի կրէին քանի որ այս փոփոխութեանց միակ միջոցը Աստուծոյ խօսքին երկսայրի սուրն է և ազգերը ու լեզուները անոր ծանօթ չէին : Ինչ միջոցով կրնային երկրիս հարիւրաւոր լեզուները խօսող ազգերը այս կենաց բանին ծանօթ ըլլալ և անոր պտուղներն վայելել : Ասոր ամէնէն պարզ միջոցը Ս. Գիրքը ամէն ազգի իրեն հասկցած եւ գործածած լեզուիւն թարգմանելն էր . այս էր ամէն մէկ ազգի , ժողովրդի և անհատի կարօտութիւնը , որուն լրումովը այնպիսի օրհնութիւններ պիտի վայելեն :

Պէտք չէ կարծել թէ Ս. Գիրք միշտ բուն բնագիրէն կը թարգմանէին . յիշուի շատերը , որ Եբրայեցերէն և Յունարէն լեզուաց ծանօթ էին , բուն իսկ անոնցմէ թարգմանեցին , սակայն շատ թարգմանութիւններ ալ եղած են ուրիշ օտար լեզուի մը մէջ գտնուած թարգմանութիւն մը գործածելով :

Այս երկու տեսակ ուղղակի և անուղղակի թարգմանութեանց մէջ խիստ հաճելի

է տեսնել երբեմն թէ ի՞նչ բառական ճշմարտութիւն պահուած է :

Հոս քանի մը երեւելի թարգմանութեանց վրայ համառօտաբար խօսինք .

1. Եօթանասնից թարգմանութեանը վրայ արդէն խօսելու առիթ ունեցանք (Գլ. Դ.) :

2. Գաղղիտէն (կամ Թարկում) թարգմանութիւնը . Գրիստոսէ քիչ մ'առաջ և անկէ ետեւ հին եբրայեցերէն լեզուն գրեթէ մեռած ըլլալով, խիստ մեծ կարօտութիւն կար Ս. Գիրքը ժողովրդին գործածած և հասկցած լեզուին թարգմանելու : Այս նպատակաւ Թարկումը շինուեցաւ , որուն արժէքը այնքան մեծ չի համարուիր բնագրին բառական թարգմանութիւնը չըլլալուն համար :

3. Արաբերէնը (622 Ն. Ք.) այնքան տարածուած էր որ շատ հրէաներ այս լեզուն կը գործածէին : Ուստի Ս. Գրոց Արաբերէն թարգմանառարիւն մը հարկ եղաւ : Այս թարգմանութենէն խիստ շատ կայ , ոմանք ուղղակի են և ոմանք անուղղակի են թարգմանուած : Առաջի տեսակէն հինգ հատ կայ , որոնց մէջէն Բաբելոնի Հրէից ճեմարանին վերատեսուչին Բաբբի Սատեայի թարգմանութիւնը (10րդ. դարուն) քան զամէնը կը գերազանցէ :

4. Պարսկերէն թարգմանառարիւնները մի.

այն Մովսէսի հին գիրքերը կը պարունակեն : Ասոնց մէջէն ամենէն երեւելին է Պարսկաստանի Յակոբ Օլէն Եօսէֆ Թալուզ (Թրդ. դարուն) անուն հրէի մը թարգմանութիւնը : Նոր Կտակարանէն երկու ուղղակի թարգմանութիւն կայ :

5. Ասորերէն (կամ Փէշիթօ = ճիշտ = մաքուր) թարգմանութիւնը գուցէ թարգմանութեանց ամենէն հինն է , (Ասորի քրիստոնէից խօսքին նայելով Հին Կտակարանը Սողոմոնի , իսկ Նորը Առաքելոց ատենը գրուած է) : Հին ատեն Ասորի քրիստոնէից թիւը խիստ մեծ ըլլալով շուտով կրնային Ս. Գիրքն իրենց լեզուին թարգմանել : Այո՛ , շատերը կ'ուզեն հաստատել որ Նոր Կտակարանին գիրքերէն ոմանք Ասորերէն են գրուած : Փէշիթօի հեղինակը և ժամանակը անծանօթ է :

6. Եգիպտերէն (Կօքթեան) թարգմանառարիւնը : Մեծն Աղէքսանտրոսի մեռնելէն ետեւ Յոյներն , Պաղոմէոսի օրերը , Եգիպտոսի մէջ այնքան տարածուած էին որ իրենց լեզուն գրեթէ տէրութեան լեզուն էր եղած : Ասիկայ այն տէրութեան Կօքթօս մայրաքաղաքին բարբառին հետ բառական խառնուելով Կօքթեան լեզու կոչուեցաւ : Յետոյ վերին Եգիպտոսի և վարի Եգիպտոսի բարբառներն ալ գոյանալով Քրիստոսէ երկու կամ երեք դար

վերջը Հին ու Նոր Կտակարանները այս լեզուով ալ թարգմանեցին : Ասոնց ձեռագիրներն դեռ կը գտնուին :

7. Եթովպական քարգմանութիւն : Մեծն Կոստանդինի ժամանակը Պրուսէնդիօս անունով գերիի մը ձեռքով եթովպիացիք քրիստոնէութեան դարցան , ու անմիջապէս Ս. Գիրքը իրենց լեզուին թարգմանեցին : Ասիկայ Յունարէնէ թարգմանեալ է և քանի մը անկանոն գրքեր (եկովքի գիրքը և այլն) կը պարունակէ :

8. Հայերէն քարգմանութիւն . Մեսրոպ երկար ատեն ջանալէ ետև Հայ Այբուբէն մը շինել , ըստ աւանդութեան , հրեշտակ մը մեր հիմակուան տառերն վէմի մը վրայ փորագրեց : Այս մեր տառերուն գտնուելէն ետև ինքը Մեսրոպ քանի մը օգնականներու հետ , հինգերորդ դարուն սկիզբը , Յունարէնէն և Ասորերէնէն մեր գրաբառ թարգմանութիւնը վերջացուց . Օտար աստուածաբաններ այս Հայերէն թարգմանութիւնը « թարգմանութեանց թագուհին » կը կոչեն :

9. Լատիներէն քարգմանութիւնը : Իդալա կամ Իտալերէն կոչուած թարգմանութիւնը շատ առաջ կը գործածուէր , մինչև անգամ Տերտուղիանոսի (220ին) ասիկայ ծանօթ էր : Սակայն շատ գրագիրներու գրիչներուն տակը

մեծամեծ փոփոխութիւններ կրելով , Հերոնիմոս Նախ Իդալան սրբագրեց (383ին) և զանիկայ աւարտելէ ետև բոլոր Աստուածաշունչը բնագրէն թարգմանեց և այս երկուքը բաղդատելով ուրիշ երրորդ մը շինեց որ Վուկադա կոչուեցաւ : Ամէն թարգմանութեանց մէջէն միայն ասիկայ է որ ոչ թէ միայն կը ջանայ շատ տեղեր մութ կերպով թարգմանել , այլ մինչև իսկ բոլորովին փոխել , որպէս զի Հռովմայ աթոռը հաստատուի :

10. Գերմաներէն քարգմանութիւնը 1534ին Լուտերի ձեռքով վերջացաւ : Ծատ նոր թարգմանութիւններ թէև կան , բայց Լուտերինը կը գործածուի ընդհանուր կերպով :

11. Անգղիերէն քարգմանութիւնը 1380ին Ջօն Ուիլքիֆի ձեռքով կատարուեցաւ , Նոր Կտակարանին առաջի թարգմանութիւնը թէև 1526ին Թրիմտալի ձեռքով լմնցած էր սակայն թագաւորը Միլէս Գովրտէյլի 1536ին թարգմանութիւնը ընդունեց և Ուիլքիֆի թարգմանութիւնը 54 ուսու մնականաց յանձնեց . սրբագրութիւնը 1611ին վերջացաւ և մինչև հիմա այս կը գործածուի Անգղիական ազգին մէջ . թէև շատ ուրիշ նորագոյն թարգմանութիւններ ալ կան :

12. Գաղղիերէն քարգմանութիւնը առաջին անգամ 1523ին կատարուեցաւ , յետոյ

Հռովմայադաւաններն և Աւետարանականներն քանի մը անգամ նոյնը թարգմանեցին :

Աստուածաշունչի ընկերութիւններ, նախորդ դարուս սկիզբէն ծախք ու աշխատութիւն չխնայեցին Ս. Գիրքն աշխարհիս մէջ խօսուած լեզուներուն թարգմանել. իբր 400 այսպիսի թարգմանութիւններ արդէն եղած են և միլիօնաւոր օրինակներ ամէն տարի կը տարածուին աշխարհիս ամէն կողմերը (*):

* * *

Եզրպտական մուժիաներու հետ գտնուած ցորենի հատեր, հազարաւոր տարիներէ ետև գտնուած և ցանուած են և առատ արդիւնք են տուած, անոնք չեն կորսնցուցած իրենց զօրութիւն :

Ս. Գիրք Աստուծոյ զօրութիւնն է . . . փրկութեան համար : Նա եւս պահած է իր այս զօրութիւն և ո՛ւր որ հասած է նա հոն ցոյց տուած է իր փրկարար զօրութիւն նման

(*) Հայն ալ ունեցած է, Մեսրոպէ զատ, Ս. Գրոց թարգմանիչներ, Պատ. Արբահամ Ամիրխանեանց ամբողջ Ս. Գիրք թարգմանած է Արարատեան Հայերէնի ու Թաթարերէնի, իսկ հանգուցեալ Պատ. Մարտիրոս Շմաւոնեան թարգմանած է Աւետարանը Քրթերէն լեզուի, և Պատ. Աւետիս Կոստանդեան Թրքերէնի :

ցորենի, կը բաւէ զայն միայն հողին — արձիւն — մէջ ցանել և Հոգւոյն Սրբոյ անձրեւներն և Արդարութեան Արեգական ճառագայթներ զայն պողաբեր պիտի ընեն : Գրքոյկիս ընթերցողներն երանի թէ խօսքը ոչ թէ միայն լսէին այլ զայն իրենց սրտերուն մէջ ընդունէին և պահէին, յայնժամ իրենք եւս պիտի վկայեն փորձառաքար թէ «Աւետարանը Աստուծոյ զօրութիւն է փրկութեան համար» :

Վ Ե Ր Զ

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0429877

1-0

ԳԻՆ 5 ՂՐՈՒԻՇ

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک ۲۴ شعبان ۱۳۲۱ و ۱۰ تشرین ثانی
۱۳۱۹ تاریخی و ۳۰۵ نومرولی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

